

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Irina Molodikova: A keletről nyugatra irányuló migráció jellegzeteségei az európai migrációs rendszer összefüggésében: a migráció kontrolljának lehetőségei és korlátai	113
Örkény Antal – Székelyi Mária: A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában	148
Szalma Ivett: Az iskolai és munkaerő-piaci státus hatása a párkapcsolat-formálódásra	175
Hablicsek László – Tóth Pál Péter: A határ menti megyék demográfiai potenciálja és munkaerő-piaci helyzete	206

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Eggebeen, D. – Dew, J.: The Role of Religion in Adolescence for Family Formation in Young Adulthood. (A serdülőkori vallásosság szerepe a kora felnőttkori családalapításban.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2009/1. 108–121. (Berta Katalin)	244
Goldstein, J. R. – Sobotka, T. – Jasilioniene, A.: The End of „Lowest-Low” Fertility? (A „szuperalacsony” termékenység (lowest-low fertility) vége?) <i>Population and Development Review</i> , 2009/4. 663–700. (Kapitány Balázs)	245
Headey, D. D. – Hodge, A.: The Effect of Population Growth on Economic Growth: A Meta-Regression Analysis of the Macroeconomic Literature. (A népességnövekedés hatása a gazdasági növekedésre: a makro-ökonómiai irodalom meta-regressziós elemzése.) <i>Population and Development Review</i> , 35. 2009/2. 221–239. (Harkányi Ádám Máté)	247
Matysiak, A. – Vignoli, D.: Fertility and Women’s Employment: A Meta-analysis. (Termékenység és női munkavállalás: egy meta-analízis.) <i>European Journal of Population</i> , 24. 2008/4. 363–384. (Szalma Ivett)	248
Szołtysek, M.: Rethinking Eastern Europe: household-formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems. (Kelet-Európa újragondolása: háztartáskialakítási minták a Lengyel-Litván Unióban és az európai csalárendszer.) <i>Continuity and Change</i> , 23. 2008/3. 389–427. (Őri Péter)	250

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	253
European Journal of Population	254
Journal of Marriage and the Family	255
Population	256
Population and Development Review	257
Population Research and Policy Review	257
Population Studies.....	258
Population Trends	259
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	260

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Irina Molodikova: Patterns of east to west migration in the context of European migration systems: possibilities and limits of migration control	113
Antal Örkény – Mária Székelyi: Role of trust in successful social integration of migrants	148
Ivett Szalma: The effect of educational attainment and job status on relationship formation	175
László Habcsek – Pál Péter Tóth: Demographic potential and labour market situation of the counties located along the borders of Hungary	206

REVIEW

ARTICLES

Eggebeen, D. – Dew, J.: The Role of Religion in Adolescence for Family Formation in Young Adulthood. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2009/1. 108–121. (Katalin Berta)	244
Goldstein, J. R. – Sobotka, T. – Jasilioniene, A.: The End of „Lowest-Low” Fertility? <i>Population and Development Review</i> , 2009/4. 663–700. (Balázs Kapitány)	245
Headey, D. D. – Hodge, A.: The Effect of Population Growth on Economic Growth: A Meta-Regression Analysis of the Macroeconomic Literature. <i>Population and Development Review</i> , 35. 2009/2. 221–239. (Ádám Máté Harkányi)	247
Matysiak, A. – Vignoli, D.: Fertility and Women’s Employment: A Meta-analysis. <i>European Journal of Population</i> , 24. 2008/4. 363–384. (Ivett Szalma)	248
Szołtysek, M.: Rethinking Eastern Europe: household-formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems. <i>Continuity and Change</i> , 23. 2008/3. 389–427. (Péter Öri)	250

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	253
European Journal of Population	254
Journal of Marriage and the Family	255
Population	256
Population and Development Review	257
Population Research and Policy Review	257
Population Studies	258
Population Trends	259
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	260

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A KELETRŐL NYUGATRA IRÁNYULÓ MIGRÁCIÓ JELLEGZETESSÉGEI AZ EURÓPAI MIGRÁCIÓS RENDSZER ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN: A MIGRÁCIÓ KONTROLLJÁNAK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLATAI¹

IRINA MOLODIKOVA²

Bevezetés

Az európai migrációs folyamatokat több tényező is befolyásolja, de ezek és az általuk játszott szerep változnak. A 20. és 21. század fordulóján a migrációs áramlatokat az EU és a FÁK (Független Államok Közössége) migrációs rendszerei és ezek kölcsönhatása alakítják: az EU a „régii tagállamokkal” mint maggal és a FÁK Oroszországgal a központjában.

A Szovjetunió széthullása után a különböző szocialista köztársaságok közötti migrációs rendszerek fokozatosan leépültek a '90-es évek folyamán. Egyes szovjet tagköztársaságok az EU tagjai lettek (a balti államok), másoknak nagyon sajátos kapcsolatai vannak Oroszországgal (amilyen például Grúziának volt 2008-ig), míg egyes köztársaságok még ma is bizonyos fajta uniót képeznek (ez a FÁK). A poszt-szovjet térségben a legtöbb állam számára továbbra is Oroszország a vonzasközpont. A volt Szovjetunió népességmozgásainak 80%-a zajlik a FÁK határain belül, a FÁK nemzetközi migránsainak körülbelül 50%-a pedig Oroszországba vándorol.

A szocializmus időszakában a közép-európai országok a Szovjetuniónál nagyobb szabadságot élveztek. Lényegében egy ütközőzónát képeztek Európa keleti és nyugati része között. A szocializmus összeomlása és a vasfüggöny megszűnése után sok közép- és kelet-európai ország továbbra is a tranzitfolyosó szerepét játssza, annak ellenére, hogy már az EU tagjai (Molodikova 2007).

¹ Ezt a tanulmányt a 2008. június 27-én Budapesten tartott Szociológiai Világkongresszuson ismertették a „Globalizáció és migráció Kelet-Európában” („Globalization and migration in Eastern Europe”) szekcióban. A cikk ennek az előadásnak a szerkesztett változata. Angol nyelven megjelent a Demográfia, 2008. Vol. 51. No. 5. English Edition számában, 5–35.

² Irina Molodikova a Közép-Európai Egyetem (KEE / CEU) Klímaváltozás és Biztonság Központja Migráció és Biztonság Programjának az igazgatója. (Angolul: Migration and Security Program, Center for Climate Change and Security, Central European University, Budapest.) Email: Molodiko@ceu.hu

Az EU tagországai között is nagy különbségek vannak a migráció mintáit (típusait, jellegzetességeit) és kontrollját illetően. Az EU-ban a migráció kontrolljának rendszerei jelentősen különböznek országonként a migránsok ellenőrzése és regisztrációja, a vízumkövetelmények és a szomszédos országokkal való kapcsolatok tekintetében.

Ebben a tanulmányban a FÁK migrációs rendszerét elemezzük az EU migrációs rendszerével való kapcsolatában és a fő migrációs áramlatainak irányai és összetétele tekintetében. Ennek az elemzésnek a segítségével értékeljük a FÁK és az EU országai közötti kelet-nyugati migráció kontrolljának lehetőségeit és határait.

A szovjet rendszer felbomlása óta a migráció érzékeny barométerként szoros kapcsolatban volt Európa átalakulási folyamataival. A FÁK migrációs rendszerének vonzásközpontja Oroszország, és a FÁK országok migrációs folyamatainak jellege, változásai szorosan kapcsolódnak az Oroszország és más FÁK országok között érvényesülő migrációs politikákhoz és befolyásolják az EU felé történő migrációs áramlásokat. A FÁK és az EU országai közötti migrációs áramlásoknak van néhány sajátossága:

- A FÁK és az EU országok közötti demográfiai és társadalmi-gazdasági különbségek azon migrációs folyamatok fontos hatótényezői, amelyek segítik a küldő és befogadó országokat fejlődési problémáik kezelésében.
- A FÁK rendszere fő migrációs áramlatainak idővel megváltozott az iránya. Az elmúlt években a migránsokat vonzó különböző központok tűntek fel a FÁK országok között. Az egyik ilyen Oroszország, de Ukrajna és Kazahsztán is ezek közé tartozik. Ezen országok fejlődése megváltoztatja a migrációs rendszerben elfoglalt helyüket, és a migrációs áramlatok sokszínűbbé válnak, amikor új gazdasági vonzáskörzetek jelennek meg.
- A migrációs folyamatok új etnikai diaszpórákat hoztak létre mind a FÁK-on, mind az EU-n belül. Ezek a nemzetközi migrációs politika fontos alanyaivá váltak a küldő és a befogadó országokban egyaránt. A cirkuláris, oda-vissza migráció főként a FÁK és az EU határán levő országokban játszik fontos szerepet a helyi fejlődésben, az egyazon etnikumon belüli kapcsolatok terén és a migráció kontrolljának alakulását illetően.
- A FÁK és az EU határán keresztül folyamatosan zajlik a tranzitmigráció. A – főként illegális – migrációs áramlat útvonalai és etnikai összetétele változtak az évek során, ezért a FÁK országok migrációs politikája a transzmigrációt csak korlátozottan tudja kezelni.

- Az informális (szürke és fekete) gazdaság és a hivatalos intézmények korrupciója még problémásabbá teszi a FÁK országok számára a migráció kontrollját.

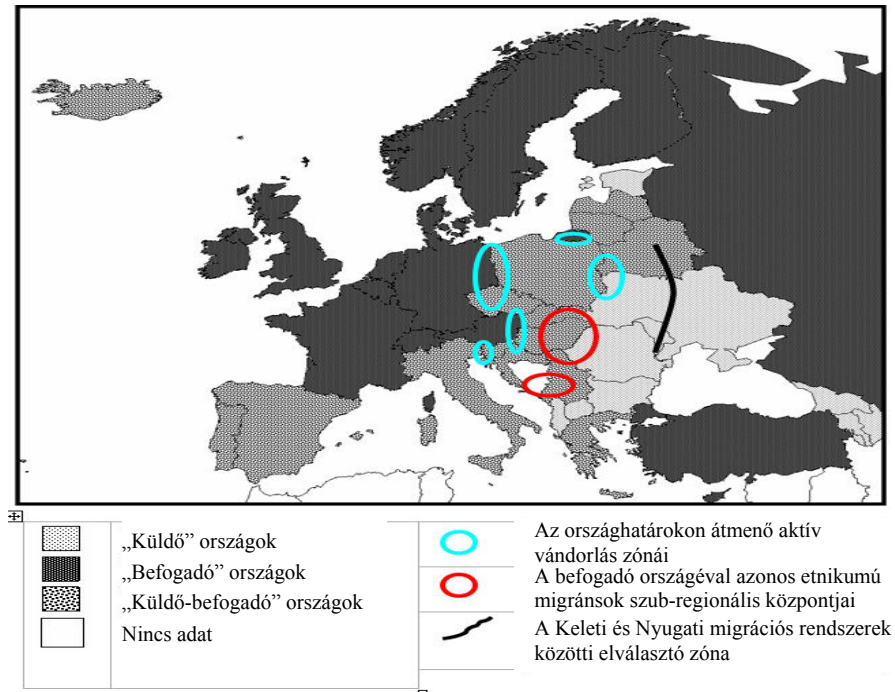
Ez a tanulmány áttekintést nyújt a FÁK migrációs rendszere fő migrációs trendjeiről az EU migrációjával és migrációs rendszerével összefüggésben és megkísérli kifejteni a FÁK migrációs rendszere fejlődésének a sajátosságait.

A migrációs rendszerek elmélete és a migrációs áramlatok európai modelljei

Massey és társai (1998) szerint bizonyos földrajzi területek, övezetek nemzetközi munkapiacait migrációs rendszereknek nevezzük. Ezek alapját különböző egyezmények és kereskedelmi szerződések képezik. Ugyanezen szerzők szerint „*ott lehetségesek multipoláris rendszerek, ahol befogadó országok egy csoportjába érkeznek migránsok kibocsátó országok olyan csoportjaiból, ahol bizonyos kibocsátó országok több ilyen csoportba is beletartoznak*”. Azt is állítják, hogy „*egy-egy ország több migrációs rendszerbe is besorolható lehet, de ez gyakoribb a kibocsátó, mint a befogadó országok között. ... Társadalmi változások, gazdasági fellendülés vagy hanyatlás, politikai válságok azok a tényezők, amelyek hatására az egyes országok részévé válnak egy migrációs rendszernek vagy éppen kiválnak abból.*” (Massey et al. 1993. 454).

Egyes szerzők szerint országok egy ilyen rendszerének viszonylag nagy mértékű és állandó, stabil információcserével kell járnia (Massey et al. 1998. 61), másrészt a migránsok különböző típusai (turisták, diákok, munkavállalók stb.) is az áruk, tőke és gondolatok áramlatait hozzák létre. Gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatok támogatják az ilyen rendszert (Fawcett, J. – F. Arnold 1987; Gurak – Caces 1992; Massey 1998). Az e kérdéssel foglalkozó tudósok véleménye az is, hogy az emberek, áruk és tőke áramlása intenzívebb kell legyen egy migrációs rendszeren belül, mint olyan országok között, amelyek nem tartoznak a rendszerbe. Az európai migrációs rendszer elemzése során a tudósok olyan összekapcsoló tényezőket látnak, mint (1) a migrációs politikáik egységessége, (2) a közöttük levő szoros gazdasági és politikai kapcsolatok, (3) gazdasági fejlettségük megközelítően azonos szintje és (4) azonos kulturális hátterük, (5) földrajzi közelségük és (6) a közös migrációs minta (Massey 1998).

Ilyen alrendszerek egymással közös határán különleges feltételek érvényesülnek, mivel az embereknek egyformán lehetőségük van mindkét rendszerben való részvételre. Esetünkben világos, hogy vannak nyitott csatornák az EU és a FÁK rendszereinek bizonyos részei között. A migráció kontrollja során főként ezeket a csatornákat kell figyelembe venni, mert ezek elősegítik az emberek, áruk és tőke szabad áramlását (1. térkép).

1. térkép Az európai országok típusai a migrációs mintázatok szempontjából 2006-ban

Map 1 A typology of European countries concerning migration patterns in 2006

Az EU határán elhelyezkedő, nem EU tagállamokkal közös határú EU tagországok migrációs politikáinak különbségei támogatják a helyi alrendszerek létezését. Húsz éve csak 4 ilyen alrendszert mutatott ki Zlotnik (1992), nevezetesen a félperiférikus mediterrán, skandináv és brit-ír rendszert az európai fő rendszer mellett. Massey szerint 1980 és 1990 között hat, kiterjedt migrációs áramlatokat jelentő magzóna létezett az európai migrációs rendszerben. A mobilitás újabb formái miatt feltételezhetjük, hogy azóta az interakciós területek száma növekedett, és a migrációs áramlatok irányait és összetételüket tekintve bonyolultabbá válhattak (Düvell – Molodikova 2009).

A Szovjetunió összeomlása nem rombolta szét a FÁK országok migrációs rendszerét, amely aktív kapcsolatokat alakított ki az európai rendszerrel. A FÁK országok migrációs rendszerének definíciója (Tishkov et al. 2005) vagy

Irina Ivakhnuk szerint (2009) az eurázsiai migrációs rendszeré a következő: „olyan országok csoportja alkotja, amelyeket történelmi, kulturális, gazdasági, demográfiai és politikai kapcsolatok kötnek össze, a küldő és befogadó országok strukturális átalakulásához vezet, kitermeli a migrációs folyamatokat és meghatározza azok irányát”.

Ez alátámasztja a különböző alrendszerek létezése lehetőségének és bizonyos országok más migrációs rendszerekkel való, többirányú kapcsolatainak a gondolatát. Az EU bővítése 2000 után új határövezetek kialakulásával járt, és a határok ellenőrzése érdekében jelentős lépések történtek egy megfelelő biztonsági rendszer kialakítására.

A Szovjetunió néhány korábbi tagállamának (Észtország, Litvánia, Lettország) az EU migrációs rendszerébe való integrálása jellemző fejleménye az EU és a FÁK rendszerei fejlődésének és kapcsolataiknak, amint jellemzi ezeket a keleti partnerség politikája is a szomszédos harmadik államokkal való együttműködést illetően.

Az EU tagállamai migrációs szabadságot élveznek, míg ugyanez a migrációs szabadság található meg a FÁK országainak rendszerében is. De az EU-tól eltérően ezen országok közül többnek a határai nyitottak a nem FÁK országok felé, és nem tudják kivédeni a tranzit-, a menekült és az illegális migránsok külső országokból érkező áradatát.

Az Európai Unió (EU) főként abban tér el a Független Államok Közösségétől (FÁK), hogy az EU-n belül erős integrációs folyamatok érvényesülnek, így a munka, árucikkek és szolgáltatások szabad áramlása, közös pénznem, közös jog, valamint közös politikák az EU és a csatlakozó országok életkörülményeinek egységesítése érdekében (Düvell – Molodikova 2009).

Ezt a közös politikát a következő fő célok elérése érdekében alakították: (1) a legális migráció hatékonyabb kezelése és a tagállamok közötti együttműködés javítása az illegális migráció csökkentése érdekében; (2) a menekültpolitika közös európai rendszerének kialakítása; (3) szakpolitikai megoldások a bevándorlók minél jobb integrálására; (4) migrációs ügyekben a harmadik országokkal való együttműködés javítása (Pratt 2009).

A FÁK országok rendszerét az integráció és dezintegráció trendjei egyaránt jellemzik (Zaionchkovskaya 2009). A FÁK rendszere hanyatlak, a volt szovjet tagállamok közötti különbségek nőnek. Bár Oroszországnak van egy vízmentes övezete, a munkavállalást és ottlakást még mindig adminisztratív eszközökkel kontrollálják. Azt láthatjuk, hogy Oroszország és a FÁK nemzetközi és migrációs politikája tele van ellentmondásokkal. Ennek eredményeként az egyik FÁK tagállamból a másikba való gazdasági célú ki- és bevándorlás gyakran szabálytalan (Düvell – Molodikova 2009).

A FÁK migrációs rendszere és migrációs kontrollja

A FÁK országok állampolgárainak életében kétségtelenül jelentős szerepet játszik a nemzetközi vándorlás. Oroszország, a fő célország migrációs politikájának átalakításaival alapvetően befolyásolja emberek millióinak a sorsát a posztszovjet területeken. Oroszország nyilvánította magát a Szovjetunió utódjának annak felbomlása után, és igyekezett visszanyerni befolyását a volt szovjet területeken.

A FÁK migrációs rendszerét a volt szovjet tagállamok közös vízummentes övezete³ támogatta, amelyet a Biskeki Egyezmény vezetett be 1994-ben (Mukomel 2005). Oroszország vonzereje a migránsok számára egy egész sor vele összekapcsoló tényezőnek köszönhető. A rokoni kapcsolatok, az Oroszországban létező etnikai diaszpórák, a közös kommunikációs nyelv (az orosz), a komplementer munkapiacok, az egymáshoz kapcsolódó közlekedési rendszerek és a hasonló oktatási rendszerek mind fontos szerepet játszottak a migrációs rendszer fenntartásában (1. tábla).

³ Jelenleg Oroszországnak a 15 volt szovjet tagköztársaságból 5-tel van közös vízumrendszere: a balti államokkal (Litvánia, Észtország és Lettország), Grúziával, valamint Türkmenisztánnal, mely nem tagja a FÁK-nak.

1. *Összekötő és elválasztó tényezők a FÁK országok migrációs rendszerében*
Binding and dividing factors in the migration system of CIS countries

Összekötő tényezők	Elválasztó tényezők
Közös határok és vízummentes övezet 10 FÁK tagállamban	A FÁK tagországok dezintegrációs folyamatai
A fő migrációs áramlások a FÁK régiójában zajlanak (több mint 80%-ban)	Bonyolult történelmi örökségek
A régió belüli migráció alapját gyakran családi és kulturális kapcsolatok és társas kapcsolatok hálózata jelenti	Egyenlőtlen kezdőfeltételek
A szovjet időszakból örökölt közlekedési és kommunikációs rendszerek	Eltérések a határátlépés megengedése, jogi kezelése terén
Közös kommunikációs nyelv (orosz)	Eltérések az egyes tagállamok politikai és geopolitikai helyzeteiben
Hasonló oktatási rendszerek	A tagországok anyanyelvét és kultúráját támogató nemzeti politikák
Különböző gazdasági és politikai szerződések, egyezmények a FÁK tagállamai között	A tagállamok politikái nem egységesek – egyesek Oroszország felé, mások az EU felé orientálódnak
Közös történelmi emlékek	Politikai játszmák keretében Oroszország válik bűnbakká a szovjet múltat illetően
Vízummentes övezet	Az egyes tagállamok féltik önállóságukat, szuverenitásukat
A munkapiacok keresleti és kínálati oldala demográfiai szempontból komplementer, jól összeegyeztethető	Több országban versengenek egymással az érdekek az olcsó munkaerővel kapcsolatban
A diaszpórában élők és az etnikai kisebbségek kapcsolatai	A nemzeti elitek eltérő politikai érdekei
Földrajzi közelség	Egyes tagállamokban vízumkötelezettség bevezetése
Nagy munkapiaci igény az olcsó munkaerőre	Versengés az olcsó munkaerőért más FÁK tagállamokkal (pl. Kazahsztán) és nyugati országokkal

A Szovjetunió felbomlása után az új politikai elitek több kormányközi csoportot és bizottságot hoztak létre a migrációval foglalkozás céljából (FÁK migrációs tanácsa, vámügyi unió, a drokkereskedelem és bűnözés kontrollja, lásd 1.

tábla). Közvetlenül a Szovjetunió felbomlása után a FÁK kereteiben több olyan egyezményt írtak alá, melyek a munkavállalási célú migráció területén való együttműködésre és a gazdasági migránsok szociális védelmére vonatkoztak. 1992 óta több olyan hasonló, a FÁK tagállamai közötti egyezményt írtak alá, amelyek lehetővé tették a letelepedést az Oroszországba szovjet útlevéllel érkezőknek. Az ilyen útlevelek érvényesek maradtak, mivel Oroszország 2002-ig nem vezetett be új útlevelet.

2. A FÁK tagállamai közötti uniók és integrációs szervezetek⁴
The unions and organizations of integration among CIS countries

Ország	CIS (FÁK) 1991	OTSC (KBESZ) 1992	EurAsEC 2000	Oroszország és Belorusz-szia (Fehérorosz ország) Uniója 1996	BSCO 1992 (1998)	SCO ⁵ 1996–1997	GUAM
Azerbajdzsán	X				X		X
Örményország	X	X			X		
Belorusszia	X	X	X	X			
Grúzia	(1)				X		X
Kazahsztán	X	X	X			X	
Kirgizisztán	X	X	X			X	
Moldova	X				X		X
Oroszország	X	X	X	X	X	X	
Tadzsikisztán	X	X	X			X	
Türkmenisztán	X						
Üzbegisztán	X	X	(2)			X	(2)
Ukrajna	X				X		X

(1) Grúzia kilépett a FÁK-ból 2008. augusztus 8-án, az Oroszország és Grúzia közötti háború után. Grúzia 2008. augusztus 18-án jelentette be ezt a lépést. Mindazonáltal Grúzia továbbra is résztvevője marad számos (mintegy 70) korábban kötött egyezménynek.

(2) 2008. december 12-én Üzbegisztán kérte tagságának átmeneti szüneteltetését.

Oroszország több uniót hozott létre a volt szovjet tagköztársaságok közötti kapcsolatok fenntartására. A legfontosabb közülük a volt szovjet államok kö-

⁴ <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=ru&nic=databases> 2009. május 15.

⁵ Sanghaji Együttműködési Szervezet – SESZ (Shanghai Cooperation Organization – SCO): Kazahsztán, Kirgizisztán, Kína, Oroszország, Tadzsikisztán, Üzbegisztán. A Hosszú Távú Jószomszédsági, Barátsági és Együttműködési Egyezményt (Treaty on Long-term Good Neighborliness, Friendship and Cooperation) a kirgiz fővárosban, Biskekben írták alá a SESZ (SCO) csúcstalálkozóján, 2001-ben.

zötti Független Államok Közössége (FÁK) Egyezménye (Treaty of Commonwealth of Independent States – CIS), melyet 1991. december 8-án írtak alá. Az egyezményben részt vevő tagok között szabadon léphetik át a határt, a határok és határőrizet közös rendszert alkot, és együttműködnek a nemzetközi bűnözés, drogereskedelem, pénzmosás és terrorizmus ellen. 2007-ben ezen országok aláírtak egy egyezményt a Belorussziában székelő Migrációs Szolgálatok Vezetői Tanácsának a létrehozásáról. Újabb egy olyan Egyezségokmányról (Convention) folyik a vita a tagállamok között, amely az egyesített munkapiacon a munkavállalási célból vándorlók és családjaik jogai-
val foglalkozna.

A FÁK-hoz hasonlóan fontos szervezet a biztonsági és katonai együttműködést célzó Közös Biztonság Egyezményének Szervezete – KBESZ (Organization on Treaty on Common Security – OTCS), melyet 1992-ben hoztak létre. Ez a szervezet Oroszország kezdeményezésére és támogatásával jött létre a NATO ellensúlyozása céljából.

Ugyancsak ebben az országcsoportban jött létre 1995-ben több állam között vámunió Eurázsiai Gazdasági Közösség Közös Gazdasági Zóna (Eurasian Economic Community Common Economic Zone) néven, melynek 2000-tól az EurAsEc betűszó lett a hivatalos elnevezése. A fő cél közös piac és közös gazdasági övezet létrehozása volt. 2007 áprilisában az EurAsEc Interparlamentáris Gyűlése koherens szociálpolitikát dolgozott ki a szervezet számára, és megvalósítandó lépéseket határozott meg a foglalkoztatás- és szociálpolitika területén, a munkavállalási célú migrációt és a társadalombiztosítást illetően, valamint az oktatásüggyel, egészségüggyel és kultúrával kapcsolatban. 2008 májusában a program megvalósításának elősegítése céljából létrehozták a Migrációs Politika Tanácsát – azt az EurAsEc Integrációs Bizottságának a felügyelete alá helyezve. Az a terv, hogy 2011 júliusáig Oroszország, Kazahsztán és Belorusszia befejezi az egységes vámterület kialakításának munkáját.

Az Európa nyugati felével⁶ való közös határ kontrolljának ügye (a kalinyingrádi terület és Karélia Autonóm Köztársaság esetében) készítette Oroszországot a Belorussziával való regionális unió (angol betűszóval, URIB) létrehozására 1996-ban. Ez biztosította Oroszország hozzáférését a nyugati határhoz. Ezt az Uniót mint konföderációt kiáltották ki, a közös pénz és közös alkotmány mégis mind a mai napig tárgyalások kérdése. Mindazonáltal a két állam polgárainak egyenlő joga van ahhoz, hogy a két ország bármelyikében utazzon, lakjon, munkát vállaljon vagy szociális juttatásokban részesüljön, annak ellenére, hogy eltér a két ország útlevele, pénzneme és néhány további, a független államok esetében szokásos jellemzője is.

⁶ Európának a nem a volt Szovjetunió területéhez tartozó részét Oroszországban gyakran „Európa nyugati felének” tekintik (ford. megj.).

Van még két olyan szervezet, amelyben más tagállamok mellett Oroszország is részt vett: a Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködési Szervezet⁷ – FGESZ (Black Sea Economic Cooperation Organization – BSEC) és a Sanghaji Együttműködési Szervezet⁸ – SESZ (Shanghai Cooperation Organization – SCO).

A Szervezet a Demokráciáért és Gazdasági Fejlődésért – SZDGF (Organization for Democracy and Economic Development – GUAM⁹) nevű csoportosulásnak Oroszország nem tagja. A résztvevő országok a maguk részéről egyoldalúan vízummentességet vezettek be az OECD országok állampolgárai számára. Ezt a szervezetet úgy tekinthetjük, mint kísérletet arra, hogy ellensúlyt képezzenek a FÁK tagsággal és Oroszország hegemoniájával szemben.

Küzdelem az illegális migráció ellen

Az illegális migrációt a fontos témák egyikeként kezelték, főként 2001. szeptember 11. óta. A FÁK tagországainak kötelessége a munkavállalási célú migráció szabályozása és az illegális migráció elleni küzdelem. Ebben a vonatkozásban a következő intézkedések történtek:

- Belorusszia, Kazahsztán, Oroszország és Ukrajna közös gazdasági övezetet hoztak létre (egy 2006-os döntéssel)
- a FÁK Együttműködési Egyezménye az illegális migráció elleni küzdelemről (1998. március 6-án)
- Közös Bizottság létrehozása az Együttműködési Egyezmény keretében (2004-ben)
- a KBESZ / OTSC akcióprogramja a közös biztonságért
- belügyminisztériumok együttműködése az országok közötti kétoldalú (bilaterális) és többoldalú (multilaterális) egyezmények keretében
- a FÁK tagállamai Vezetői Tanácsa által 2005-ben, Kazanyban elfogadott 2006–2008-as program a FÁK tagállamok együttműködéséről az illegális migráció elleni küzdelemben

⁷ Gyakorlatilag már 1992-ben – bár hivatalosan csak 1998-ban – jött létre, mint több állam közötti politikai és gazdasági kezdeményezés, melynek célja, hogy elősegítse az együttműködést és harmóniát a tagállamok között, biztosítsa a békét, stabilitást, prosperitást, bátorítva a baráti és jószomszédi viszonyokat a Fekete-tenger térségében. Jelenleg 26 tagállam vesz részt a FGESZ/BSEC működésében (lásd a <http://www.bsec-organizations.org/Pages/homepage.aspx> linken).

⁸ Több FÁK tagállam és Kína hozták létre.

⁹ A GUAM betűszó Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova nevének kezdőbetűiből állt össze.

Ezek az intézkedések biztosították a közös cselekvés szükséges kereteit. A belügyminisztériumoknak és a migrációs szolgálatok vezetőinek 2006. júniusi találkozásán kidolgozták az együttműködés fő irányait a következő területeken:

- a nemzeti törvényhozások harmonizációja a migráció területén való egységes megközelítés kialakítása érdekében;
- adatbázis létrehozása a külföldi állampolgárokról és állampolgárság nélküli személyekről;
- a FÁK tagállamai közötti, kétoldalú egyezmények kidolgozásának felgyorsítása az illegális migránsok kibocsátó ország általi visszafogadásáról.

Jelenleg csak Oroszországnak, Ukrajnának és Moldovának vannak ilyen egyezményei az EU-val, és ezek az országok mostanában dolgoznak ki kétoldalú egyezményeket egyes konkrét EU tagországokkal.

A FÁK szomszédsági politikája és a vízummentes övezetek létrehozása

A FÁK migrációs rendszerének alakítására és menedzselésére irányuló orosz törekvések Oroszország szomszédsági politikája területén is megmutatkoznak. Ez a politika a határokon átnyúló együttműködésen alapuló nemzetközi migrációs és gazdasági tevékenységet tett lehetővé a határ menti övezetek számára. Az ilyen tevékenység főleg Oroszország szibériai részén és Kazahsztánban jellemző, valamint egyes ezekkel szomszédos vidékeken (Omszk, Szemipalatyinszk és más városok) és az orosz-kínai határvidéken (Csita, Habarovszk és az orosz Tengermellék /"Primorszki kraj" – Habarovszk és Vlagyivosztok vidéke/). Az orosz migrációs politika keretében ezekben a régiókban egyszerűbben jutnak át a határokon az emberek, áruk és a gazdasági tevékenységek.

Ezen kívül Oroszország aktívan törekszik arra is, hogy a szomszédos országokkal közös vízummentes övezeteket hozzon létre, és hogy egyszerűsítse a vízumok rendszerét az EU-val kapcsolatban. 2008-ban engedélyezte a szabad határátlépést a balti országok állampolgársággal nem rendelkező lakosai¹⁰ számára. Ezek az emberek most már élvezik az Oroszországba és az EU-ba való utazás és ott történő munkavállalás lehetőségét. 2007–08-ban létrehozták a Nyugat-Balkán (volt Jugoszlávia) államainak többségével való általános együttműködést a vízummentes övezetek tekintetében. Még Horvátország is, amely közel jár az EU-csatlakozáshoz, 2009-től engedélyezte, hogy orosz ál-

¹⁰ Ezen a balti államok olyan orosz anyanyelvű lakosai értendők, akik etnikai hovatartozásuk miatt nem rendelkeznek állampolgársággal ezekben az országokban. Ehelyett olyan idegen útlevelelük van, amely lehetővé teszi az utazást Oroszországba és az EU-ba.

lampolgárok a nyári időszakban, turizmus céljából vízum nélkül is látogathassák. 2008 őszén Izrael is bevezetett egy kétoldalú egyezményt a vízummentességről, és hasonló egyezményei vannak Oroszországnak egyes latin-amerikai országokkal (például Argentínával és Kubával).

Az EU szomszédsági politikája

Az 1990-es évek kezdetét Európa nyugati fele számára a szocialista rendszer széthullása és „egy integrált és szabad Európa” álma jellemezte. Viszont a ’90-es évek közepétől az EU bővítésének folyamatával az a kérdés merült fel, hogy hogyan hozzák létre az EU-val szomszédos baráti országok körét anélkül, hogy megígérnék az EU tagságot. E probléma megoldására alakították ki az Európai Szomszédsági Politikát (ESZP/European Neighbourhood Policy – ENP). E politika célja az EU-val szomszédos régió fokozatos újjászervezése az „európai értékek és szabadságjogok” terjesztése céljából és a politikai biztonság elérése érdekében.

Az „Európa határok nélkül” és a „szabad és integrált Európa” szlogenjei két politikai megközelítést hoztak magukkal:

- a „többiek” az instabilitás és veszély forrásaként venni számításba
- az EU-val szomszédos területek olyan kezelése, hogy a legveszélyesebb országokat a lehető leginkább távol tartsák, más szóval, hogy Európa-erődöt hozzanak létre

Az ESZP/ENP migrációs politikája keretében eltérően kezelték Dél-, Észak- és Kelet-Európa határvidékét. Nehéz ennek a politikának a sikerét megítélni, mert míg a határok és dokumentumok ellenőrzése terén pozitív technikai változások történtek, az illegális migránsok áramlásával és a sikertelen illegális határátlépési kísérletekkel kapcsolatban már nem olyan lenyűgözők az eredmények. Ezt a helyzetet részben az EU-val szomszédos kevert népességű országok és az EU közötti etnikai kapcsolatok sajátosságai határozzák meg.

Az Európai Unió Alapokmánya (Constitution) a Határőrizetről, Menedékügyről és Bevándorlásról 2004-ben megfogalmazta a harmadik országokkal való együttműködés fontosságát az illegális migráció és az emberkereskedelem megelőzése terén. A Migráció Globális Megközelítése keretében hozták létre a Határügynökséget (FRONTEX), és az EU-nak volt még néhány más kezdeményezése is, amelyek tudósok kritikus figyelmét is felkeltették. Egyes szerzők szerint az EU hatalmaskodó geopolitikáját demonstrálja az, amikor Európát úgy definiálják, mint „az EU és az azzal szomszédos egyéb területek” (Christiansen – Jorgensen 2000).

Az Európai Unió biztonsági rendszerének fejlődése most a belső és külső kontroll egységesítését célozza és a tagállamok eltérő céljainak koordinációjára irányul. De a migráció kontrolljának hatékonysága országonként jelentős mértékben különbözik (Lahav – Guaridon 2006). Az EU arra törekszik, hogy „külsővé tegye” a határok kontrollját. Ez a törekvése egy olyan eurocentrikus megközelítésbe ágyazódik, mely szerint az EU migrációs politikájának döntően „baráti” együttműködésnek kell lennie harmadik országokkal egyrészt az illegális migráció megelőzése és az ellene való küzdelem céljából, másrészt azért, hogy ugyanakkor biztosítsa a migráció azt a munkaerőt, amire Európa előregedő népességű nyugati felének szüksége van.

Egyes tudósok szkeptikusak az ESZP/ENP politikájának hatékonyságát illetően, és azt állították, hogy főként a jogszabályok terén és az emberkereskedelem relatíve alacsony számú áldozatait illetően jelentett segítséget (utóbbiak száma az összes országot tekintve 2800 volt a 2002–2006-os időszakban). Az igazi probléma a menedékkérők, tranzit- és illegális migránsok koncentrációja a FÁK-nak az EU-val szomszédos területei nyugati határvidékén. Ráadásul az EU határa keletről könnyen átjárható, mert a helyi lakosság aktívan részt vesz abban az üzletben, amit az illegális migráció jelent, akár csak a korrumpált köztisztviselők (Malinovska 2009; Molodikova 2009).

Ebben az összefüggésben néhány szerző (pl. Billibar 2004. 219) úgy érvelt, hogy „nem lehet európai „identitás” a világ bármely más részével szemben, mert nem létezik abszolút határvonal Európa történelmi kulturális területe és az azzal szomszédos területek között”. Christopher Browning és Joenniemi Pertti (2008) elemezték azt, ahogyan az EU a vele kapcsolatban álló szomszédos országok földrajzi besorolását alakítja aszerint, hogy azoknak milyen szintű az „európaiságuk”, és elemezték az ESZP/ENP vitáinak eredményeit is az EU különböző geopolitikai stratégiáinak a kontextusában. A „baráti országok körével” való viszonyok alakulása a „hosszánk hasonulni kívánó kívülállók” álláspontjaitól is függ, vagyis attól, hogy mennyire fogadják el és tartják vitathatatlanak az EU normáit, értékeit és gyakorlatát (Browning és Pertti 2008. 545. old.). A migrációt illetően az EU birodalmi rendszere brüsszeli központjával arra törekszik, hogy kontrollálja a másik birodalmi modellt, a FÁK országokét, ahol Moszkva a központ.

Fejlemények az illegális migránsok visszafogadásának politikája terén

Az ESZP/ENP és az EU és Oroszország közötti együttműködés kereteiben Oroszország, Moldova és Ukrajna aláírt egy visszafogadási egyezményt az EU-val 2007-ben. Ezt 2008-ban ratifikálták bizonyos jogi bővítményekkel, változtatásokkal a „Külföldiekről” és a „Menekültekről” szóló jogszabályok terén. Egyszersmind változtatásokat vezettek be a migránsokat fogadó központok

tekintetében, a határőrizeti állomány képzésében. Javították a határőrizeti tevékenység ellenőrzését és az emberkereskedelem megelőzését. Ezen célokra az EU 3,6 milliárd eurót adott Ukrajnának a 2002–2007-es időszakban (European Commission, 2007).¹¹ A visszafogadási egyezmény hatékony megvalósításához egy hatékony információs rendszer létrehozására is szükség van, de ilyenrel egyik FÁK tagország sem rendelkezik, bár az Orosz Föderáció már elkezdte egy ilyen megvalósítását (FMS Jelentés, 2009).

2007 júniusában Ukrajnával is aláírtak egy visszafogadási egyezményt (melyet 2008-ban ratifikáltak), ami aggodalmakat keltett amiatt, hogy az ország az illegális migránsok „tárolóhelyévé” válik. Egy ilyen fenyegető lehetőség kétségtelenül fennáll. A visszafogadási egyezmény alkalmazásának hatékonysága azon múlik, hogy valamennyi kibocsátó országgal létrejön-e ilyen szerződések láncolata. Ukrajna számára az egyetlen pozitív eredmény az volt, hogy Lengyelország, Magyarország és Szlovákia aláírt egy kishatárátlépési egyezményt, amely lehetővé teszi, hogy az EU zóna határától legfeljebb 50 km-re lakó emberek mindkét irányban könnyen átléphetik a határt.

2008. január elsején az EU és Moldova közötti visszafogadási egyezmény is hatályba lépett. Moldova sem sikeres a határok kontrollját illetően, sem az illegális migránsokkal kapcsolatban, akiket a visszafogadási egyezmény szerint a területén lehet tartani. Az egyezmény megkívánja, hogy ezek a FÁK tagországok törődjenek a visszatért vagy illegális migránsokkal, de ezeknek az országoknak nincs elegendő kapacitása ezen feladatokra.

Az ESZP/ENP program keretében az EU több migrációval kapcsolatos projektet is próbált támogatni és megígérte, hogy egyszerűbbé teszi a vízum megszerzését a moldovaiaknak. Például 2007-ben az ottani magyar nagykövetség szervezésében 9 EU tagállam Közös Vízumkérelmi Központja nyílt meg Moldovában. A moldovai hatóságok együttműködnek FÁK tagállamokkal, így Oroszországgal és Ukrajnával is a munkavállalási célú migráció, az illegális migráció és az emberkereskedelem ellenőrzése terén.

Az etnikai határvidékek migrációja és munkavállalók oda-vissza áramlása a FÁK és az EU között

Egyes EU tagállamoknak megvannak a saját érdekei azon szomszédjaikat illetően, ahol saját etnikumaik élnek. Magyarország például a harmadik országban (főként Ukrajnában és Szerbiában) élő magyar nemzetiségűek támogatásá-

¹¹ Ezzel szemben az illegális migránsok fogva tartásának fedezésére szolgáló összegek csekélyek. Például 2003-ban Ukrajna napi 20 hrvnyát (kb. 2,5 USD-t) költött fejenként egy-egy fogva tartott illegális migránusra. A körülmények szörnyűek voltak. Az elfogott illegális migránsok menedékjogért való folyamodásának bürokratikus eljárása közben gyakran a kérelmezők legalább 10%-a (a hatóságot megvesztegetve) „elpárolgott” (Malinovska, 2009).

nak politikáját folytatja. Magyarországon 2001-ben az országgyűlés elfogadott egy törvényt a külföldön élő magyarok különleges státusáról bizonyos szociális, gazdasági és kulturális jogokat illetően (Melegh 2001, 2002).

Ez az ukrajnai magyar nemzetiségű politikai pártok migrációhoz való hozzáállásának a megváltozásához vezetett. Például az ukrajnai magyar nemzetiségi pártok az ottani magyar nemzetiségűek körében (a fenti privilégiumokat biztosító) magyarigazolványokat és schengeni vízumokat osztogatnak, ezzel akarnak támogatókat szerezni a választásokon. „A mi családjaink nagyon egyszerűen szereztek meg a magyarigazolványt és a schengeni vízumot. Csak el kellett mennünk a magyar pártunk gyűlésére, és megígérvünk, hogy rájuk szavazunk.”¹²

Lengyelország is egyszerűbb vízumszabályozást vezetett be az orosz, ukrán és belorusz állampolgárok számára,¹³ a határain túl élő lengyel nemzetiségűek számára pedig lengyeligazolványt 2007-ben. Az utóbbiról szóló törvény 2008-ban lépett hatályba. Eszerint a – főként a FÁK tagállamaiban élő – lengyel nemzetiségűek ingyen kaphatnak olyan vízumot, amely hosszú távon érvényes és többszöri beutazásra jogosít Lengyelországba. Lengyelországban munkavállalási engedély nélkül munkát vállalhatnak, ingyenesen részesülhetnek közoktatásban és sürgősségi egészségügyi ellátásban. A vonatjegyek árából pedig 50% árengedményt kaphatnak.¹⁴

További lépés Traian Basescu román elnök deklarációja a moldovaiak számára román állampolgárság és román útlevél biztosításáról. Ez a deklaráció a 2009. áprilisi chisinaui ifjúsági zavargások után született, és közvetlenül utána már hosszú sorok álltak a postahivatalokban román útlevél igénylésének a beadásáért, annak ellenére, hogy Moldova lakosságának csak 2%-a támogatja a Romániával való egyesülés gondolatát (Mosnuaga 2009).

Egyes szakértők szerint már 100 ezer román, orosz vagy bolgár útlevél van moldovaiak birtokában (Mosnuaga 2007). Magyarország és Lengyelország részéről magyarigazolvány és lengyeligazolvány bevezetése, Ukrajna részéről speciális útlevelek a külföldön élő ukránoknak és az orosz parlamentben folyó viták a külföldön élő oroszok számára speciális nemzetiségi igazolvány bevezetéséről – mindezek igazi kihívások a migráció kontrollját illetően mind az EU, mind a FÁK tagországok számára.

¹² Idézet a szerző interjújából (azon interjúk egyikéből, melyeket 2009 márciusában és áprilisában készített).

¹³ Lengyelországban való legfeljebb 6 hónapnyi munkavállalás céljából.

¹⁴ Timofejev, Alekszej: Propuszk v Velikuju Poljsu. (Beutazási engedély Nagy-Lengyelországba.) 2008. május 14., Roszbalt.

<http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0333/gazeta010.php>

Népeségmozgások a FÁK rendszerében és az EU migrációs szabályozása

A Független Államok Közössége (FÁK) 11 poszt-szovjet országot egyesített, összesen 280 milliós népességgel. Ezen országok mind eltérnek egymástól földrajzi helyzetük, méretük, területük, népességük tekintetében, valamint szociális és gazdasági fejlettség tekintetében is (3. táblázat). Oroszország GNP-je például 12-szeresen is meghaladja egyes FÁK tagországokét. Ugyanakkor minden FÁK tagország, Oroszországot is beleértve a nyugat-európai országok gazdasági- és életszínvonala alatt van, de még a közép-európai országok többségéé alatt is (4. táblázat).

3. Ukrajna, Moldova, Belorusszia és Oroszország összehasonlítása az EU-27 országokkal néhány demográfiai mutató tekintetében
Comparison of Ukraine and Moldova Belarus and Russia to EU-27 concerning some demographic indices

	Moldova	Ukrajna	Belorusszia	Oroszország	EU-27
Népesség (2007), millió fő	3,6	46,5	9,7	142,2	493,3
2030-ra előrebecsült népesség, millió fő	3,2	38,9	8,6	124,2	509,1
Nettó migráció 1000 főre (2002–2006)	–1,0	–0,3	+4,1	+1,0	3,7
TTA/TFR (2006)	1,22	1,33	1,29	1,29	1,53
Születéskor várható átlagos élettartam, férfiak	64,6	62,3	62,8	60,4	74,6
Születéskor várható átlagos élettartam, nők	72,4	73,8	75,0	73,2	80,9
Idős népesség (65 év fölöttiek) aránya, %	10,3	16,4	14,6	14,0	17,0

Forrás: www.populationeurope.org

4. A FÁK és az EU – a kelet-nyugati migráció fő vonulatába illeszkedő – országainak néhány jellemzője
Several characteristics of the development of CIS countries and EU countries integrated into the East-West migration vector

Országok	Népesség, millió fő, 2007. január 1.	Városi népesség aránya, %	Népesség- előrebecslés 2025-re, millió fő	GNP/fő, USD, 2005
Németország	82,3	73,4	80,9	29 210
Olaszország	59,1	67,6	61,6	28 840
Spanyolország	44,4	76,7	52,1	25 820
Görögország	11,1	60,4	11,5	23 620
Cseh Köztársaság	10,2	73,5	10,5	20 140
Portugália	10,6	57,6	11,2	19 730
Magyarország	10,0	66,3	9,7	16 940
Oroszország	142,2	73,0	128,5	15 760
Észtország	1,3	69,4	1,2	15 420
Litvánia	3,3	66,6	3,1	14 220
Lengyelország	38,1	61,5	37,6	13 490
Lettország	2,2	68,0	2,0	13 480
Románia	21,5	53,7	20,4	8 940
Belorusszia	9,7	72,8	9,0	7 890
Kazahsztán	15,4	57,4	17,1	7 730
Ukrajna	46,5	67,8	41,6	6 720
Örményország	3,2	64,1	3,4	5 060
Grúzia	4,6 ³	52,3	4,1	3 270
Moldova	3,9 ²	41,3	3,7	2 150
Üzbegisztán	26,7	36,0	32,9	2 020
Kirgizisztán	5,2	34,8	6,6	1 870
Tadzsikisztán	7,1	26,3	9,4	1 260
Türkmenisztán	6,7 ⁴	47,4	6,6 ⁸	876

Források:

¹ FÁK statisztikák a nemzeti adatok alapján.

² Ország egészében (Moldova Transznisztriával együtt), FÁK statisztikai becslések.

³ 2006. január 1., FÁK statisztikai becslések.

⁴ Népesség 2006. január 1-jén.

⁵ FÁK statisztikák.

⁶ The Demographic Yearbook of Russia, 2007. 542.

⁷ World Population Data Sheet/Population Reference Bureau (PRB)/Population et Sociétés No 436, juillet-aout, 2007, INED.

⁸ A Türkmenisztán népességére vonatkozó becslés a 2007-es bázisét követően 5,4 millió fő. Ez eltér a FÁK statisztikai becslésétől, ami 2006. január 1-jére 6,7 millió fő. Így az előbbi becslés értéke jóval alacsonyabb. Population et Sociétés, No 436 (Zaionchkovskaya 2009).

Eurostat: http://nui.epp.eurostat.ec.europa/nui/show.do?dataset=demo_gind&lang=en

A FÁK országok és a közép- és kelet-európai országok közötti nyitott határok több, mint tíz éves időszakának köszönhetően a szocializmus összeomlása után a volt Szovjetunió állampolgárai nagy számban vándoroltak a közép- és kelet-európai régió át Németországba és más nyugat-európai országokba, valamint Izraelbe és az USA-ba. Diaszpórákat hoztak létre Kelet- és Közép-Európa minden országában és nyugaton is számos országban. Ezek fontos vonzó tényezővé váltak a FÁK országokban élő honfitársaik számára. Ugyanakkor kínai, vietnámi és afgán diaszpórák is felbukkantak a FÁK országaiban (Tishkov et al. 2005).

Mint fentebb említettük, Oroszország a FÁK migrációs rendszerének központja és vonzásközpont a FÁK országaiban élő migránsok számára. A FÁK országaiban élő, munkavállalási célú migránsok számára az otthoni és oroszországi bérek különbsége szignifikáns motiváló tényező. Az orosz átlagbér például (2008 februárjában) 16 400 rubel (mintegy 550 USD) volt havonta, míg Moszkvában 27 000 rubel (kb. 900 USD) volt a havi fizetés, a Hanti-Manszijszk autonóm területen 34 900 rubel (kb. 1200 USD), a Jamal-Nyenyec autonóm régióban pedig 48 500 rubel (kb. 1600 USD). Összehasonlításként Kazahsztánban a havi átlagbér 391 USD volt, Belorussziában 308 USD, Ukrajnában 244 USD, Örményországban 201 USD, Moldovában 149 USD, Azerbajdzsánban pedig 146 USD. A legrosszabb helyzetűek között Kirgizisztánban 89 USD volt, Tadzsisztánban 49 USD, Grúziában 50 USD és Üzbegisztánban 60 USD.¹⁵

A fizetések különbségén kívül más tényezők is befolyásolják a vándorlást a FÁK migrációs rendszerében. Oroszországnak rendkívül hosszú a szárazföldi határa, befejezetlen demarkációs folyamatok (vitatott határrészek) vannak Oroszország és a FÁK országai, valamint Oroszország és a FÁK-hoz nem tartozó országok között is. (Ez a határok mentén élő helybeliek életét nehezíti meg.) A határ egyes részein a határőrizet technikailag nagyon gyenge, így a migránsok számára könnyen átjárható az orosz-kazah, az orosz-belorusz, orosz-ukrán vagy orosz-kínai határ.

A munkanélküliség magas szintje a FÁK országok többségében szintén olyan fontos tényező, amely Oroszország felé hajtja a migránsokat. Oroszországban a munkanélküliség csak a gazdaság bizonyos szektoraira jellemző, miközben vannak olyan munkavállalási lehetőségek is, amelyek nem vonzóak az ottaniak számára. Oroszország vonzereje összefügg még a közös nyelvvel és az ottani realitások, hagyományok és kultúra ismeretével is. Ugyanakkor Oroszországnak ez az előnyös helyzete megváltozhat. Oroszország, Ukrajna és Kazahsztán már verseng a munkavállalási célú migránsokért, Azerbajdzsán pedig vonzza az Oroszországból visszatérő azerieket. Tény, hogy az idegengyűlölet általánosan magas szintje és a politikai korrupció, ami Oroszországban

¹⁵ Grúzia és Üzbegisztán adatai 2005-re vonatkoznak, a többi országé 2007. márciusra (forrásuk: <http://www.cistat.com/rus>).

tapasztalható fontos taszító tényezők a migránsok számára. Ezek arra készítik őket, hogy Oroszország helyett más országokba menjenek (Mukomel 2008).

A FÁK országainak eltérő demográfiai helyzete is befolyásolja a közöttük levő migrációs áramlatokat az olcsó munkaerő iránti, Oroszországban, Ukrajnában, Belorussziában és Kazahsztánban tapasztalható igény folytán. Oroszország, Ukrajna és Belorusszia népessége csökken a migráció által csak részben kompenzált természetes fogyás miatt, miközben a közép-ázsiai országok népessége gyorsan nő a magas szintű természetes szaporodás miatt. Így a FÁK országainak demográfiai lehetőségei és igényei kiegészítik egymást, elősegítve ezen országok munkapiaci integrálódását (Zaionchkovskaya 2009).

Földrajzi helyzete – Dél- és Kelet-Ázsia túlnépesedett fejlődő országai és a fejlett európai országok között – a tranzitmigráció csatornájává teszi a FÁK-ot Ivaknyuk (2009) és Zajoncskovszkaja (2009) szerint.

A FÁK rendszere migrációs áramlatainak etnikai tényezői nem változtak az elmúlt 20 évben. Ebben az egész időszakban az Oroszországba irányuló vándorlás volt a fő tendencia, mely a FÁK országok közötti migránsok 40–70%-át jelentette.

A Szovjetunió felbomlása óta megváltozott a FÁK országok etnikai összetétele. A FÁK országok népessége aktívan keresi a rendszeren kívüli migráció lehetőségét. Orosz, ukrán és örmény etnikumúak az etnikai migráció csatornáit az USA-ba, Izraelbe és Németországba való kivándorlásra használják. Például 2007-ben az Oroszországból Izraelbe kivándorlók háromnegyede, a Németországba vándorlók 60%-a és az USA-ba költözők 50%-a volt orosz nemzetiségű (nem pl. német vagy zsidó). Ez a trend a legális migráció lehetőségeinek csökkenését jelzi a nyugati országok merev szabályai miatt (Zaionchkovskaya 2009).

A migrációs áramlatok sokszínűbbé válása

A 2000-es évek eleje óta a fő migrációs áramlatok diverzifikálódtak, új migrációs célpontok alakultak ki. A migráció egyenlege 2003 óta pozitív Ukrajna és 2005 óta Kazahsztán esetében (5. tábla). Oroszország és Belorusszia után a régió eme két országánál alakult ki még bevándorlási többlet. Említésre méltó, hogy a posztszovjet országok közül Kazahsztán az egyetlen, ahol az ország nevét adó etnikum körében nem jellemző a nyugatra vagy a FÁK tagországaiba vándorlás szándéka. Amint fentebb említettük, az országba minden szomszédos országból érkeznek migránsok.

5. A FÁK országaiból és a balti államokból Oroszországba irányuló nettó migráció nemzetiség szerint, 2003–2007, ezer fő

Net migration from CIS countries and Baltic States to Russia by ethnicity, 2003–2007 thousand people

Nemzetiség	2003	2004	2005	2006	2007
Összes	74,6	74,2	133,4	143,2	243,6
Orosz	40,5	44,9	72,5	63,3	78,0
Belorusz	-0,1	0,3	1,2	0,7	1,2
Moldovai	0,6	0,5	1,2	1,9	3,9
Ukrán	5,1	4,3	9,6	9,8	17,9
Dél-Kaukázus	6,1	3,7	8,9	16,2	41,6
Azeri	0,6	0,4	1,7	4,5	14,1
Örmény	4,8	2,9	6,6	10,8	25,8
Grúz	0,7	0,4	0,6	0,9	1,7
Közép-Ázsia	2,6	2,0	4,7	8,7	27,5
Kirgiz	0,2	0,3	1,3	2,3	7,5
Tadzsik	0,7	0,5	1,2	2,4	9,0
Türkmen	0,3	0,2	0,2	0,2	0,5
Üzbég	1,4	1,0	2,0	3,8	10,5
Kazah	-1,7	-1,9	-1,5	-1,9	-1,4
Más olyan etnikai csoportok, amelyek Oroszországban autonóm területek birtokosai, vagy amelyek hagyományosan Oroszországban élnek	10,1	8,1	13,8	16,6	25,7
Utóbbiak között:					2,0
Oszétek					2,0
Tatórok	4,8	3,3	5,6	7,5	10,5
Koreaiak	1,1	0,9	2,0	2,7	3,9
Németek	0,7	1,1	1,8	1,4	1,5
Ismeretlen etnikumúak	11,4	12,3	23,0	27,8	49,2

Forrás: Naszelényija Rossziji 2007, Szerk. A. Visnyevszkij, 15 Jezsegódnij demograficeszkij doklád. Izdatyelszkij Dom GU VESZ, Moszkva, 2009.

Kazahsztánnal ellentétben Ukrajna még mindig a FÁK országaiból az EU felé való migráció fontos kibocsátó országa. Bár a munkavállalási célú migráció fő áramlata Oroszországba irányul, a nyugatra irányuló migráció aránya is növekszik (4. táblázat). A legnagyobb ukrán diaszpórák Oroszországban, Izraelben, Németországban és az USA-ban vannak.

Ugyanakkor a hivatalos adatok nem tükrözik az Ukrajnából kiinduló, munkavállalási célú migráció valódi mértékét – az ilyen migránsokat illetően a 3 millió a legvalószínűbb szám. A 2003-as évben Ukrajna követségei szerint Oroszországban 1 millió ukrainai dolgozott, Lengyelországban 300 ezer, Olaszországban és Csehországban 200 ezer, Portugáliában 150 ezer, Spanyol-

országban 100 ezer, Törökországban 35 ezer, az USA-ban pedig 20 ezer (Malinovska 2009).

Ukrajna 2005 óta migránsok fogadó országává is vált. A Kaukázusból migráció irányult Ukrajnába: 1989-hez képest az azeri bevándorlók száma 20%-kal nőtt és elérte a 45 200 főt. A grúzaiak aránya közel másfélszeresére nőtt (342 000-re), az örményeké 1,8-szeresére (99 900-ra). Ugyanebben az időszakban a bevándorló koreaiak aránya 50%-kal nőtt (12 700-ra), a törököké 30-szorosára (8800-ra), a vietnamiaké pedig 8-szorosára (2900-ra) (Malinovska 2009).

Moldova is a fő kibocsátó országok egyike Oroszország, Ukrajna és az EU felé. A moldovai népesség gazdasági célú migrációja a '90-es évek végén kezdődött az Oroszországot 1998-ban sújtó pénzügyi válság hatására. Moldova gazdasági migránsai főként Oroszországban dolgoznak, vagy mediterrán országokban (Olaszország, Portugália, Spanyolország, Törökország, Görögország, Izrael), ahol erős a szürke vagy fekete gazdaság (Mosnuaga 2009). Moldova kettészakadt ország, mint Azerbajdzsán vagy Grúzia. Ez konfliktusokat kelt és destabilizálja a gazdaságot. Ebből az országból legalább 600 ezer munkavállalási célú migráns vesz részt a nemzetközi migrációban és legalább 100 ezer gyermek él a szülei nélkül (mivel azok más országokban dolgoznak).

A dél-kaukázusiak nemcsak Oroszországba vándorolnak, hanem – amint említettük – Ukrajnába, Belorussziába és nyugatra is. Az Oroszország és Grúzia közötti 2008-as, valamint az Azerbajdzsán és Örményország között a Karabah-hegyvidék miatti konfliktus az Európai Unióba irányuló tranzitmigrációt és menedékkérők áramlása váltotta ki. Mindhárom dél-kaukázusi ország az Oroszországba, Ukrajnába, Belorussziába és az EU-ba irányuló legális és illegális migráció forrásai.

Az örmény nemzetiségűeknek csak egyharmada él Örményországban (3 200 000 fő a 2001. évi népszámlálás szerint). Az örmények tömeges elvándorlása Azerbajdzsánból 1988–1992-ben körülbelül 360 000 embert jelentett, akiknek a többsége (264 339 fő) Örményországba ment, a többiek pedig Oroszországba, Ukrajnába, Belorussziába és nyugati országokba, így például az USA-ba és az EU-ba.

Azerbajdzsán pedig az azerieknek az Örményországgal való konfliktusa miatt a Karabah-hegyvidékről való elvándorlását tapasztalta. Körülbelül 782 000 ember (Azerbajdzsán lakosságának 10%-a) kényszerült migrációra és érkezett magába Azerbajdzsánba 1992 januárjában. Az 1988–1994 közötti időszakban 360 000 örmény, csaknem 200 000 orosz, mintegy 18 000 zsidó, 15 000 ukrán és 3000 belorusz, valamint rajtuk kívül még bizonyos számú tatár és lezgin hagyta el Azerbajdzsánt. Oroszország volt az azeri migránsok fő célországa és az is maradt. 2002-re körülbelül 1 millió azeri élt Oroszországban. Viszont az elmúlt 16 évben több, mint 44 000 azerbajdzsáni állampolgár hagyta el a köztársaságot és folyamodott hivatalosan politikai menekültstátusért, illetve vált

politikai migránssá nyugaton. A fő célország Németország (az azeri migránsok 38%-a), feleannyi (19%) megy Hollandiába, 10,5% Franciaországba, 9% Svédországba és 7% az USA-ba (Yunusov 2009).

2002-ig a Grúziából kiinduló migráció fő célpontja is Oroszország volt. De 2002-től megváltozott az irány, és a migránsok már Ukrajnába, Belorussziába és nyugatra vándoroltak Grúzia és Oroszország viszonyának azon megromlása miatt, amely katonai konfliktushoz és menekültek Oroszországba és az EU-ba áramlásához vezetett.

Közép-Ázsia is az Oroszországba irányuló migráció egyik fő kibocsátó területe, míg kevéssel ezelőtt még Kazahsztán is az volt. A Közép-Ázsiából kiinduló migráció etnikai összetétele is drámaian megváltozott: a migránsok korábban, az 1990-es években orosz nemzetiségűek voltak, most az ottani országokban őshonos nemzetiségűek (Zaionchkovskaya 2009) (5. tábla).

Úgy tűnik, hogy a FÁK rendszerének korunkbeli népességmozgásai nagyon hasonlóak a II. világháború utáni Európához, ahol a gyarmatokról érkező birodalmi polgárok, alattvalók első hullámai után nagy tömegek érkeztek Dél-Európából, Törökországból és a volt gyarmatokról.

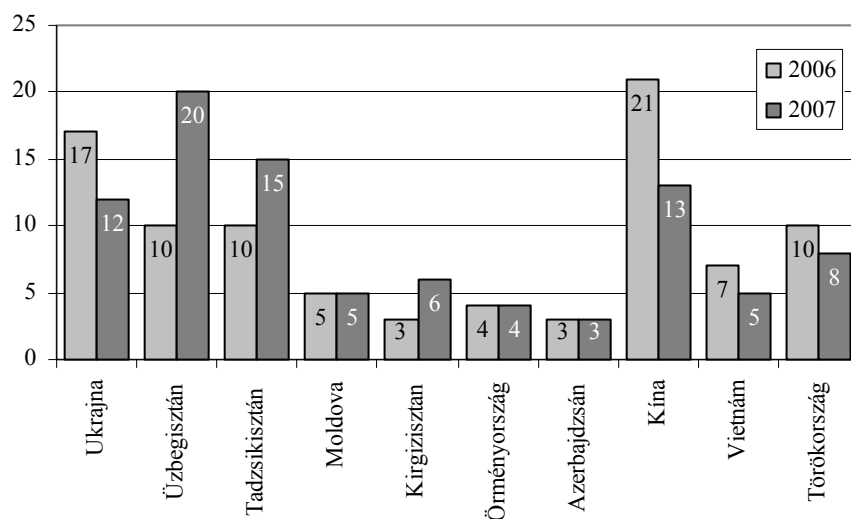
Oroszország, Kazahsztán és a FÁK más köztársaságai számára új trend a Kínával való migrációs cserekapcsolat bővülése, ami annak ellenére észlelhető, hogy a Független Államok Közössége és Kína különböző migrációs rendszerekbe tartoznak. Az egész világon diaszpórában élő kínaiak száma 35 millióra tehető. Oroszországnak, Kazahsztánnak, Kirgizisztánnak és Tadzsikisztánnak kiterjedt közös határai vannak Kínával, és a növekvő mértékű gazdasági együttműködés a Kínából való bevándorlás növekedéséhez vezet. Most 500 ezer és 1 millió közötti számban élhetnek kínaiak Oroszországban. Olyan nagy infrastrukturális projekteket jelent a fejlődés Oroszországban, Kazahsztánban, Türkmenisztánban és a FÁK más köztársaságaiban, hogy ez a kínai munkaerő fokozódó igénybevételéhez vezet ezekben az országokban (Sadovskaya 2009).

Oroszország új migrációs politikája és ennek hatásai a bevándorlásra

Orosz demográfusok zömmel egyetértenek abban, hogy – az „illegális bevándorlókra vadászás” politikájának kudarca után – a demográfiai válság hatására új migrációs politika van kialakulóban Oroszországban. Oroszország népessége gyorsan csökken: a 2002-es utolsó népszámlálás szerint 1989 óta 3,1 millióval csökkent a népesség, a világ egyik legnagyobb mértékű bevándorlásának ellenére (Zaionchkovskaya 2009). Több közgazdasági tárgyú felmérés munkaerőhiányt mutatott ki az orosz vállalatok 30%-ánál. Kazahsztán, Ukrajna és Belorusszia gazdasági fejlődése is nagyszámú munkaerőt kíván, és ezek az országok is mély demográfiai válságba kerültek. Gazdasági helyzetük javulása versengéshez vezetett bizonyos ipari központok (Ukrajnában Kijev, Odessza,

Harkov/Harkiv) között. Ez a fejlemény, valamint Kazahsztán olaj- és gázipara vonzotta a moldovai és közép-ázsiai bevándorlókat. Mindez arra készítette Oroszországot, hogy 2007. január 15-étől új migrációs politikát vezessen be (Molodikova 2007).

Azt lehet mondani, hogy az új politika támogatja a FÁK országai közötti cirkuláris, oda-vissza migrációt. E célból Oroszország és más FÁK országok egy különleges Migrációs Tanácsot hoztak létre a migráció jobb menedzselése érdekében. Az Oroszországba való nettó migráció minden FÁK ország irányából nőtt 2007–2008 között. Például 9,8 ezerről 17,8 ezerre nőtt Ukrajnát és 1,9-ről 3,9 ezerre Moldovát tekintve (Zaionchkovskaya 2009). E jelenség egy része a regisztráció folyamatával magyarázható, minthogy az újként észlelt migránsok közül sokan már Oroszországban voltak, csak felhasználták a lehetőséget, hogy legalizálják az ottlétüket (Turukanova 2009) (I. ábra).

Forrás: Turukanova E.: Monitoring of Migration policy. Results 2007 and 2008.
http://www.fms.gov.ru/about/science/science_session/detail.php?ID=27887

I. A fő kibocsátó országok részesedése az Oroszországba való összes bevándorlásból 2006–2007-ben (%)
The share of the migrants of main donor countries in the total inflow of international migrants in 2006–2007 to Russia (%)

Az orosz nemzetiségűek hazatelepülése csaknem teljesen elapadt, és még az orosz nemzetiségűek hazavonzását célzó úgynevezett Honfitárs program sem képes újraéleszteni ezt a folyamatot. De ez a helyzet a hagyományosan immobil közép-ázsiai népesség mobilizálódásával is összefügg. A nettó migrációt mutató 5. tábla jelzi, hogy az új migrációs politika kezdetével minden migrációs folyamat felerősödött, és figyelemre méltó, hogy a bevándorlás etnikai szerkezete jelentősen megváltozott. Újabbban a nem orosz nemzetiségű migránsok bevándorlása vált jellemzővé (lásd az 5. táblát).

A teljes nettó migráció csaknem megduplázódott. De míg az oroszok száma csak 20%-kal nőtt, a kaukázusi migránsok száma 3-szorosára, a közép-ázsiaiaké 3,5-szeresére. Az azeriek beáramlása több, mint 3-szorosára nőtt (Yunusov 2009), ami csak a közép-ázsiai országokéval összehasonlítható mértékű. (Bár nem ismerjük e számok mögött az új migránsok tényleges arányát a regisztrációs folyamat zavaró hatása miatt.)

Legális és illegális migráció munkavállalási céllal

2007-ig a hivatalos munkavállalási engedéllyel a FÁK országokban dolgozó külföldi munkavállalók létszáma viszonylag alacsony volt (mintegy 1,8 millió, amiből 1,7 millió Oroszországban, 41 000 Kazahsztánban és 13 000 Ukrajnában dolgozott). A hivatalos adat főként közép-ázsiai migránsokat jelentett, és a számuk nő, mert ezen országok kormányai csökkenteni igyekeznek a fiatal népesség helyi munkapiacokra gyakorolt nyomását. A kirgiz és üzbég migránsok aránya csaknem háromszorosára, a tadzsikoké kétszeresére nőtt Oroszországban. 2007-ben ezekből az országokból érkezett a külföldi munkavállalók 41%-a, azaz 345 000 fő (5. tábla) (Zaionchkovskaya 2009).

A FÁK országaiba irányuló illegális migrációt, a legálitól eltérően, nehéz felbecsülni, de Ukrajna esetében 1,5 millió és 6 millió fő közé teszik, míg Oroszországnál szintén óriási a különbség a becsült számok között: itt 3 millió és 11 millió között vannak a becsült értékek. A migráció terén az illegális túlsúlya a legálissal szemben vagy olyan merev migrációs politikára utal, amely tisztességtelenül szűkíti az elfogadható lehetőségeket – amilyen Oroszországé volt 2007-ig –, vagy a szabályozás teljes hiányára (Zaionchkovskaya 2009).

Oroszország 2007. január 15-én bevezetett új migrációs politikája a munkapiac liberalizálását illetően legalább adott némi támpontot az illegális migránsok számával kapcsolatban, mert 2007-ben 7,5 millió migránst regisztráltak, míg a regisztrált munkavállalási célú migránsok száma 2,5 millió volt. Kazahsztán 165 000 illegális migránst legalizált, köztük 127 000 üzbég és 24 000 kirgiz állampolgárt (Molodikova 2007).

Oroszország 2007 óta folytatott új migrációs politikája megváltoztatta a helyzetet. 2007 előtt a migránsok csaknem felét (46%-át) nem regisztrálták. A

munkapiac új liberalizációja 2008-ra 15%-ra csökkentette az illegális migránsok arányát. 2007-ig csak a munkavállalási célú migránsok 15–25%-a vállalt legálisan munkát, míg 2008-ban 76%-uknak volt munkavállalási engedélye (Zaionchkovskaya 2009).

Az illegális migránsok megpróbálják elérni az EU-t, több, az EU-val határos FÁK országon áthaladva. Sokan vándorolnak például Ukrajnán keresztül. A határőrség adatai szerint 1991-ben még csak 148 embert vettek őrizetbe a hatóságok, de 1994-ben már 11 400-at. Az őrizetbe vettek száma 1999-ben volt a legmagasabb (14 600 fő). 2000 és 2005 között az EU igyekezett megváltoztatni a határőrizet helyzetét Ukrajnában. Az ország több, mint 55 millió eurót kapott az EU-tól, hogy építsen ki a határon ellenőrző pontokat és új elektronikus rendszert (Malinovska 2009). Ez magyarázza az illegális áramlás csökkenésének tendenciáját az utóbbi években. Így 1999-ben Ukrajnában 25 300 illegális migránst jeleztek, és 2000-re a szám elérte a 27 800-at. Attól kezdve a beáramlás csökkent: 2003-ban 17 400 főre, 2005-ben 14 800 főre, 2007-ben pedig 12 600 főre.

Az EU-tól érkező segítség jelentősen javította a helyzetet. 2003 és 2007 között a hatóságok 150 új határőrizeti egységet, 90 új határőrizeti pontot hoztak létre, és minden új ellenőrzőponthoz most már csak 25 kilométernyi terület tartozik. A hatékonyabb megfigyelő- és határőrrendszer és a magas szintű védelmet jelentő vízumrendszer pozitív eredményekhez vezetett. Az őrizetbe vettek száma újabban nem haladja meg az évi 4–5 ezres szintet (Malinovska 2009).

Mindazonáltal kétségtelen, hogy az illegális migránsok jó része minden határőrizeti erőfeszítés ellenére elérte a nyugati országokat. Különböző, az illegális migránsok elleni fellépés hatékonyságára vonatkozó becslések szerint 20–50%-ukat vehették őrizetbe. Minthogy az illegális migránsok jelentő része Ukrajnában marad és többször is próbálkozik a határátlépéssel, a tényleges szám nagyobb lehet, mint az őrizetbe vettek száma (Malinovska 2009).

Az illegális migránsok összetétele változott az utóbbi években, miután nőtt közöttük a FÁK országok állampolgárainak aránya. 2005-ben a határon őrizetbe vettek 50%-a volt FÁK országok állampolgára, míg 2007-re ez 56,2%-ra nőtt. Ők főként Moldova, Grúzia és Oroszország állampolgárai. Az ukrán embercsempészek mostanában szívesebben foglalkoznak a FÁK országok állampolgáiraival.

A FÁK országok migránsainak gyakran vannak rokonai vagy barátai Ukrajnában, beszélnek a nyelvet és nem probléma számukra az országon belüli utazás. Az ukrán jogszabályok szerint 90 napig tartózkodhatnak Ukrajnában, és a határon való átcsempészésükért elkért ár viszonylag alacsony (1500–5000 euro a FÁK állampolgárai számára, szemben az ázsiai és afrikai országokból érkező migránsoktól elkért 10–15 ezer euróval). A FÁK országok állampolgárai azért népszerűbb ügyfelek az embercsempészek számára, mert nem olyan feltűnőek,

jól kommunikálnak, vannak barátaik vagy ismerőseik Ukrajnában és 90 napig Ukrajnában tartózkodhatnak. Valószínűleg ezen okokból növekedett az arányuk az Ukrajnán keresztül folyó illegális migrációban (Malinovska 2009).

Az illegális migránsok főként sajátos „etnikai csatornákat” használnak. Például a vietnami csatorna főként Moszkvában készített hamis iratokkal működik. A pakisztáni-indiai csatorna főszabályként Delhiben kiadott turista vízumokhoz kapcsolható. A sri lankai-bangladesi csatorna általában a vezetők segítségével a zöldhatáron való átkelést használja. Az afgán csatorna Moszkván vezet keresztül. A kínai csatornát malájok és vietnamiak működtetik, a kurd csatornát és az üzbég-tadzsik csatornát ezeknek a nemzetiségeknek az Oroszországban élő diaszpórái. A csecsen csatorna, mely 2002-től vált aktívabbá az Oroszországban élő csecsen nemzetiségűek számára, főként Ukrajna szlovákiai vagy lengyelországi határán való átkelést jelent. A moldovai csatorna Ukrajnán át húzódik, Ukrajna, Belorusszia és a balti államok útjait használva (Malinovska 2009).

A FÁK országok lakosai általában legálisan kelnek át a határon, aztán ottani tartózkodásukat meghosszabbítják az engedélyezett időszakon túlra, és a nyugati országokban élő diaszpórák segítik őket az ottani letelepedésben. Például legalizáció segítségével körülbelül 100–150 ezer moldáviai nyert el törvényes státust Olaszországban, Görögországban és Portugáliában (Mosnuaga 2009). Amennyiben illegálisan kelnek át a határon, közvetítőket vesznek igénybe (néha honfitársak, máskor a tranzitországok, vagy a célországok állampolgárai segítik őket).

Tranzitmigráció Keletről Nyugatra: a migráció kontrolljának lehetőségei

A migrációs áramlatok fontos részei a tranzitmigrációs áramlatok. Az EU határvidékét érintő tranzitmigráció kontrolljának igénye hangsúlyt kapott az Európa Tanács egy megnyilvánulásában (Council of Europe, 2002: part1), amely felhívta a figyelmet a tranzitmigrációra, és buzdította a nemzeti hatóságokat, hogy reagáljanak erre: „*a jelenleg Közép- és Kelet-Európát érintő legfel-tűnőbb migrációs jelenség a tranzitmigránsoké*”. A svéd kormány elősegítette az erre a jelenségre adható választ, amikor elindította a „Söderköpinger Folyamatot”, ezt a „Határokon Átívelő Együttműködési Folyamatot”, amelynek célja összehozni több EU-hoz tartozó és EU-n kívüli országot, utóbbiak közül Belorussziát, Moldovát és Ukrajnát (Düvell 2007, 2009).

Az EU-val szomszédos FÁK országok illegális migrációját vizsgáló, az Európai Unió által támogatott kutatás megerősítette, hogy a FÁK országok sok állampolgára kész az Európai Unióba menni, és hogy elterjedt gyakorlat a FÁK országok területét tranzitcsatornaként használni (Zaionchkovskaya 2009).

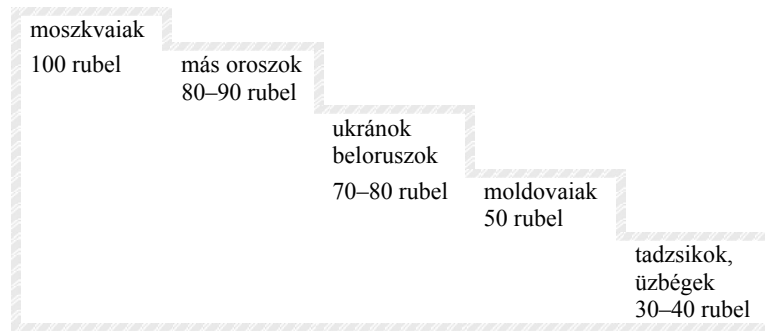
Van néhány olyan sajátossága Kelet-Európának, amelyek megkönnyítik a tranzitmigrációt (Düvell – Molodikova 2009). Ezek közül már többet tárgyaltunk, de fontos lehet egyeseket még egyszer hangsúlyozni. Az elterjedt korrupció a határok és a migráció kontrolljéért felelős intézmények körében lehetővé teszi a migránsoknak, hogy többször is megpróbálják az EU-ba való átjutást és növeli a sikeres határátlépésük esélyét.

Korábbi történelmi kapcsolatok, mint például ottani – ukrainai – egyetemen vagy katonai akadémián végzett tanulmányok, vagy olyan emberek, akik korábban legálisan munkát vállaltak abban az országban, vonzó tényezőkként játszanak szerepet az Ukrajnába irányuló migrációt illetően.

Vannak ismeretek arról, hogy a FÁK nyugati határai felé, azon túl az EU-ba irányuló többlépcsős tranzitmigráció folyik Oroszországon keresztül. Tadzsikisztán, Kirgizisztán és Kazahsztán gyengén őrzött határai lehetőséget adnak az ázsiai nem FÁK országokból indulóknak az EU határvidékének elérésére. Például Afganisztánnak Tadzsikisztánnal határos vidékén tadzsik nemzetiségűek élnek, így onnan nem nehéz átmenni Tadzsikisztánba és ott tadzsik útlevelet vásárolni, amivel aztán már Oroszországba lehet érkezni.

Idegengyűlő beállítódás mint a nyugatra való továbbvándorlás hatótényezője

Az idegengyűlölet megnövekedése Oroszországban és Ukrajnában hozzájárul a migránsok és menekültek félelmeihez, és arra készíti őket, hogy elhagyják a FÁK országokat. Bár Oroszországnak, Ukrajnának és Moldovának törvényi rendelkezései vannak a rasszizmus ellen, ezen országok Helsinki Bizottságai azt állították, hogy a rendőri erők rendszeresen törvénytörtő módon vesznek őrizetbe színesbőrűeket (Malinovska 2009). A migránsoknak kifizetett, egy munkaóra jutó munkabérek szintje is összefügg nemzetiségi hovatartozásukkal (II. ábra) és származási országukkal.

Forrás: Turukanova E.: Monitoring of Migration policy. Results 2007 and 2008.
http://www.fms.gov.ru/about/science/science_session/detail.php?ID=27887

II. A munkavállalási célú migránsok egy munkaóra jutó bérei etnikai háttér szerint
Wages of economic migrants by ethnic background

Az orosz és ukrán társadalmakban jellemző a rendkívül negatív beállódás a migránsokkal szemben, annak ellenére, hogy a migránsok munkavállalása elterjedt jelenséggé kezd válni az oroszok hétköznapi életében. Ettől függetlenül növekszik az idegengyűlölet, amelyet bizonyos politikai erők keltenek. Például a népesség 61%-a hiszi, hogy a migránsok növelik a terrorizmus valószínűségét, és 47% hiszi, hogy növelik a bűnözés arányát és veszélyt jelentenek a lakosság számára. Ugyanakkor a lakoságnak számos, főként szegényebb csoportja vesz igénybe migránsok által nyújtott szolgáltatásokat (Turukanova 2007).

A gazdasági célú migránsoknak mintegy 15%-a említette, hogy csak egész gyengén tudnak oroszul, és 20–40% válaszolta, hogy nem beszélnek teljesen jól az orosz nyelvet (Turukanova 2009). Moszkvai iskolákból származó jelentések szerint a 2006–2007-es tanévről a 2007–2008-asra 2,5%-ra nőtt a gazdasági célú migránsok családjából származó gyermekek aránya. A gazdasági migránsok gyermekei közül mintegy 26 000 nem képes megfelelően megérteni az iskolai utasításokat. A moszkvai önkormányzatnak egy különleges egyéves „Orosz mint idegen nyelv” programot kellett létrehoznia egy orosz nyelvet oktató iskola keretében (Malinovska 2009).

Gazdasági válság vagy visszajátszási stratégia: „Minden második migráns menjen haza”

A gazdasági világválság új kihívásokat hozott létre a migrációs politika és a nemzet biztonsága szempontjából. Megnövelte a munkanélküliség szintjét, ami által megnőtt a befogadó országok népességének érzékenysége a migránsok munkapiaci jelenlétét illetően. A migránsok arra vonatkozó döntése, hogy ott maradjanak vagy hazatérjenek, nem nyilvánvaló abban az esetben, ha elveszítik az állásukat.

A válság megnövelte a befogadó országok aggodalmát azon munkavállaló migránsok sorsát illetően, akik elveszítik az állásukat, és ezért ezeket hazatérésre kényszerítették. 2009 februárjában a Cseh Köztársaság még ingyenes repülőjegyet és fejenként 500 eurót is felajánlott azon külföldi munkavállalóknak, akik állásuk elvesztése után önként hazatérnek. Márciusban lengyel szakszervezetek kérték bizonyos külföldi munkavállalókra vonatkozó korlátozások életbe léptetését. Oroszország 2009 folyamán megfelelt a gazdasági célú migránsokra vonatkozó kvótát, és még ugyanabban a hónapban szigorította a gazdasági célú munkavállalás szabályait.

Az olcsó munkaerő kereslete megnő a gazdasági válság időszakában, így csökken a bérköltség. Bizonyos kutatóknak egy 2003-as felmérésen alapuló véleménye szerint a migráns ukrán nők nem akarnak életük végéig külföldön maradni (Montefusco 2008). Mihajlo Petrunyák, a Spanyolországi Ukránok Egyesületének elnöke viszont nemrég kijelentette, hogy „az ukránok lesznek az utolsók, akik elhagyják Európát”.¹⁶ Az IOM Moldova egy sajtójelentésben nem számolt be különösebb hazaáramlásról (Notes 26 May 2009), és azt írta, hogy a gazdasági válság nem váltotta ki moldovaiak tömeges hazaáramlását. Ugyanakkor egy moldovai felmérésből más számok adódtak. A gondozási szolgálatok – bölcsőde, idősgondozás – azon kevés területek egyike, amelyeket nem érint a válság az ilyen szolgálatoknak a jellege miatt.

Oroszországban a 2008. november-decemberi válság hatására körülbelül 80 000 munkavállalási célú migráns veszítette el az állását, főként az építőiparban. A migráció kontrolljának 2009. január-februári erősödése hatására 40%-kal nőtt a jogszabálysértések száma 2007. hasonló időszakához képest, az illegális migránsok száma pedig kétszer annyi, 546 000 fő volt (a 4100 főt érintő hivatalos kitoloncoláson felül). Az FMS¹⁷ vizsgálatok 853 millió rubelnyi munkaügyi bírsághoz vezettek¹⁸ (illegális migránsok foglalkoztatása miatt). Putyin miniszterelnök azon hivatalos kijelentését, hogy válság idején a munkavállalási célú migránsok 50%-ának haza kell térnie, a radikális orosz pártok

¹⁶ Despite economic crisis Ukrainians keep working. 23 April, 20:27 Oksana Faryna, Kyiv Post Staff Wr abroad <http://www.kyivpost.com/nation/40161>

¹⁷ Föderációs Migrációs Szolgálat (angolul Federal Migration Service – FMS).

¹⁸ Vlast – 2009. – 9 February 2009. www.vlast.ru/09.02.09

mint akcióik számára adott útmutatót fogadták, a radikális ifjúság új mozgalmi pedig megteremtették a „Minden második migráns menjen haza” szlogenjét. Még korai lenne értékelni a válság fejleményeit, de az oroszországi idegengyűlölő beállítódás nem támogatja a bevándorlást¹⁹.

A biztonság kérdése is kapcsolódik az EU szomszédságában levő helyzet stabilitásához. Az elmúlt években Ukrajnában és Moldovában is bizonytalanságok és konfliktusok jelentkeztek (a narancsos forradalom és a gázügyi konfliktus Ukrajnában, Transznisztria 1992 óta megoldatlan helyzete és a 2009 tavaszi chisinaui zavargások Moldovában). Ha ezen országokban romlik a gazdasági helyzet, az a legális és illegális migránsok számának növekedéséhez vezethet, ha pedig zavargás, politikai válsághelyzet alakul ki, akkor menedékkérők vándorolhatnak a szomszédos EU országokba.

Következtetések

A két európai migrációs rendszer elemzése alátámasztotta azt az elgondolást, hogy az EU és a FÁK migrációs rendszerei között jelentős kölcsönös kapcsolatok vannak. A korlátozó migrációs politika sem az EU-ban, sem Oroszországban nem segítette az illegális migráció megszüntetését, csak növelte az illegális migránsok számát és az Oroszországból az EU-ba tartó migráció folyamatait új „folyosókra” terelte.

Oroszország folytonosan fontos szerepet játszik a volt szovjet államok migrációs rendszerének alakításában. A migrációs folyamatok Oroszország felé irányulása, főleg a gazdasági migrációé nagyon fontos tényező egyes FÁK országok migrációjában, és stabilitást ad ezeknek a köztársaságoknak egyrészt a vendégmunkások hazautalt pénzén keresztül, másrészt a gazdasági és demográfiai nyomás enyhítésével. Oroszország migrációs politikája részben ezért befolyásolja olyan erősen ezeket az országokat.

A gazdaság és a demográfia kényszerítő erejű törvényszerűségekké hatnak. Az európai országoknak szükségük van a munkavállalási célú migrációra, a migránsoknak pedig munkára van szükségük a megélhetésükhöz. Egyetlen cél van, aminek érdekében a helyzet kezelendő, ez pedig a cirkuláris, oda-vissza migráció rendszerének kialakítása; a csupán korlátozó intézkedések nem segítenek.

Mostanában a FÁK országok a migrációs folyamatok új fázisához értek, amit nagyrészt az aktív népesség Oroszországban, Ukrajnában, Belorussziában (és a közeljövőben már Kazahsztánban is) tapasztalható csökkenése határoz meg. Ez a helyzet arra készíti őket, hogy liberalizálják, megnyissák munkapia-

¹⁹ Gritsuk M., Smoliakova T.: Gastarbaiter ne konkyrent „Rossiiskaya Gazeta”, <http://www.rg.ru/2008/11/07/ezrabotnie.html>

cukat a külföldiek számára; 2007-ben Oroszország és Kazahsztán már az illegális migráció legalizálására is tett lépéseket (Zaionchkovskaya 2009).

A legnagyobb munkavállalási célú bevándorlás Oroszországba várható, és a nyugati országokba irányuló eurázsiai tranzitmigráció is növekedni fog. Ennek első bizonyítéka a FÁK országok állampolgárainak megjelenése és arányuk növekedése a nyugatra irányuló illegális tranzitmigrációban, amint az Ukrajnában nyilvánvalóan tapasztalható (Zaionchkovskaya 2009).

Várható, hogy a FÁK országok népességéből egyes orosz, ukrán, belorusz és moldovai állampolgárok fokról fokra egyre nagyobb számban nyugatra vándorolnak, hogy kihasználják a Közép- és Nyugat-Európa munkapiacain adódó lehetőségeket.

Az Oroszország, Ukrajna, Belorusszia és Kazahsztán munkapiacain adódó, a demográfiai válság által előálló kihasználatlan lehetőségeket pedig közép-ázsiai migránsok fogják kihasználni, akik már jelenleg is gyorsan reagálnak ezekre a lehetőségekre. Több szakértő véleménye az, hogy a közép-ázsiai munkaerő-kínálat nem elegendő Oroszország, Ukrajna, Belorusszia és Kazahsztán munkaerőigényének kielégítésére, így az európai FÁK országok és Kazahsztán felé irányuló migráció kibocsátó országai között Kína és más ázsiai országok is megjelenhetnek. Ez a folyamat bizonyára növeli majd ezekben az országokban az etnikai sokszínűséget, és ugyanígy a tranzitmigrációt is.

Oroszország liberalizációs programja igazán sikeres volt a migránsok legalizálásában és a migránsoktól beszedett adókat illetően. De a gazdasági válság miatti aggodalom leronthatja ezt a sikert, olyan kijelentések révén, hogy minden második migránsnak haza kellene mennie, és egy olyan kvótarendszer bevezetésével, ami nem működik.

Az elmúlt évtized migrációs folyamatai során Ukrajna, Belorusszia, Moldova és Grúzia migránsai lassan Európa nyugati fele irányába orientálódtak, míg a közép-ázsiai migránsokat még mindig nagyon vonzza az orosz munkapiac, és közülük sokan Oroszországban akarnak letelepedni. Egyes felmérések szerint az elmúlt öt évnek az EU keleti határvidékére irányuló migrációjában többen vettek részt a FÁK országaiból, mint más ázsiai és afrikai országokból. A lehetőség, hogy egy vízummentes övezetben tartózkodhatnak és lakhatnak, arra motiválja a FÁK országok migránsait, hogy áthatoljanak a határvidéken és igyekezzenek átkelni a határon (Malinovska 2009).

A migráció hatékonyabb kontrolljának a nemzetközi migrációs folyamatok jobb ismeretén kell alapulnia, tekintetbe véve a migrációs rendszerek és munkapiacok hierarchiáját. Ha a migráció hatótényezőit, trendjeit, mértékét világosabban látják, akkor az közös migrációs politika kialakításának alapja lehet a kulcsszereplők (az EU és Oroszország) számára.

Tárkányi Ákos fordítása

IRODALOM

- Billibar, E. (2004): November 10. Europe as Borderland. The Alexandr von Humboldt Lecture in Human Geography at University of Nijmegen, in H. van Henk, *The War against Unwanted Immigrants: EU's border Machine* in A.G. AyAta (ed.) (2008), *Challenges of Global Migration*.
- Browning, Ch.S. – J. Pertti (2008): “Geostrategies of the European Neighbourhood Policy”, *European Journal of International Relations* 14. 519–551.
- Christiansen, T. – K.E. Jorgensen (2000): “Transnational. Governance ‘above’ and ‘below’ the state: The changing nature of border in the new Europe”, *Regional and Federal Studies*, 10/2. 62–77.
- Düvell, F. (2007): Central and East European Migration, Country Report I: Ukraine – Europe’s Mexico?” *COMPAS. Oxford*. <http://www.compas.ox.ac.uk>
- Düvell, F. (2009): Transit Migration in Europe: Overview, In Düvell, F. – I. Molodikova (eds.), *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.
- Düvell Franck – Molodikova Irina (2009): Introduction. In Düvell, F. – Molodikova, I. (eds): *Transit migration: migration patterns and regulations*. University Press. Moscow.
- European Commission (2007): EC-ENPI *Eastern Regional Strategy Paper 2007–2013*. <http://soderkoping.org.ua/page16693.html>
- Eurostat
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tps00001&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1>
- Fawcett, J. – F. Arnold (1987) “Explanation Diversity: Asia and Pacific Immigration Systems.” In Fawcett, J. – B. Carino (eds.), *Pacific Bridges: The New Immigration from Asia and the Pacific Islands*. Center for Migration Studies. New York.
- FMS (Federal Migration Service of Russia) (2009): *Federal Migration Service of Russia: Report for 2008*, Moscow: FMS.
- Gurak, D, T. – Fe. Caces (1992): “Migration networks and the shaping Migration systems.” In Kriz M. – Lim L.L. – H. Zlotnick (eds.), *International Migration Systems: A Global Approach*, 150–176. Claredon Press. Oxford.
- Ivakhnyuk, I. (2009): *Eurasian migration system - theory and practice*. MAKS Press. Moscow.
- Lahav, G. – V. Guiraudon (2000): “Comparative Perspectives on Border Control: Away from the Border and Outside the State.” In Andreas, P. – T. Snyder (eds.), *The Wall Around the West: State borders and immigration controls in North America and Europe*, 55–77. Rowman and Littlefield. Oxford.
- Malinovska, O. (2009): “Transit Illegal Migration: Ukraine.” In Düvell, F. – I. Molodikova (eds.), *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.
- Massey, D. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – E. Taylor (1993): “Theories of International Migration: A Review and Appraisal”, *Population and Development Review*, 19/3. 431–466.
- Massey, D. – Arango J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – E. Taylor (1998): *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford University Press. Oxford.

- Melegh, A. (2001) : Mondialisation, nationalisme et petit Imperialisme. *La Nouvelle Alternative*, 16/55. 130–142.
- Melegh, A. (2002): Globalization, Nationalism and Petit Imperialism. *Romanian Politics and Society*, 2/1. 115–129.
- Molodikova I. (2007): “Transformation of Migration Patterns in Post –Soviet Space: Russian New Migration Policy of “Open Doors” and its effect on European Migration Flows”. *Review of Sociology*, 132. 57–76.
- Molodikova I. (2009): ”Does Hungary Play a Buffer Zone between East and West?” In Duvell, F. – I. Molodikova (eds.), *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.
- Molodikova, I. – F. Düvell (2009): “Introduction” In Duvell, F. – I. Molodikova (eds.), *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation with Franck Düvell*. University Press. Moscow.
- Montefusco, C. (2008): “Ukrainian Migration to Italy”, *Strategies Journal of Immigrant & Refugees Studies*, 6/3. 344–355.
- Mosnuaga, V. (2007): “Regulation of labor migration in Republic of Moldova: main stages and peculiarities”, *Moldoscopia (Probleme de analiza politica)* (Chisinau, Moldova), 1(XXXVI).
- Mosnuaga, V. (2009): “Irregular Transit Migration Moldova citizens in EU countries: current situation and ways of minimization of illegality” In Duvell, F. – I. Molodikova (eds.), *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.
- Mukomel, V. (2005): *Migration Policy of Russia (Post-Soviet Context)*. ISRA. Moscow.
- Mukomel V. (2008): The new migratory policy of Russia: ideology costs. *Moldoscopia (probleme de analiza politica)*, Nr 3 (XLII), 2008, 93–111, <http://www.usm.md/start.aspx?textC=16&textCom=204>
- Pratt, S. (2009): Presentation ‘Managing Migration in the European Union’. IMISCOE Intensive Training Course, Moscow, 20–24 April 2009.
- Sadovskaya E. (2009): “Chinese transit on Post–Soviet space: Russia, Kazakhstan and after further” In Duvell, F. – I. Molodikova (eds.), *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.
- Tishkov, V. – Zaionchkovskaya, Z. – Vitkovskaya, G. (2005): “Migration in the Countries of Former USSR. Regional Report for the Global Commission on International Migration (GCIM)”, *Working paper, Regional Hearing on Europe*, Budapest, December 2005.
- Turukanova. E. (2007): “Migration and Re-structurezation at Russian Labor Market.” In Zh. Zaionchkovskaya – I. Molodikova – V. Mukomel (eds.), *Methodology and Methods of Migration Process Research*. (Moscow: CMS –Adamant, 2007), 96–114.
- Turukanova, E. (2009): Monitoring of Migration policy. Results 2007 and 2008 Presentation in FMS. http://www.fms.gov.ru/about/science/science_session/detail.php?ID=27887. Retrieved 20.05.2009
- Yunusov (2009): “Migration Trends and processes in Post-Soviet Azerbaijan” In Molodikova, I. – F. Düvell (2009): *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.

- Zaionchkovskaya Zh. (2007): "Why Russia needs the immigration policy?" In Zaionchkovskaya, Zh – Molodikova, I. – Mukomel, V. (eds.), *Methodology and Methods of Migration Process Research*. CMS – Adamant. Moscow. 114–142.
- Zaionchkovskaya Zh. (2009): Transit migration in the CIS countries: comparative prospects The general review of a situation in the Commonwealth of Independent States. In Molodikova, I. – Düvell, F. (2009): *Transit Migration and Transit Countries: Policy and regulation*. University Press. Moscow.
- Zlotnik, H. (1992): "Empirical identification of international migration systems" In Kritz, M. – Lean, L. – H. Zlotnik, H. (eds.), *International Migration Systems. A Global Approach*. Clarendon Press. Oxford.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Területi összehasonlítás
Migrációs politika

**PATTERNS OF EAST TO WEST MIGRATION IN THE CONTEXT OF
EUROPEAN MIGRATION SYSTEMS:
POSSIBILITIES AND LIMITS OF MIGRATION CONTROL²⁰**

Abstract

The analysis of the two regional migration systems in Europe supported the idea of significant interconnections between the EU and the CIS migration systems. Restrictive migration policy as in the EU and in Russia does not help to eliminate illegal migration but has produced only more illegal migrants and reoriented illegal migration flows through some new migration 'corridors' from Russia to the EU.

Russia continuously plays an important role in shaping the migration system of the former Soviet countries. The gravitation of migration flows towards Russia, especially economic migration, is a very important factor for migration in some CIS countries and gives stability to these republics through remittances and easing some of the economic and demographic pressures. This is one of the reasons why the migration policy of Russia affects these countries so strongly.

Economics and demography dictate their own rules. Economic migration is needed by European countries and migrants need to get jobs to survive. The only reason to manage the situation is to find a mechanism for circulating migration; purely restrictive measures do not help.

Now the CIS countries have approached a new stage in the development of migration processes which is determined to a large extent by the natural decrease of

²⁰ Demográfia, 2008. Vol. 51. No. 5. English Edition, 5–35.

the active population in Russia, Ukraine, Belarus and (in the near future) Kazakhstan. This situation pushes them towards liberalising their labour market for foreigners, and in 2007 Russia and Kazakhstan already took some steps in the direction of legalising illegal migrants (Zaionchkovskaya 2009).

The greatest labour inflow is expected in Russia, and the Asian-European transit to Western countries will also increase. The first evidence of that is the appearance and rise of share in illegal transit of the nationals of CIS countries in a western direction, which is clearly observed in Ukraine (Zaionchkovskaya 2009).

We should expect a gradual multistage shift to the West of some Russian, Ukrainian, Belorussian and Moldavian citizens in the population of CIS countries to fill the niches formed in the labour markets in Central and Western Europe.

The niches in the labour markets of Russia, Ukraine and Belorussia and Kazakhstan created by a demographic crisis, will be filled by migrants from Central Asian countries, who already promptly react to opportunities. Many experts argue that the Central Asian labour force is insufficient to satisfy the needs of Russia, Ukraine, Kazakhstan and Belarus, which means that China and some other Asian countries may appear as possible sending countries for European CIS countries and Kazakhstan. This process definitely will increase the ethnic diversity in these countries and transit migration as well.

The liberalization program in Russia has shown real successes in the legalization of migrants and taxes collected from migrants. Evidence of the program's success is the fact that 7.5 million former illegal migrants have legalised themselves, which will improve the economic situation in Russia. But the fears of economic crisis can destroy this success, because of some declarations that every second migrants should go home and introducing a quota system, which does not work.

The migration flows in the last ten years have slowly reoriented migrants toward Western Europe in the case of Ukraine, Belorussia, Moldova and Georgia, while migrants from Central Asian republics still have great interest in the Russian labour market, and many of them want to resettle to Russia. According to some surveys, the transit migration to the Eastern borderland of the EU has involved more migrants from CIS countries in the last five years than from other Asian and African countries. The favourable opportunities to stay and live in a visa free area allow the transit migrants of CIS countries to penetrate the borderland regions and to try to cross the borders (Malinovska 2009).

Effective migration control has to be based on a better knowledge of international migration flows in the context of the hierarchies of migration systems and labour markets. An understanding of the dynamics, scale and trends of migration processes in these systems provides the basis for the core actors (in our case the EU and Russia) to develop a common migration policy.

A BIZALOM SZEREPE A BEVÁNDORLÓK SIKERES TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓJÁBAN

ÖRKÉNY ANTAL – SZÉKELYI MÁRIA

Bevezető

A *bizalom* olyan társadalomlélektani mechanizmus, amely a rendszer aktorainak társadalmi viselkedését pozitív módon befolyásolhatja, és kapcsolóként szolgál a személyes motivációk és hitvallások, illetve az elérni kívánt szervezeti, társadalmi célok között. A bizalom ellentéte a *gyanakvás*, mely eltávolítja és megkérdőjelezi az egyén és a társadalom (vagy egyszerűen a „mások”) kölcsönviszonyát, és lélektanilag elbizonytalanítja a szereplőt cselekvésének értelmében és sikerében (Festinger 1957). A bizalom és a gyanakvás az egyénhez kapcsolódó társadalmi jelenségként manifesztálódik. A bizalom olyan társadalmi tőke,¹ amely hozzájárul az egyén társadalmi sikeréhez, a gyanakvás pedig meggátolhatja azt. Másfelől, társadalmi szinten a rendszerbe vetett bizalom a társadalmi integráció egyik legfontosabb alkotóeleme, míg a társadalmi szintű bizalom hiánya társadalmi dezintegrációhoz, a rendszer delegitimációjához vezethet (Misztral 1996).

Az elmúlt évtizedekben a bizalom kérdése különös népszerűsége tett szert társadalomtudományok legkülönbözőbb területein: a társadalmi bizalom elméletének megszületése számos közgazdasági, politológiai, szociológiai és szociálpszichológiai vizsgálatot indított el az a egyének gazdasági viselkedéséről, a fogyasztási szokásokról, a politikai participációról és legitimációról vagy a közösségi kapcsolatok szerveződéséről, és a kutatók külön is vizsgálták a társadalom egésze, illetve az egyes társadalmi csoportok körében megmutatózó bizalmi potenciál erősségét és a bizalom megnyilvánulásának jellegzetességeit.

¹ A gazdasági és társadalmi viszonyok magyarázatában a marxi tőkefogalom mellett egyre nagyobb szerephez jutnak az olyan erőforrások, mint az egyének kapcsolatrendszerei (társadalmi tőke), a hozott és szerzett tudása (kulturális tőke és habitus) és befolyásolási képessége, valamint hatalmi pozíciója (politikai tőke). Ezen tőkék külön-külön és együtt határozzák meg az egyén társadalmi pozícióját. Ezen tőkék és konverziós mechanizmusaik nagyban meghatározzák az adott társadalomban a státuselérés módjait és korlátait. Az egyén szabadsága és lehetősége viszont abban áll, hogy a rendszer által definiált kereteken belül megválaszthatja a számára legkedvezőbbnek tűnő tőkemegszerzési és konverziós mechanizmusokat (Coleman 1989; Bourdieu 1977).

Meglepő módon azonban kevés érdeklődés mutatkozott a bizalomnak az etnikai-kulturális alapú vonatkozásai és a vallási, etnikai vagy migráns kisebbségi élethelyzetekben betöltött szerepe iránt.² Annak ellenére így van, hogy a bizalomnak megkülönböztetett a jelentősége a bevándorlók társas kapcsolatainak kialakításában, a többséggel való együttélés normáinak és mechanizmusainak megteremtésében, a társadalmi és kulturális integrációban, a személyes érvényesülésben, és abban is, hogy a többség mennyire lesz képes elfogadni a kisebbséghez tartozó egyént és vele a másságot.³

Elemzésünknek az a célja, hogy az empirikus szociológia eszközeivel rávilágítsunk a bizalomnak egy sajátos élethelyzetben, nevezetesen a bevándorlók megtelepedésének és beilleszkedésének folyamatában betöltött szerepére. A cikk alapjául egy egyedülálló nemzetközi összehasonlító vizsgálat szolgál, amely Európa különböző nagyvárosaiban élő bevándorlók politikai integrációjára irányult.⁴ A vizsgálat kiterjedt a bevándorlók politikai érdeklődésére, ismeretere és participációjuk mértékére, és vizsgálta mind a befogadó, mind a kibocsátó ország intézményei iránt érzett, valamint az emberekbe vetett általános bizalom szerepét.

Elemzésünkben először a bizalomra vonatkozó néhány általános és a migráns helyzetet jellemző speciális elméleti kérdést járunk körül, majd megvizsgáljuk, hogy milyen mértékű bizalmi potenciál jellemzi a különféle migráns csoportokat, a bizalom mértékére milyen hatással van a befogadó ország, a lakóhelyül szolgáló városok mikroklímája, illetve hogy ezt a bizalmat mennyire befolyásolja a migráns csoportok sajátos etnikai háttere. Kísérletet teszünk annak megállapítására is, hogy általában az emberek, továbbá a saját etnikai csoport, valamint az intézmények iránti bizalom milyen típusait lehet elkülöníteni, és végül hogy miként szolgálja a bizalmi tőke a bevándorlás és megtelepedés sikerét.

A bizalomról

A bizalom a szociológiának viszonylag új keletű tárgya. Azzal párhuzamosan, ahogy a szociológia figyelme a nagy társadalmi összefüggésektől, az in-

² Az üdítő kivételek egyike Victor Nee és Jimmy Sanders tanulmánya (Nee 2001).

³ Ha a bizalom fogalmát szélesre tárjuk, természetesen nem feledkezhetünk meg a kisebbség és többség együttélését alakító mechanizmusokra irányuló régi társadalomtudományi érdeklődésről (etnikai-kisebbségi kategorizáció, sztereotípezáció, társadalmi távolság, előítéletek, diszkrimináció, rasszizmus). A szűkebben vett bizalomra vonatkozó elméletek és fogalmi keretek között azonban a szakirodalomban nem igen található kapcsolódás a bizalom és ezen jelenségek között.

⁴ A nemzetközi kutatásban részt vevő nagyvárosok: Madrid, Barcelona, London, Lyon, Milánó, Zürich, Genf és Budapest. Lásd erről bővebben a kutatás website-ját: <http://www.um.es/localmultidem/>

tézmények és a társadalmi csoportok viselkedésének kutatásától a rejtettebb emberi kapcsolatok felé fordult, a bizalom kérdése különös fontosságot kapott. Bár a kutatók között máig sincs közmegegyezés a fogalom pontos meghatározását illetően, abban széles körű a konszenzus, hogy a társadalom és a kisebb csoportok működésében a bizalmi tőke szerepe igen jelentős. Vannak, akik a bizalmat személyes jellemvonásként kezelve pszichológiai jelenségként értelmezik. Mások a bizalomban megnyilvánuló értékkomponenst hangsúlyozzák és a morális aspektust tartják fontosnak (Uslaner 2002). A legelterjedtebb felfogás szerint a bizalom olyan társadalmi „jószág”, amely az egyén számára mobilizálható tőkeként funkcionál, és amely fontos előfeltétele, illetve eszköze a hatékony társadalmi együttműködésnek (Gambetta 1989). Makroszintű megközelítésben a bizalmat a társadalom morális integrációjának kötőanyagaként is felfoghatjuk (Elster 1989).

A különböző definíciók mögött három markánsan elkülönülő interpretációs lehetőség húzódik meg. Az elsőhöz azok az elméletek adják a muníciót, amelyek az emberek közötti kapcsolatokra fókuszálnak, azokkal a gazdasági, társadalmi, kulturális cserefolyamatokkal foglalkoznak, amelyeket a hatékony érdekérvényesítő mechanizmusok mozgatnak. Ebben a megközelítésben a bizalom érvényesülésében központi helye van a racionális viselkedésnek és döntéseknek, a felek vagy csoportok közötti kölcsönösségnek és az együttműködésnek, a közös szabályok felállításának, elfogadásának, valamint annak a hitnek, hogy az elfogadott szabályokat a másik fél is betartja majd. A személyek és az interperszonális kapcsolatok szintjén a bizalom növeli a cselekedetek kiszámíthatóságát és minimalizálja a kockázatot, erősíti a mások iránti szolidaritást, a résztvevők számára pedig biztonságot, megelégedettséget, barátságos emberi miliót teremt (Hardin 2002). A bizalomnak ez a fajtája (vagy az ebben az értelemben felfogott bizalom) makroszinten kiszámíthatóvá teszi a rendszer működését, az emberek számára a kölcsönösség elve alapján megteremti a részvétel és döntés lehetőségét a közügyekben, elmélyítheti a rendszer legitimitását, és az élet minden területén általános jóhiszeműséget szül. Makroszinten a bizalom egyfajta áru, az egyén számára megszerzhető és megszerzendő egyéni vagy közjó, illetve olyan társadalmi tőke, amely jelentős mértékben segítheti az egyén érvényesülését.

Egy másik értelmezés a bizalom kognitív mozzanatait emeli ki. E szerint a bizalom megjelenésében (vagy éppen hiányában) a társadalmi viselkedésnek a szocializáció során megtanult elemei kapnak hangsúlyt. A mások iránti bizalomnak nincs feltétlenül konkrét célja, és nem feltétlenül függ külső feltételektől. Ez a fajta bizalom egyfajta hit a többi emberben, amely egyrészt lehet a személyiség jellemző vonása, része az emberek habitusának, megmutatkozhat a mások iránti egyfajta általános pozitív, optimista hozzáállásban, vagy lehet egy mindennapi viselkedési minta. Egy másik, de idetartozó elmélet szerint a saját csoporthoz tartozás tudata és a más csoportoktól való megkülönböztetés vezet

el ahhoz a bizalomhoz, amely a személyes identitás felépítésnek alapköve. Ebben az értelemben a bizalom fontos része társadalmi identitásunknak, amely a csoporthoz való tartozás harmóniáját segíti megteremteni.

A bizalom harmadik lehetséges értelmezésében a morális aspektust emelik ki a szerzők. Ennek alapja az általános bizalom fogalma,⁵ amely nem konkrét személyek, hanem közösségek egésze (és minden tagja), illetve intézmények iránt mutatkozik meg, és tőlük vár el kiszámítható és társadalmilag elfogadott viselkedést. Ha ezek a várakozások normatív tartalmat vesznek fel, az általánosított bizalom morális bizalom alakját ölti. A normatív felfogás szerint a bizalom teremt meg az egyén morális kötődését a csoporthoz, biztosítja a társadalmi presztízs akceptálását, és általában olyan közösen elfogadott értékmezőt generál, amely a társadalmi együttélés alapjául szolgál. Erik Uslaner a bizalom két alapvetően különböző fajtáját határozza meg. Az egyiket az általános vagy morális bizalomnak nevezi, szemben a részleges vagy stratégiai bizalommal. „A másokban való bizalom egy alapvető etikai előfeltételen alapszik: nevezetesen, hogy a többiek osztják az egyén által magáénak vallott értékeket” (Uslaner 2004. 2). A morális bizalom felfogása szerint az egyének nem pusztán együttműködnek egymással, de szavahihetőnek tartják egymást, továbbá morális felelősséget éreznek egymás iránt. Uslaner szerint a bizalom kultúrája alapvetően egalitáriánus szemléletet feltételez, és azzal a hittel párosul, hogy nem csupán saját hasznunkra, de mások megsegítésére is kell törekednünk. A morális bizalom jellemzője a megerősítő funkció, amely az egyén morális elkötelezettségéből fakad. A bizalom irányulhat intézmények és személyek, csoportok felé anélkül, hogy kölcsönösséget követelne. A morális bizalom stabil, és egyfajta állandóság jellemzi, szemben a részleges bizalommal.⁶ A morális bizalom biztosítja a társadalmi szabályok és intézmények elfogadottságát, és ennyiben a társadalmi integráció elengedhetetlen feltétele (Uslaner 2004).⁷

Az ismertetett különféle megközelítések bár eltérően látják a bizalom társadalmi szerepét, abban egységesek, hogy mindegyik a társadalmi rendszer egésze szempontjából, az egyén társadalmi beágyazottságának szemszögéből közelíti meg a jelenséget. De mi történik akkor, ha a társadalom peremvidékén ke-

⁵ Az angol nyelvű szakirodalom ezt a fajta bizalmat *generalized trust* (általánosított bizalom) szóhasználattal illeti.

⁶ A társadalmat átható morális bizalom (vagy bizalmatlanság) és általános jóhiszeműség (vagy gyanakvás) a társadalmi integráció meghatározó szervezőelvei, melyeket tartós kulturális és értékválasztásbeli mechanizmusok működtetnek. Éppen ezért a morális bizalom vagy bizalmatlanság csak lassan változik az időben, és drámai eseményeknek kell bekövetkezniük ahhoz, hogy ez a fajta hozzáállás megváltozzon. Ezzel szemben az emberek együttélését és együttműködését segítő bizalmi tőke nagyon is ingatag: ha bármi rossz élmény ér bennünket, a másokba vetett korábbi bizalmunk könnyen semmivé válhat.

⁷ Egészen másképpen működik Uslaner szerint a stratégiai bizalom. A bizalomnak ez a formája mindig két különböző oldalt feltételez, és a két fél hatékony együttműködését segíti elő. A stratégiai bizalom mindig konkrét személyekre irányul és kölcsönösséget feltételez.

ressük a bizalom megjelenését, ha kisebbségi és többségi társadalmak relációjában vizsgáljuk a bizalom megjelenését? Hogyan értelmezhető az a szituáció, mikor az egyén kultúrát vált, hazát cserél? Vajon ebben az esetben is működik a bizalom, és a korábban említett instrumentális, morális és kognitív mozzanatok közül melyik táplálja és melyik apasztja el a bizalom forrásait? A tipikus helyzetben lévő bevándorló oly kevésbé rendelkezik az érvényesüléshez és a személyes biztonság megteremtéséhez szükséges erőforrásokkal, hogy a bizalom válhat az egyetlen „korlátlanul” rendelkezésre álló tőkévé. Ahogy Victor Nee és Jummy Sanders fogalmazott az etnikai kapcsolatokra alapozott bizalom vonatkozásában, ez a fajta társadalmi tőke sokszor sokkal fontosabb a bevándorlók társadalmi adaptációjában, mint más egyéb tőkék, legyen szó akár a kapcsolati hálóról, akár az anyagi erőforrásokról, a nyelvi-kulturális tőkééről vagy éppen politikai-hatalmi beágyazottságról (Nee 2001). Általánosságban is igaz, hogy a bevándorlók esetében a humán erőforrások (nyelv, szaktudás, network, társadalmi normák, emberi kvalitások) szerepe felértékelődik, hiszen a materiális javak mozgathatóságának lehetősége a migráció során nagyon korlátozott. A frissen érkezett bevándorlók esetében pedig számos olyan azonnal megoldandó probléma adódik (a tartózkodás legalizálása, hivatali ügyek, biztosítás, lakóhely- és munkahelyszerzés, gyerekek iskolai elhelyezése stb.), amelyben éppen a bizalmi tőke hidalhatja át a tapasztalatok, az információk és a különböző erőforrások hiányából fakadó nehézségeket.⁸

A bizalmi tőke tehát megkülönböztetett „jósága” lehet a migránsnak. Az is lehetséges azonban, hogy a befogadó ország társadalmának perifériáján elhelyezkedő migráns a kulturális idegenség pozíciójában még a legjobb akarattal sem tud magában bizalmat ébreszteni, illetve képtelen mások bizalmát megszerezni. A mások iránti bizalom a kapcsolatokban többfajta szerepet játszhat. Egyrészt megkötő (*bonding*) kapcsolatokat épít a legkülönbözőbb többé-kevésbé zárt közösségeken belül (ezek a bizalmi hálók tartják össze a családi, vallási, közös etnikai leszármazáson alapuló személyes hálózatokat); másrészt áthidaló (*bridging*) funkciót tölthet be az egymástól eltérő és szegregált személyek, csoportok és kultúrák között; harmadrészt összekötő (*linking*) kapcsolatokat teremthet a társadalmi hierarchiában eltérő pozícióban lévő személyek és csoportok között (Hardin 2002; Tóth 2005).

A bevándorló élethelyzetben különösen a bizalom megkötő és áthidaló szerepe nyer jelentőséget. Az anyaországtól való fizikai eltávolodás gyengíti (vagy akár teljesen felszámolja) a védőernyőként is működő hagyományos társadalmi hálózatokat (család, rokonság, barátok, munkatársak stb.). A frissen érkezett bevándorló szükségszerűen a saját etnikai-nemzeti diaszporájában találja meg azt a közösséget, amelynek tagjaival sorsközösséget érezhet, és akiktől segítsé-

⁸ A később bemutatandó kutatás adatai szerint a friss bevándorlók sokkal nagyobb bizalommal fordulnak a befogadó ország intézményei felé, mint azok, akik már hosszabb ideje élnek ott.

get remélhet.⁹ És nem csupán a migráns lét együttes élménye okán, de a nyelvi, az etnikai identitásbeli, esetleg vallási kapcsolódások és a közös kultúra és múlt miatt is. Az etnikai alapú bizalom a leszármazásra és a közös kultúrára alapozva épít szoros kötődéseket: ez a csoport tagjaitól nagyfokú elkötelezettséget követel meg, míg más etnikai csoportokkal szemben gyanakvást szül. A migráns élethelyzetben viszont az etnikai bizalom kettős természetű. Egyfelől az ennek nyomán szerveződő kapcsolatok segítik megóvni a bevándorló kulturális önképét és identitását egy számára idegen szocio-kulturális környezetben, miközben a migráns közösség számára az etnikai bizalom a kohézió fontos eszköze. Másfelől – ahogy ezt a szakirodalom is említi – ez a fajta bizalom sokszor etnikai elkülönüléshez, szegregációhoz vezet, ami akadályozza a bevándorló sikeres társadalmi integrációját, és felerősítheti a többségnek a kisebbséggel szembeni intoleranciáját és elkülönítő törekvéseit (Uslaner 2004).

A migráns élethelyzetben a megköthető típusú bizalmat az áthidaló típusú bizalomnak kell kísérnie. Ez a feltétele a bevándorló sikeres társadalmi beilleszkedésének, és ettől függ, hogy mennyire képes elfogadtatni magát a többséggel és mennyire tudja megvalósítani a migráció eredeti személyes céljait. Ha az áthidaló bizalom – amely a befogadó és a befogadott közé épít hidat – sérül vagy nem jön létre, a migráns számára a túlélés egyetlen kiútja az etnikai szegregáció és öngettósítás marad.

A migránsok esetében működő bizalmi tőke természetét értelmezhetjük az Uslaner-féle megközelítést alkalmazva. Egyfelől beszélhetünk az általános vagy morális bizalomról, amely a befogadó országgal kapcsolatban nyilvánul meg, és azt fejezi ki, hogy a migráns milyen mértékben bízik a befogadó ország intézményeiben, tisztségviselőiben, polgáraiban. Másfelől – éppen az előbbiekben említett bizalom hiányától hajtva vagy meglététől inspirálva – táplálhat magában részleges vagy stratégiai bizalmat is, elsősorban a bevándorlósorsban osztozó honfitársai, személyes networkjének tagjai és olyan, a migráns lét megkönnyítésére létrehozott civilszervezetek képviselői iránt, akikkel személyes kapcsolatban áll és akiktől segítséget remél.

A bizalom mértéke a bevándorlók körében

Elméleti összefoglalónkat követően egy nemzetközi empirikus kutatás eredményein keresztül próbáljuk bemutatni a bizalom szerepét a bevándorlók integrációjában.

⁹ Az adataink azt mutatják, hogy a friss bevándorlók networkje etnikailag zártabb, és minél hosszabb ideje él egy országban a bevándorló, annál inkább bővül a baráti köre a befogadó népességből.

A vizsgálatban eredetileg 6 ország, 8 város, a migránsok 16 csoportja szerepelt, az egyes részminták elemszáma 300 fő körül mozgott.¹⁰ Tanulmányunkban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért nyolc nagy típusba vontuk össze a bevándorlókat (lásd 1. táblázat). Megkülönböztettük az Észak-Afrikából, Európából, Amerikából és Ázsiából érkezetteket. Alanyaink köre rendkívül heterogén volt, hiszen a mintában a migránsok példaszerű csoportjai mellett olyan bevándorlók is szerepeltek (a Svájcban élő olaszok), akiket lényegesen kisebb földrajzi és kulturális távolság választ el a befogadó ország lakosaitól, de még olyanok is (a határon túli magyarok), kiket sem nyelvük, sem identitásuk nem különbözteti meg tőlük.

1. A vizsgált etnikai csoportok a befogadó nagyvárosok szerint
Studied ethnic groups in their host cities in Europe

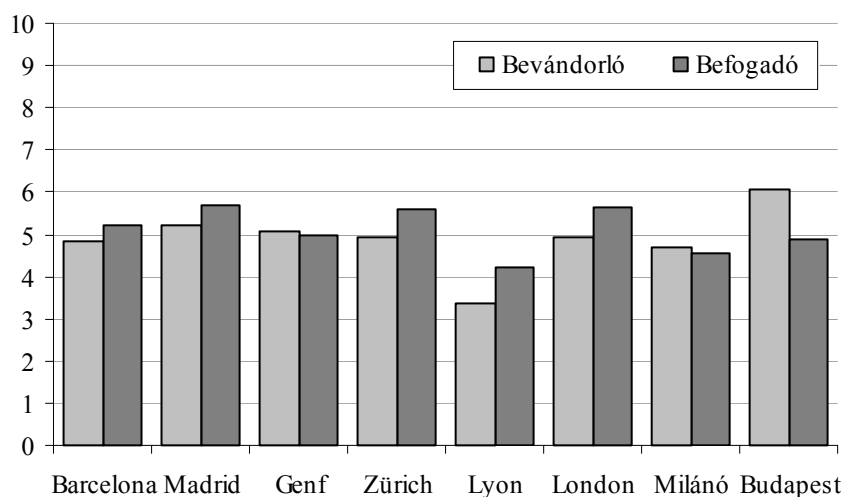
Migránsok	Barcelona	Madrid	Genf	Zürich	Lyon	London	Milánó	Budapest
Észak-afrikaiak	x	x			x		x	
Latin-amerikaiak	x	x				x	x	
Törökök				x				x
Indiaiak és pakisztániak						x		
Kínaiak								x
Koszovóiak			x	x				
Határon túli magyarok								x
Olaszok			x	x				

A mennyiségi vizsgálat során megkülönböztethettük a bizalom két típusát. Az első az emberekbe vetett általános bizalom (*trust*), a második pedig a befogadó ország intézményeibe és közszereplőibe vetett bizalom (*confidence*).¹¹

¹⁰ A különböző városokban élő migráns csoportok természetesen demográfiai paramétereik szerint is különböznek. Általában véve igaz, hogy a migráció a fiatalabb korosztályúak esetében gyakoribb. A migránsok átlagosan 10 évvel fiatalabbak (átlagosan 39 évesek), mint a befogadó ország lakossága. Kivételt a Svájcban élő olaszok képeznek, akiknek közel háromnegyede 45 évesnél idősebb. A másik pólust a Budapesten élő határon túli magyarok jelentik, akiknek viszont háromnegyed része 30 évesnél fiatalabb. A migrációhoz szükséges vállalkozó kedv a férfiakban erősebb, ennek köszönhetően a bevándorlók 56 százaléka férfi. Mintánkban különösen nagy a férfitöbbség az észak-afrikaiak és a törökök esetében. Kivételt a Lyonban élő arab csoport képez, ahol a másodgenerációs bevándorlók magas aránya folytán kiegyenlített a nemek aránya. A nők hányada csak a dél-amerikai bevándorlók esetében múlja felül az átlagot. A bevándorlók körében érvényesülő férfitöbbség és a fiatal életkor ellenére a migráns csoportokban magas a házások aránya (60 százalék), de a házastársak negyede (még) nem él a befogadó országban. A bevándorlók közel 60 százalékának még nincs gyermeke.

¹¹ Az általános bizalom mértékét a kérdőív közvetlen kérdésére válaszolva az interjúalanyok 11 fokú skálán jelölték. A befogadó ország intézményeibe és közszereplőibe vetett bizalom nagyságát egy több kérdésből aggregált index méri. Ennek magas értékei nagyfokú bizalmat, az alacsony értékek bizalmatlanságot jeleznek.

Az első hipotézisünk abból indul ki, hogy a bevándorlók a többségi társadalom tagjaihoz képest erőforráshiánnyal küszködnek, így a bizalom kiemelt jelentőséget kap mint olyan erőforrás, amely a beilleszkedés elengedhetetlen feltétele. Feltételeztük, hogy a bevándorlók erősebb általános és stratégiai bizalmat táplálnak, mint a befogadó ország polgárai. Az I. ábra azonban azt mutatja, hogy a budapesti és milánói migránsok kivételével az emberekbe vetett általános bizalom minden városban a befogadók körében nagyobb, bár az eltérések nem jelentősek. A városok sem igazán különböznek egymástól e tekintetben, mindössze a lyoni őslakosok és a migránsok esetében feltűnő egyfajta bizalmatlanság.¹²

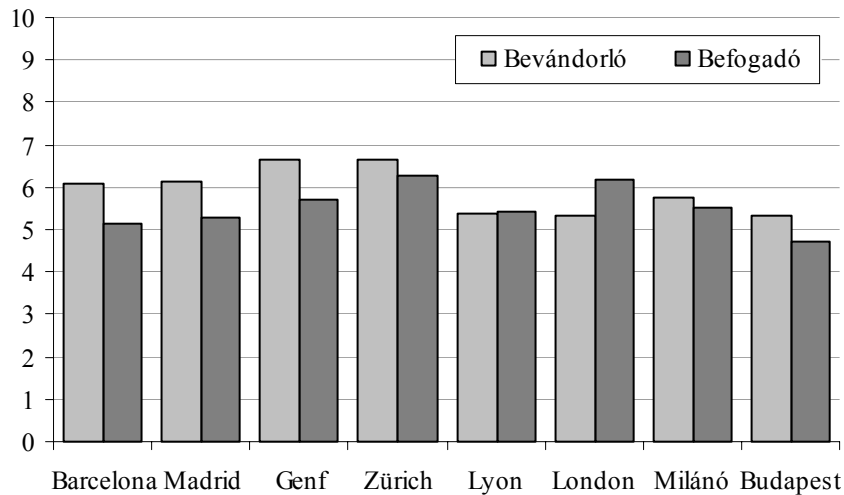

I. A bizalom mértéke a bevándorló és a befogadó csoportokban nagyvárosok szerint (átlagok 11 fokú skálán)

Degree of trust in the migrants and the hosting groups in the studied European cities (means on an 11-point scale)

Más a helyzet az intézményekbe vetett bizalom esetében. Túl azon, hogy mind a nagyvárosok őslakói, mind a migránsok inkább bíznak az intézményekben, mint az emberekben, az is nyilvánvaló, hogy az előbbiekre irányuló bizalom a bevándorlókban erősebb.

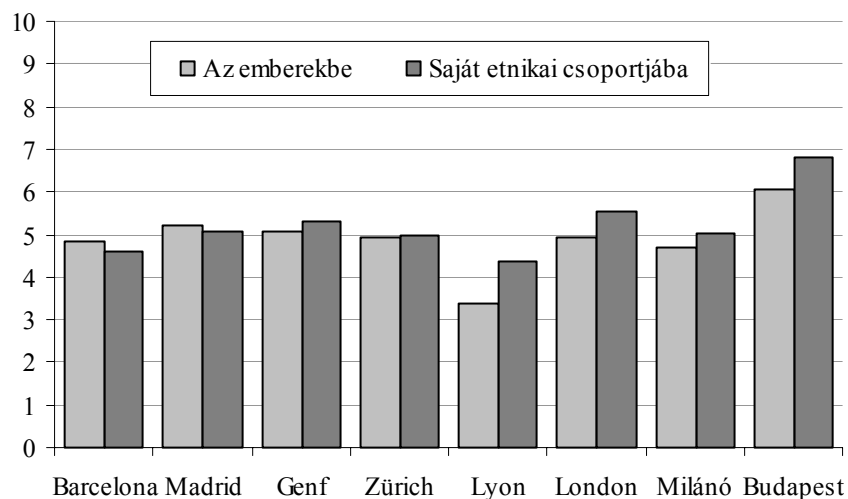
¹² Adataink nagyon hasonlóak a European Social Survey összesített adataihoz, hiszen az Európára jellemző átlagérték 10-es skálán 4,7 volt, a mi mintánkban pedig 4,8. Lásd European Social Survey, 2004.

II. Az intézményekbe vetett bizalom mértéke a bevándorló és a befogadó csoportokban nagyvárosok szerint (átlagok 11 fokú skálán)
Degree of trust in institutions in the migrants and host groups in the selected European cities (means on an 11-point scale)

Úgy tűnik tehát, hogy a migráns létből következő bizonytalanság egyfajta bizalmatlanságot szül az emberi relációkban, ugyanakkor akár a beilleszkedési szándék, akár a befogadó ország iránti elvárások, akár az anyaországbeli viszonyok felerősítik a bevándorlókban a befogadó ország intézményei iránti bizalmat. Ennyiben első hipotézisünket árnyaltabban kell megfogalmaznunk, azaz azt tekinthetjük igazoltnak, hogy a migránsok számára oly fontos bizalmi tőkét az új haza intézményeibe vetett hit táplálja. Ezt a fajta bizalmat nevezi a szakirodalom áthidaló bizalomnak.

Második hipotézisünk szerint a migráns csoportok számára a saját etnikai csoport tagjai jelentik a legfontosabb és legerősebb bizalomforrást. Ez megerősítésül szolgálhat a migrációval foglalkozó szakirodalom azon megállapításához, hogy a migránsok elsődleges támasza a befogadó országban élő saját etnikai diaszpóra (ezt nevezi a szakirodalom megkötő bizalomnak). A saját etnikai csoportba vetett bizalom relatív súlya azonban igencsak eltérő a különböző nagyvárosokban.

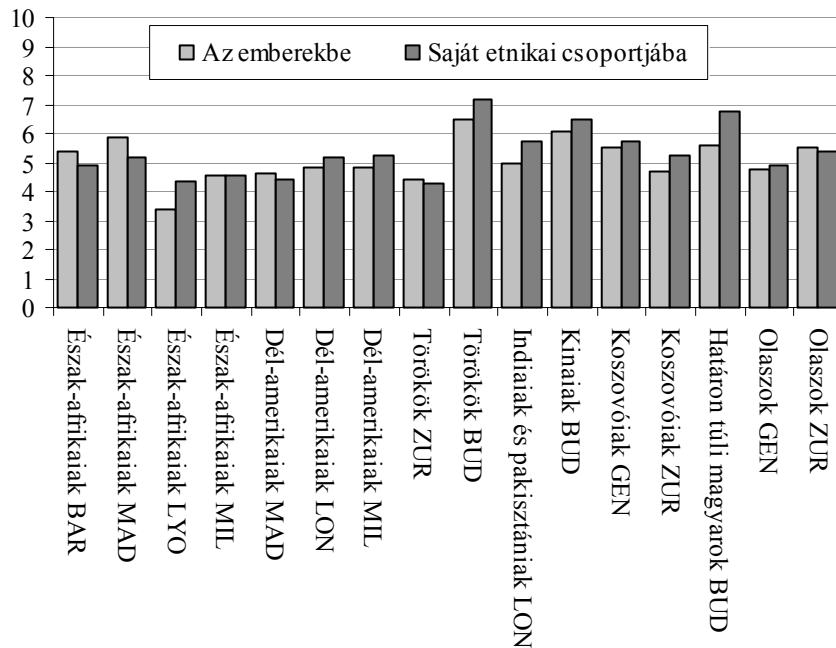

III. A bevándorlóknak általában az emberekbe, valamint a saját etnikai csoportjuk tagjaiba vetett bizalmának mértéke nagyvárosok szerint (átlagok 11 fokú skálán)

Degree of trust of migrants in people in general, in the members of their ethnic group in the studied European cities (means on an 11-point-scale)

Amint azt a III. ábra mutatja, Spanyolország és Svájc nagyvárosaiban az általános és a migráns csoport tagjaiba vetett bizalom nem különbözik egymástól. A többi nagyváros bevándorlói azonban valóban kitüntetett bizalommal tekintenek saját migráns társaikra.

A városok között tapasztalt különbség értelmezéséhez legalább két szempontot kell egymástól megkülönböztetnünk. Az egyik befogadó ország milyenségére, a várost meghatározó kulturális és társadalmi miliőre helyezi a hangsúlyt, míg a másik a migráns kulturális gyökereire és etnikai beágyazottságára utal. Egyszerűbben fogalmazva, arra a kérdésre keressük a választ, hogy a III. ábrán látható különbségek forrása a városok kontextuális hatása vagy a bevándorlók eltérő etnikai háttere. Ehhez egyszerre kell számításba vennünk a vizsgálat terepéül szolgáló város és az ott élő etnikai csoport befolyását a bizalom mértékére.

IV. A bevándorlóknak általában az emberekbe, valamint a saját etnikai csoportjuk tagjaiba vetett bizalmának mértéke nagyvárosok és a bevándorlók csoportjai szerint (átlagok 11 fokú skálán)

Degree of trust of migrants in people in general, in the members of their ethnic group in the studied European cities and according to the groups of migrants (means on an 11-point-scale)

A városok kontextuális hatásának és az etnikai komponensnek a szétválasztása a minta szerkezetéből következően nem minden esetben lehetséges. Léteznek ugyanis olyan migráns csoportok, amelyek csak egyetlen város mintájában szerepelnek (például a kínaiak Budapesten), és ezért az ő esetükben a város kontextuális hatása nem vizsgálható. Az olyan migráns csoportokat tekintve viszont, amelyekre nézve ez az összehasonlítás elvégezhető, a saját etnikai csoport iránti bizalom alapvetően a várostól látszik függeni, és kevésbé az etnikai csoport sajátosságaitól.¹³ A városok hatása azonban korántsem egységes. Az észak-afrikai bevándorlók Barcelonában és Madridban kevésbé bíznak a saját csoportjuk tagjaiban, mint a befogadó spanyolokban. Lyonban éppen for-

¹³ Abban a varianciaanalízis-modellben, amelyben a saját etnikai csoport iránti bizalom mértékét magyarázzuk a befogadó várossal (kontextuális hatás), illetve a bevándorlók etnikai hovatartozásával, a városhatáshoz tartozó eta értéke 0,25, az etnikai hovatartozásé 0,21.

dított a helyzet, ráadásul itt általában véve is alacsonyabb a bizalom foka. Milánóban viszont nincs különbség az olaszok és a saját etnikai csoport tagjai iránt érzett bizalom mértékében. A latin-amerikai migráns csoportok esetében a városok kontextuális hatása elhanyagolható, és a saját csoport, illetve a befogadó társadalom tagjai iránt érzett bizalom mértékében sincs jelentős különbség. A Budapesten élő törökök sokkal bizalomtelibbek, mint a Zürichben élő társaik. Míg Svájcban mind a befogadó, mind a migráns csoport tagjai felé egyforma bizalommal fordulnak, addig Budapesten valamivel jobban bíznak a saját csoport tagjaiban, mint a magyarokban. Indiai-bangladesi migráns csoport csak a londoni mintába került be, így az ő esetükben csak annyit mondhatunk, hogy ők valamivel jobban bíznak a saját csoportjuk tagjaiban, mint az emberekben általában. Ugyanez mondható el a Budapesten élő kínai bevándorlókról is. A Svájcban élő koszovóiak valamivel több bizalommal vannak a saját csoportjuk tagjai, mint a genfi, illetve zürichi polgárok iránt, ám azt is látnunk kell, hogy a Zürichben élő koszovóiak bizalmatlanabbak, mint a Genfben élők. A svájci olaszok a bizalom tekintetében nem tesznek különbséget a befogadó ország polgárai és a saját etnikai csoportjuk között, ők viszont éppen Zürichet érzik barátságosabb helynek. Az etnikai magyarokat nagyfokú bizalom jellemzi, amely erősebb a saját csoportjukat, mint az anyaországbeli magyarokat illetően.

Ha most a IV. ábrát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy az emberek iránti általános bizalom miként alakul a különböző városok migráns csoportjainál, megállapíthatjuk, hogy a város kontextuális hatása sokkal erősebb, mint a csoportok etnikai hovatartozásáé.¹⁴ Az emberekbe vetett általános bizalom tükrözi azt is, hogy a befogadó város milyen arcát mutatja a migráns csoport felé. Ebben az értelemben Lyont tekinthetjük a legbarátságatlanabb városnak, míg Budapestet a legbarátságosabbnak. A városok azonban nem viselkednek egyformán a migráns csoportokkal. Így például Zürich barátságatlanabbnak tűnik a törökök, mint az olaszok számára, Madrid ellenségesebb a dél-amerikaiakkal, mint az Észak-Afrikából érkezőkkel.

Az emberekbe vetett általános és a saját etnikai csoport iránti bizalom aszimmetriája Svájc és Spanyolország, illetve Lyon esetében figyelhető meg markánsan. Úgy tűnik, hogy a bevándorlók szemében Spanyolország és Svájc olyan ország, ahol meg lehet bízni az emberekben, és az itt élő bevándorlók nem szorulnak rá arra, hogy az esetleges bizalomdeficitjüket a saját csoport iránt érzett felfokozott bizalommal kompenzálják. Sőt, az utóbbival szemben inkább bizalmatlanok. Lyonban éppen fordított a helyzet: az ott élő észak-afrikaiakat általános bizalmatlanság jellemzi, amit a saját csoportba vetett felfokozott bizalommal próbálnak egyensúlyozni.

Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a bizalmi tőkének lehet szerepe a bevándorlók integrációs stratégiáiban, hiszen az általános bizalom magas foka

¹⁴ A varianciaanalízis-modellben a város kontextuális hatását 0,26-os, az etnikai hovatartozásé 0,17-es eta jelzi.

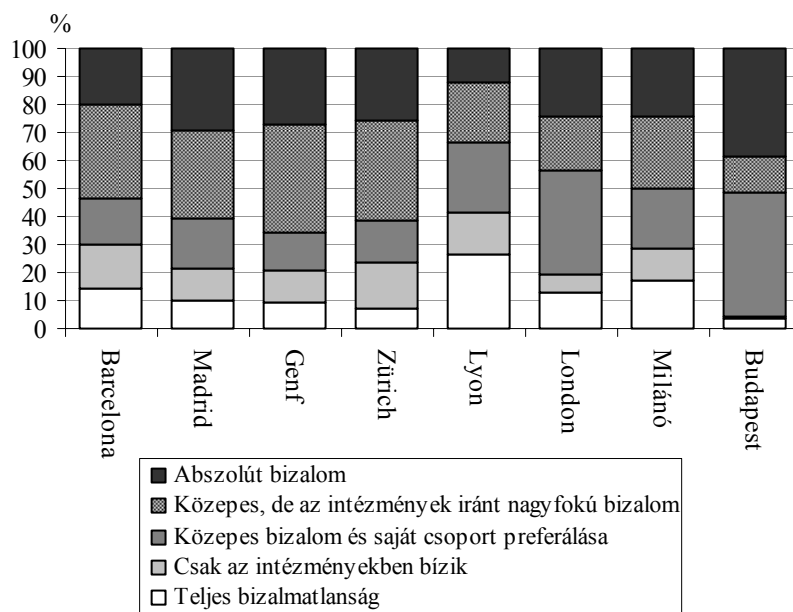
beilleszkedő, integratív törekvést generál, míg a saját csoportba vetett kizárólagos bizalom inkább (ön)szegregációs aspirációt feltételez. A kép azonban meglehetősen vegyes, hiszen mind a saját csoportba vetett, mind az emberek iránt érzett általános bizalom mértéke a bevándorlók migrációs történetétől, kulturális háttérétől és a befogadó város mikroklímájától függően változik.

A migránsok rendelkeznek bizalmi tőkével, jóllehet az etnikai hovatartozásuktól és a befogadó társadalomtól függően eltérő mértékben. Felmerülhet a kérdés, hogy elkülöníthetők-e markáns csoportok a szerint, hogy a bevándorló csoportok bizalma inkább a befogadó országokra, saját etnikai csoportjukra vagy általában az emberekre irányul. Ezeket a típusokat klaszterelemzés segítségével kerestük meg. A bizalmi tőke öt jellegzetes alakzata jeleníthető meg – a teljes bizalmatlanságtól az abszolút bizalomig.

*2. A bizalmi tőke alakzatai, klaszterközpontok és gyakorisági megoszlás
Forms of trust capital, clustercenters and frequency*

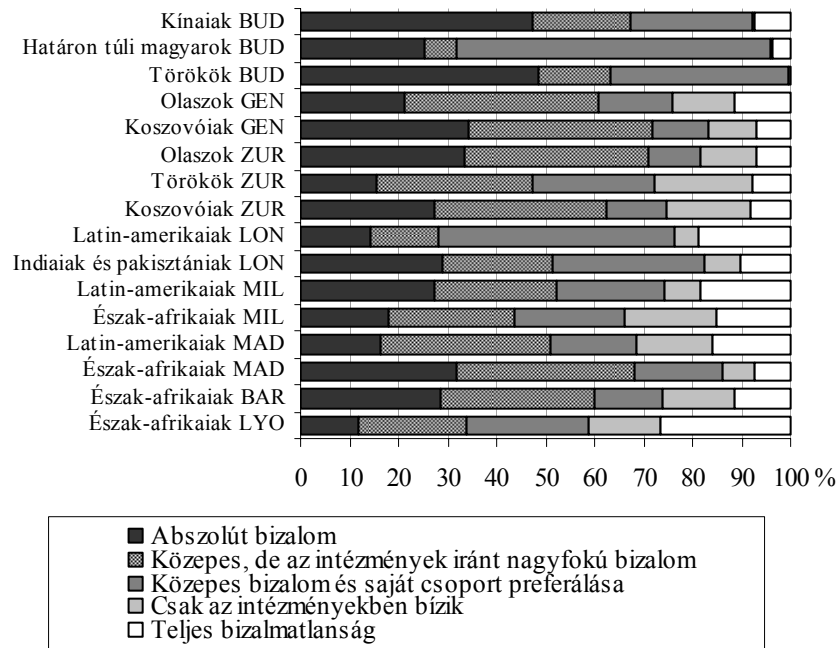
A bizalom változatai	Az emberekbe vetett általános bizalom	A saját etnikai csoport tagjai iránt érzett bizalom	Az intézményekbe vetett bizalom	A típusba tartozás gyakorisága
Teljes bizalmatlanság	1,7	2,1	3,7	12,8
Csak az intézményekben bízunk	1,2	1,3	6,9	10,8
Közepes bizalom és a saját csoport preferálása	4,7	6,1	4,4	24,1
Közepes bizalom, de az intézmények iránt nagyfokú	5,5	4,8	7,0	27,1
Abszolút bizalom	7,6	8,0	6,9	25,2

A 2. táblázat tanúsága szerint a migránsok mintegy 13 százaléka abszolút bizalmatlansággal jellemezhető, azaz sem a saját csoport tagjaiban, sem az intézményekben, sem általában az emberekben nem bíznak. A bevándorlók egytizede nem bízunk sem általában az emberekben, sem saját csoportjának tagjaiban, viszont a befogadó ország intézményei iránt nagyfokú bizalmat mutat. Közepes mértékű bizalommal jellemezhető két csoport is (arányuk egynegyed-egynegyed körüli), de míg az egyik inkább a saját etnikai csoportját preferálja, addig a másik inkább az intézményeket. Végül az utolsó, 25 százalékos arányt képviselő csoportra nagymértékű általános bizalom jellemző.

V. A bizalmi tőke alakzatai a különféle városokban, százalék
Forms of trust capital in the studied cities (percentages)

A kutatásban szereplő városok között igen nagy különbségek tapasztalhatók a bizalmi tőke tekintetében (lásd V. ábra). Ezek közül a leglényegesebbek a következők: a Lyonban élő migránsok rendkívül bizalmatlanok, míg a Budapesten élőkre éppen az ellenkezője, nagyfokú bizalom jellemző. A Budapesten élő migránsok között viszont egyáltalán nem fordul elő az a típus, amelyik kizárólag az intézményekben bízunk, és Londonban is meglehetősen ritka. A Londonban és Budapesten élő migránsok között gyakrabban fordulnak elő azok, akik a közepes mértékű bizalmak mellett a saját csoportjukat preferálják. A spanyol és a svájci városokban élő migránsok viszont a közepes mértékű bizalom mellett kitüntetett mértékben bíznak az intézményekben.

VI. A bizalmi tőke alakzatai a különféle városokban, bevándorló csoportok szerint, százalék

Forms of trust capital in different cities according to the groups of migrants (percentages)

A VI. ábrából kiolvasható, hogy az egyes városokon belül mennyire térnek el egymástól a különböző migráns csoportok bizalmi tőkéjének alakzatai, és néhány esetben az is, hogy az egyes migráns csoportokra milyen bizalomtípus jellemző attól függően, hogy melyik városban telepedtek le. Madridban az észak-afrikaiak bizalommal telibbek, mint a Latin-Amerikából érkező bevándorlók, de ez utóbbi csoportnál gyakrabban fordul elő, hogy az általános bizalmatlanság mellett az intézményeket bizalmukkal tüntetik ki. De mielőtt arra gondolnánk, hogy a bevándorlók kulturális háttéréből következő attitűdöket értünk tetten, vegyük észre, hogy Milánóra éppen a fordított helyzet a jellemző: a latin-amerikaiak bizalomtelibbek az észak-afrikaiaknál, és az észak-afrikaiak között többen vannak azok, akik csak az intézményekben bíznak. A befogadó városok mikroklimája egészen biztosan hatással van arra, hogy a migránsok inkább az intézmények vagy inkább az emberek felé fordulnak bizalommal,

illetve hogy saját csoportjuk tagjait mennyire preferálják ebben a tekintetben. Ezt illusztrálja az észak-afrikaiak helyzete Barcelonában és Madridban.

A városok eltérő mikroklímáját viszont nagymértékben befolyásolja a befogadó ország bevándorlókkal kapcsolatos politikája és népességének az egyes bevándorló csoportokkal kapcsolatos – sokszor igen eltérő – előítéletei. Ezt jól illusztrálja az észak-afrikaiak és a törökök példája. Az észak-afrikaiak Lyonban rendkívül bizalmatlanok, és ez mindenképpen összefügg az arabok franciaországi helyzetével; Olaszországban valamivel kedvezőbb a kép; Spanyolországban a legjobb az észak-afrikaiak közérzete. Ami a törökök helyzetét illeti, a Zürichben élők sokkal bizalmatlanabbak, mint a budapestiek, és ez arra utal, hogy a törökök Magyarországon otthonosabban érzik magukat. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Zürichben a koszovóiak és a törökök között szinte semmi különbség nem tapasztalható. Ebből arra gondolhatunk, hogy a két csoport eltérő történelmi-kulturális múltja eliminálódik abban az egyöntetű fogadtatásban, amelyben Svájc a bevándorlókat részesíti. Ez a magyarázat annál is valószínűbb, mivel Genfben és Zürichben a koszovóiak a bizalmi tőke szinte teljesen azonos típusaival jellemezhetők. A dolgot persze bonyolítja a Svájcban élő olaszok helyzete. Az olasz bevándorlók kulturális háttere és történelmi jelenlétük minden bizonnyal más bánásmódot eredményez, aminek következtében az olaszok bizalomtelibbek, mint a többi bevándorló csoport. Ám az olaszok esetében a városok között mutatható ki bizonyos különbség, amennyiben a Genfben élők valamivel bizalmatlanabbak. Visszakanyarodva a Svájcban, illetve a Budapesten élő törökök bizalmi tőkájének típusaihoz, azt mindenképpen látnunk kell, hogy a törökök jó magyarországi közérzete unikálisnak tekinthető, hiszen mind a kínaiakat, mind az etnikai magyarokat erős bizalmatlanság jellemzi Magyarországon.

A bizalmi tőke típusaira is érvényes a bizalom mértékére tett megállapításunk: megoszlásuk nemcsak az etnikai háttértől, hanem a befogadó ország migrációs politikájától, illetve a befogadó városok miliójától is függ.

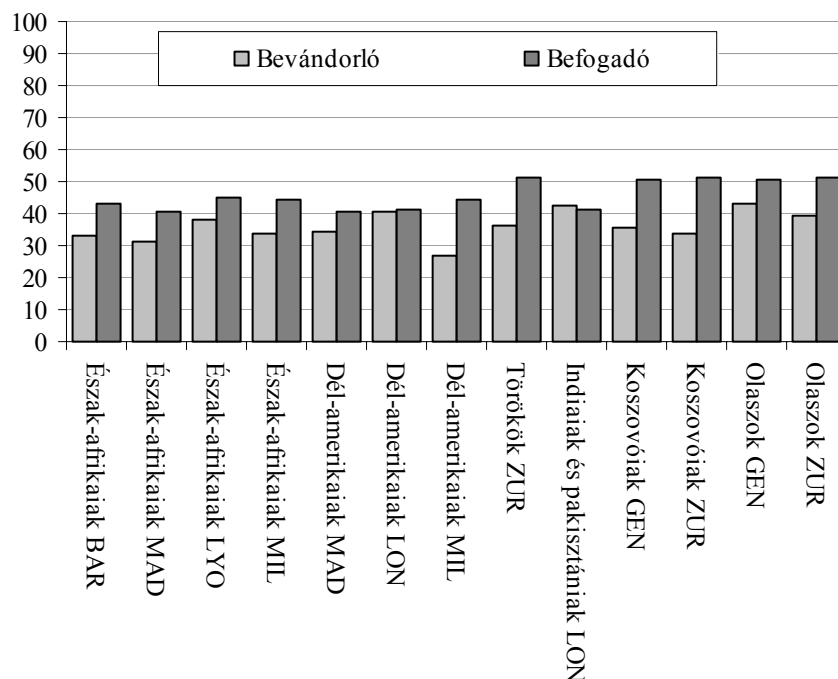
A bizalom és az integráció viszonyának komplex modellje

Miután megismerkedtünk a bizalmi tőke típusaival és a bizalom városonként és etnikai csoportonként eltérő mértékével, térjünk vissza eredeti kérdésfeltevésünkre, nevezetesen arra, hogy a bizalom miként befolyásolja a migráció sikerét. A kérdés összetett, és számos elméleti és módszertani problémát is felvet. Ezek közül a legkézenfekvőbb az, hogy miként definiáljuk a siker fogalmát. Mivel a nemzetközi összehasonlító kutatás nem erre összpontosított, előzetesen rögzíteni kell, hogy a sikert – bármit jelentsen is elméletileg – a

kutatásban egyetlen kérdés operacionalizálta:¹⁵ a bevándorló foglalkozása és az ebből származtatható presztízs, ami meglehetősen szegényesnek tűnik a bevándorlók objektív helyzetének jellemzésére.¹⁶ Mindazonáltal a befogadók és a bevándorlók foglalkozási presztízsének összehasonlítása alkalmas annak kimutatására, hogy a bevándorlók a befogadó ország társadalmi hierarchiájának perifériáján helyezkednek-e el, vagy ellenkezőleg, integrálódtak ebbe a hierarchiába.

¹⁵ A nemzetközi kutatásban az egyes országok kérdőívei kötelező és szabadon választható kérdéseket is tartalmaztak. A kötelezően feltett kérdések között valóban csak a foglalkozási presztízs tekinthető a sikeresség mérőszámának. A szabadon választható kérdések között a magyar kutatásban szerepelt még számos változó (például a szubjektív státus a kibocsátó és befogadó országban, a Magyarországon való végleges letelepedés vagy továbbvándorlás preferálása stb.), ám ezek a kérdések nem csak nem identikusak, de nem is adnak lehetőséget egységes mérőszámok kidolgozására.

¹⁶ Kézenfekvőnek tűnhetne, hogy a siker operacionalizálása során ne pusztán a foglalkozási presztízst, hanem az iskolázottságot is figyelembe vegyük. Ez azonban a migránsok esetében két okból sem magától értetődő. Az egyik ok az, hogy a bevándorlók iskolázottsága és a foglalkozási presztízse sokkal lazábban függ össze egymással, mint a befogadó népesség esetében. Ez abból fakad, hogy a bevándorlónak nyelvi, munkavállalási, a végzettség honosítási nehézségeiből következően sokszor a képzettségénél alacsonyabb minőségű munkát kell vállalnia. Másfelől az iskolai végzettség általában korábban, nem a befogadó országban szerzett tőke. Ennyiben tehát nem kapcsolható az integráció sikerességéhez. (Azt, hogy a legmagasabb iskolai végzettségét a szülőhazájában vagy a befogadó országban szerezte-e a vizsgálat alanya, a kutatás adataiból nem lehetett eldönteni.)

VII. A migránsok és a befogadó népesség foglalkozási presztízse,
Treiman-féle presztízsz-pontszám átlagai¹⁷

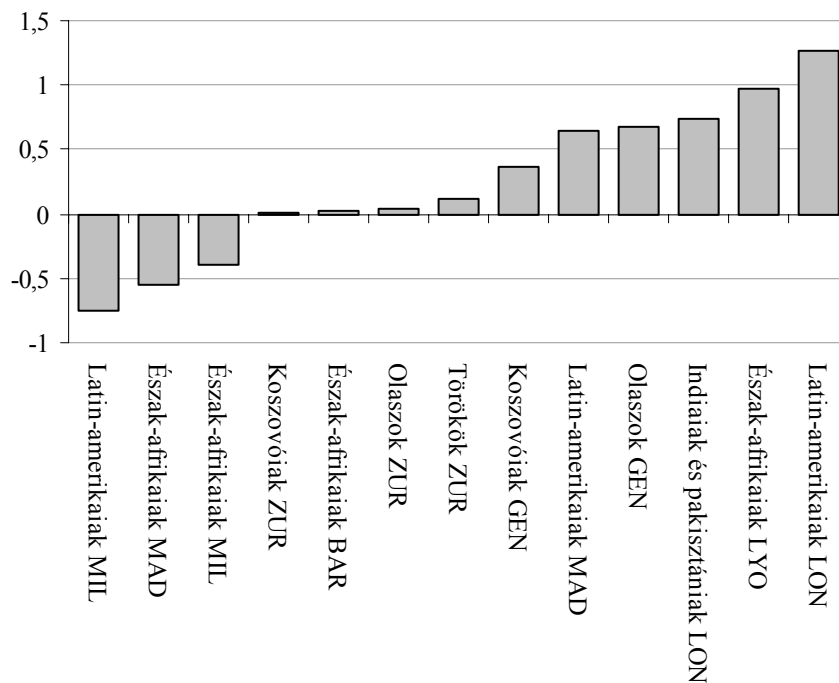
Job prestige of migrants and host population (means of Treiman prestige scale)

A vizsgálati terepen egységesen érvényes, hogy a bevándorlók átlagosan alacsonyabb presztízszű foglalkozásokat űznek. A Londonban élő dél-amerikai bevándorlók esetében mondhatjuk azt, hogy ez a különbség elhanyagolható, Svájcban viszont az olaszok kivételével a bevándorlók kifejezetten a foglalkozási hierarchia alján helyezkednek el. Némi meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a Lyonban élő arabok, akik bizalmatlanságukkal tűntek ki, foglalkozási presztízsz tekintetében nem sokkal maradnak el a befogadó népségtől. Ez nem utolsósorban annak tudható be, hogy a legelégedetlenebb és ennek következtében a

¹⁷ A magyarországi kutatásban szereplő migráns csoportok tagjai közül – sajátos helyzetükből következően – nagyon keveseknek van főfoglalkozású munkahelye (a kínaiak kereskedéssel, vendéglátással foglalkozó cégekben dolgoznak, zömmel nem bejelentett családtagként, a törökök a szürkegazdaságba kapcsolódnak be, a határon túliak többsége pedig fiatal és még tanul). Így a foglalkozási presztízsz csak a minta kevesebb mint 5 százaléka esetében áll rendelkezésre. Ennek megfelelően a magyar mintára az elemzésünk nem terjed ki.

legbizalmasabb arab fiatalok munkanélküliek, így – foglalkozási presztízszük nem lévén – ebben az összehasonlításban nem szerepelhetnek.

Megközelítésünk szerint a foglalkozási presztízsz és az ebből következő egzisztenciális sikeresség csak egyik eleme a társadalmi integrációnak. A kutatásban rendelkezésre álló adatokból az integráció mérőszámának tekintettük azt is, hogy első vagy másodgenerációs bevándorlóról van-e szó, hogy az első generációs bevándorló életének mekkora részét töltötte migráns státuszban, és hogy mennyire sikerült elsajátítania a befogadó ország nyelvét. Ezekből a komponensekből főkomponenselemzés segítségével állítottuk elő az integráltság mérőszámát.¹⁸

VIII. Az integráltság mértéke városok és etnikai csoportok szerint,
főkomponenszór-átlagok
Degree of integration according to cities and ethnic groups
(main component score means)

¹⁸ A főkomponens a változókból rejlő információ 60 százalékát őrizte meg. A létrejött mérőszám nagy értékei azt jelentik, hogy az integráltság foka magas.

A VIII. ábra arról tanúskodik, hogy mind a bevándorlók származásának, mind a város mikroklímájának, esetenként a befogadó országnak is van hatása az integráltság fokára. Úgy tűnik, Olaszországban a bevándorlók – a származásuktól függetlenül – nem képesek integrálódni a társadalomba, míg London alkotja a másik pólust, ahol ez mind a koronagyarmatokról, mind a Latin-Amerikából származó bevándorlóknak sikerült. A városok mikroklímájának hatását jól példázza, hogy az észak-afrikaiak Madridban sokkal kevésbé tudtak integrálódni, mint Barcelonában, vagy hogy az olaszok sokkal integráltabbak Genfben, mint Zürichben. Az etnikai hovatartozásból származó hatást illusztrálja, hogy Madridban az araboknak kevésbé, a dél-amerikaiaknak inkább sikerült az integráció.

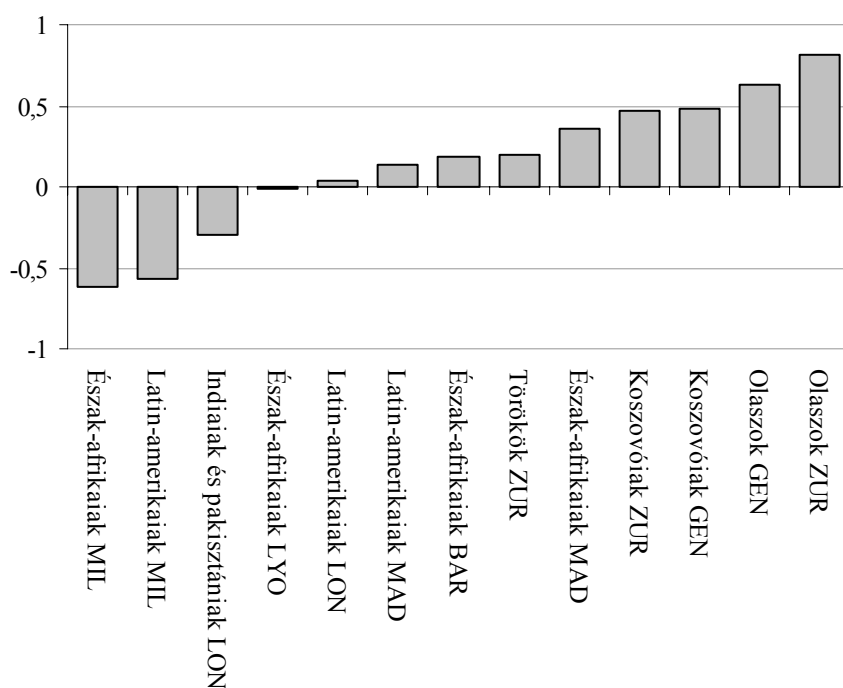
Eddig az integráltságot strukturális értelemben tárgyaltuk, azaz azt vizsgáltuk, hogy milyen objektív paraméterekkel ragadható meg a bevándorló beilleszkedése a befogadó országba. Az integrációnak azonban szubjektív mozzanata is van, ami azt jelzi, hogy a bevándorlók mennyire érzik magukat új hazájuk tagjának, azaz milyen a kötődésük,¹⁹ szembesültek-e őket sújtó diszkriminációval,²⁰ illetve mennyire tartják nehéznek a bevándorlósorsot.²¹ E három mutatószámból aggregált főkomponens²² mutatja, hogy a bevándorlók mennyire érzik magukat otthonosan a befogadó országban.

¹⁹ A befogadó ország iránti kötődést a kutatás két kérdéssel mérte: az ország lakosaihoz, illetve a befogadó városhoz való kötődéssel. A befogadó országhoz való kötődés mérőszáma ezek egyszerű aggregációja.

²⁰ A diszkriminációérzetet egyszerű igen–nem kérdéssel mérte a kutatás.

²¹ Ez a mutató 4 kérdés aggregátuma: mennyire nehéz a tartózkodási engedély, illetve az állampolgárság megszerzése, mennyire nehéz a családot áthozni a befogadó országba, illetve mennyire nehéz munkát találni. A mutatószám alacsony értékei a bevándorlósors nagyon nehéz, magas értékei pedig a beilleszkedés könnyű voltát jelzik.

²² A főkomponens magas értékei arra utalnak, hogy a migráns csoport tagjai otthonosan érzik magukat az adott városban.

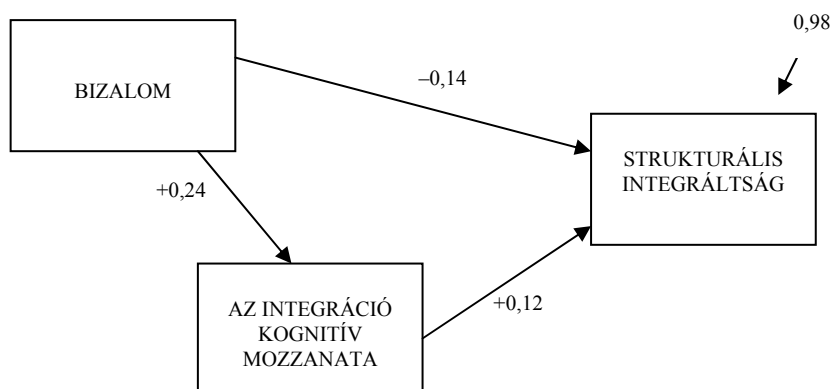
IX. Az integráció kognitív mozzanata városok és etnikai csoportok szerint, főkomponensszór-átlagok
Cognitive phase of integration according to cities and ethnic groups (main component score means)

Az integráltság szubjektív mozzanatában legerősebben a befogadó országok közötti különbség érvényesül, a városok közötti, illetve a városokon belüli etnikai különbségek sokkal kisebbek. Legkevésbé Olaszországban, leginkább Svájcban érzik elfogadottnak magukat a bevándorlók. Ha összevetjük a

VIII. és a XI. ábrát, azt is láthatjuk, hogy a strukturális és kognitív integráltság mértéke igencsak különböző. Míg az előbbi tekintetében London tűnik a legbefogadóbbnak, addig az utóbbi szerint Svájc került az élre. Olaszország viszont mind a strukturális, mind a kognitív integráltság tekintetében kedvezőtlen helynek számít. A Lyonra jellemző rossz hangulat ezen az ábrán is megmutatkozik: hiába tekinthetők a munkával rendelkező bevándorlók objektíve integráltnak, a kognitív komponensről inkább rossz közérzet jellemzi őket.

Mindezek ismeretében megkonstruálhatjuk a bevezetőben említett modellt, tisztázandó, hogy a bizalom mennyire képes tőkeként működni a sikeres integrálódás érdekében. Ennek során csak az emberekbe vetett általános és a befogadó ország intézményei iránt érzett bizalommal operálunk. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a saját migráncsoport tagjaiba vetett bizalom inkább a szegregálódást, mintsem az integrálódást segíti elő.²³

Egy útmodell segítségével azt mutatjuk meg, hogy a bizalmi tőke mennyire segíti az integrálódást, és a bizalmi tőke működéséhez mennyire van szükség az integráltság kognitív mozzanatára.

*X. A bizalom és az integráltság útmodellje
Model of trust and integration*

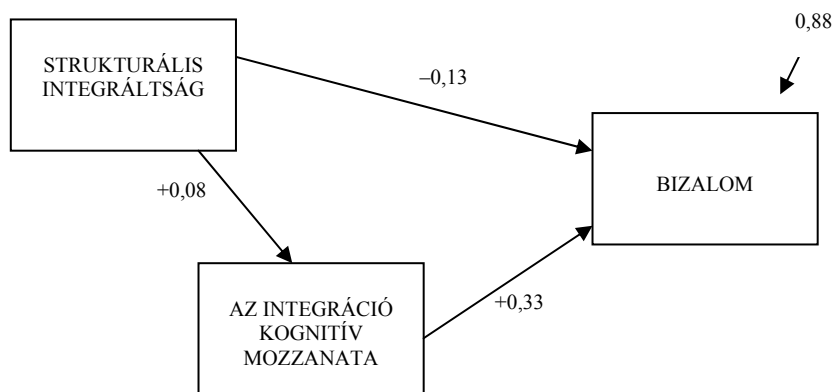
Mielőtt az ábrát értelmeznénk, utalunk az elméleti bevezetőben leírtakra, ahol a bizalmat tőkeként definiáltuk, amelynek fontos szerepe van a migráció sikerében. Útmodellünk ennek az előfeltevésnek egyértelműen ellentmond. A bizalom kifejezetten gátja a bevándorlók strukturális integrációjának, hiszen a

²³ Adataink szerint a saját csoportba vetett bizalom kifejezetten gyengíti az integráció kognitív mozzanatait és ezen keresztül a strukturális integrációt.

bizalomtól a strukturális integráltság felé vezető úthoz negatív előjelű együtttartozik. Igaz ugyan, hogy ha a bizalom az integrációhoz fűződő pozitív kognitív mozzanatokkal párosul, akkor ez már segíti a sikeres integrációt. Ez a közvetett pozitív hatás azonban nem írja felül azt az empirikus tapasztalatot, hogy a migránsok esetében az emberek és a befogadó ország intézményei iránt érzett bizalmatlanság erősíti az integráció mértékét.

Érdeemes megnéznünk azt is, hogy a befogadó városok tősgyökeres lakosai esetében is a bizalmatlanság jelenti-e a siker biztosítékát.²⁴ Azt tapasztaltuk, hogy rájuk nézve a bizalom és a státus között pozitív korreláció áll fenn,²⁵ tehát a bizalom valóban tőkeként funkcionál. Ha pedig ez így van, akkor arra kell gyanakodnunk, hogy a migráns státusban kell keresnünk azt az okot, ami a bizalom és a sikeres integráció sajátos, várakozásainkkal éppen ellentétes viszonyát magyarázza.

Azt feltételezzük, hogy a bizalom a migránsok esetében nem ok, hanem következmény. Ennek a feltételezésnek a bemutatására olyan útmodellét állítottunk fel, amelyben a bizalom mértékét próbáltuk magyarázni a kognitív és strukturális integráltság fokával. Ez látható a XI. ábrán.

*XI. Az integráltság és a bizalom útmodellje
Model of integration and trust*

²⁴ A tősgyökeres lakosok esetében a strukturális integráltság mutatószáma nyilvánvalóan nem értelmezhető. Rájuk nézve a foglalkozás presztízséből és az iskolázottság fokából hoztuk létre a státus mérőszámát, és ezt tekintjük az integráció mérőszámának.

²⁵ A tősgyökeres lakosok esetében a bizalom +0,14-es erősségű bétával befolyásolja a státust.

Az első, amit meg kell állapítanunk, hogy az integráltság sokkal inkább képes a bizalom mértékét magyarázni, mint ahogy azt fordított esetben tapasztaltuk. Igaz, hogy a strukturális értelemben jobban integrált bevándorlókra a bizalmatlanság jellemző, de akik elégedettek a bevándorlóssal, nagyfokú bizalmat éreznek. Mindebből arra következtetünk, hogy a bevándorlók esetében a bizalom nem tekinthető tőkének, hanem éppen úgy egy érzület, mint az integráltság pozitív megítélése, és ennyiben a migráns léttel való megbékélést vagy elégedettséget fejezi ki. (Az az ellenérv, hogy a kutatásban használt mérési módszer nem alkalmas a jelenség valódi megragadására, azért nem állja meg a helyét, mert az ugyanígy mért bizalom a befogadók esetében pozitív hatással volt a státusra, tehát náluk a bizalom tőkeként funkcionált.) A strukturális integráció és a bizalom között fennálló negatív viszony, ha áttételesen is, de a migránsok kiszolgáltatottságára utal. Úgy gondoljuk, hogy a társadalom perifériájára szorult, az alacsony presztízsű foglalkozásokat betöltő bevándorlók alávetettségükben kényszerülnek arra, hogy nagyobb bizalommal tekintsenek az emberekre és a befogadó ország intézményeire. Akik pedig sikeresebbek, azok a megélt problémáik és nehézségeik fényében sokkal több fenntartással szemlélik az ország intézményeit és az öslakosokat általában. Az a harmonikus, ám ritkán tapasztalt helyzet (lásd a VIII. és a IX. ábrát), amikor a strukturális integráció kognitív értelemben is sikeres, a bizalom erősödését eredményezi.

Összefoglalás

A bizalom, amit egy migráns a befogadó ország polgárai és intézményei iránt érez, az egyéni élettörténet, a sajátos személyiségjegyek, a szülőföld eltérő kulturális hagyományai, valamint a saját migráns csoportnak a célországban elért átlagos pozíciója, elfogadottsága és a befogadó környezet jogi, gazdasági, politikai és társadalomlélektani jellemzői által definiált sokdimenziós térben ragadható meg a maga teljességében. Ennek a térnek a megrajzolása azonban messze túlmutat a nemzetközi empirikus összehasonlító kutatás keretein. Szerény lehetőségeink folytán itt arra szorítkoztunk, hogy a bizalom mértékét a vizsgált országok, városok és bevándorlócsoporthoz viszonyítva mérjük, illetve hogy a bizalom és az integráció összefüggését egy egyszerű modell segítségével mutassuk be. Megnehezítette az összehasonlítást az a tény is, hogy a kutatás különféle országok, városok és a nagyon különböző etnikai háttérrel érkező migráns csoportok terében vizsgálta a bizalom erősségét és az integrációban betöltött szerepét.

Az eredményeink mindenképpen igazolják, hogy a bizalom a bevándorlók esetében fontos szerepet játszik a letelepedésben és a befogadó országba való beilleszkedésben. Ennek jele talán az a tény is, hogy az intézmények iránti bizalom a migráns csoportokban erősebb, mint a törzsökös lakosság körében.

A saját csoport iránt érzett bizalomra viszont úgy kell tekintünk, mint a migráns létből származó érzelmi és identitásbeli deficitek kiegyensúlyozására alkalmas „eszközre”, amely arra szolgál, hogy megvalósuljon a migráció eredetileg kitűzött célja és a beilleszkedés sikeres legyen.

Tanulmányunk elméleti bevezetőjében a bizalmat olyan tőkeként vélelmeztük, amely az erőforrásokban szegény bevándorlókat segíti a sikeres integrációban. Adataink azonban azt sejtetik, hogy a bizalom és az integráció összefüggése nem ilyen egyszerű. Maga a migráció – eltekintve azoktól az esetektől, amikor valaki kényszerből hagyja el a szülőhazáját – már önmagában is feltételezi, hogy az érintett személy reménykedve tekint a jövőbe, bízik akciója sikerében, hogy a befogadó ország intézményei segítségére lesznek a beilleszkedésben, és általában bízik az emberek jóakaratában. De az érkezés pillanatában a felfokozott bizalomhoz tökéletes integrálatlanság társul. Ezt tükrözi a modellünk, amely azt jelezte, hogy a nagymértékű bizalom kismértékű integráltsággal párosul. Ahogy azonban múlik az idő, az esetek nagy részében a bevándorlók többé-kevésbé integrálódnak, és ezzel párhuzamosan veszítenek azokból az illúziókból, amikkel érkeztek, ez pedig a bizalom gyengülését hozza magával. Arra is fény derült azonban, hogy ha a beilleszkedés módja és mértéke elégedettséggel tölti el a bevándorlókat, akkor ezen a kognitív szűrőn keresztül a bizalom a siker megerősítéséül szolgáló érzületté válik. Ahogy láttuk, a befogadók körében a bizalom olyan tőkeként működik, ami növeli a társadalmi érvényesülés esélyét. A bevándorlók esetében viszont az integráció tölti el a bevándorlókat bizalommal, de csak akkor, ha ezt az integrációt maga a migráns is sikeresnek érzi.

Tanulmányunkból talán nehéz volt nyomon követni azokat a finom különbségeket, amelyeket a migránsok kulturális-etnikai háttere, a befogadó országok polgárainak attitűdjei vagy az ország bevándorlási politikájában és az integrációt segítő intézmények működésében mutatkozó eltérések okoztak. Ennek a nagyon komplex összefüggésrendszernek az átlátását szeretnénk végezetül megkönnyíteni egy olyan kontextuális modell bemutatásával, amelyben a bizalom és integráció összefüggését úgy vizsgáljuk, hogy közben figyelembe vesszük azt is, hogy a befogadó városokra mennyire jellemző az általános jólét (mekkora az egy főre jutó GDP) és mennyire multikulturális a közösség (mekkora a migránsok aránya). A jobb módú városokban sokkal nagyobb az esély a bevándorlók sikeres integrációjára, ehhez azonban – feltehetően a relatív depriváció következtében – egyfajta elégedetlenség és bizalmatlanság társul. Ennek jele, hogy az itt élő migránsok integrációjukat egyáltalán nem érzik sikeresnek, kevésbé bíznak az ország intézményeiben és cseppet sem jóhiszeműek a befogadó ország polgáraival szemben. Az etnikailag sokszínű városokban viszont otthonosabban érzik magukat a bevándorlók, és ez nem csak abban nyilvánul meg, hogy bizalommal tekintenek az emberekre és az intézményekre, de abban is, hogy sokkal sikeresebb a beilleszkedésük, és ezt maguk is így érzik.

Úgy tűnik tehát, hogy a bevándorlók számára a sikeres integrációt a jómódú és etnikailag sokszínű városok ígérik. A gazdagabb városok a bevándorlókat is magasabb életszínvonal eléréséhez segítik, de ha mindennapjaikban csak a törzsökös lakosokhoz tudják viszonyítani a helyzetüket, akkor bizalmatlanokká válnak és elégedetlenek lesznek. Ha viszont ezekben a városokban sokféle bevándorló él, akkor a viszonyítási csoportot a magukhoz hasonlóakban keresik, és az elért – akár szerényebb – pozíció is elégedettséggel és bizalommal tölti el őket.

IRODALOM

- Bourdieu, P. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications, London, Beverly Hills..
- Coleman, J. (1989): *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge MA.
- Cook, K. S. (szerk.) (2001): *Trust in Society*. Russell Sage Foundation, New York.
- Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. – Barna, I. (2006): „Sikervakság: Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában” In: Kornai, J. – Rothstein, B. – Rose-Ackeman, S. (szerk.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 227–256.
- Elster, J. (1989): *The Cement of Society*. Cambridge University Press, Cambridge.
- European Social Survey* (2004): <http://ess.nsd.uib.no/>
- Festinger, L. (1957): *A Theory of Cognitive Dissonance*. Row, Peterson, Evanston.
- Gambetta, D. (ed.) (1988): *Trust: Making and Breaking of Cooperative Relationships*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Hardin, R. (2002): *Trust and Trustworthiness*. Russell Sage Foundation, New York.
- Kornai, J. – Rothstein, B. – Rose-Ackeman, S. (szerk.) (2004): *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*, Palgrave Macmillan, New York.
- Misztral, B. A. (1996): *Trust in Modern Society*. Polity Press, Cambridge.
- Nee, V. – Sanders, J. (2001): „Trust in Ethnic Ties: Social Capital and Immigrants”, In: Cook, K. S. (ed.): *Trust in Society*. Russell Sage Foundation, New York.
- Örkény, A. – Székelyi, M. – Várhalmi, Z. (2008): *European Commission FP6. Priority 7. Multicultural Democracy and Immigrants' Social Capital in Europe: Participation, Organisational Networks, and Public Policies at the Local Level (LOCALMULTIDEM)*. Country Report, Hungary. Kézirat.
- Tóth, I. Gy. (szerk.) (2005): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. TARKI, Budapest.
- Uslaner, E. M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press, Cambridge.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Bevándorló diaszpórák
Városi migráns csoportok
Társadalmi integráció
Társadalmi tőke
Általános és intézményi bizalom

ROLE OF TRUST IN SUCCESSFUL SOCIAL INTEGRATION OF MIGRANTS

Abstract

Trust, which a migrant feels towards the host country's population and institutions, can be described fully in a multidimensional space defined by individual life stories, specific personality features, different cultural traditions of the home country as well as the attained social position of the migrating group in the host country, state of being accepted, furthermore by the legal, economic, political and social psychological characteristics of the host environment.

Migration itself – not considering the cases when someone leaves his/her country due to pressure – suggests that the migrating individual perceives the future with anticipation, hopes for the success of his/her act, that the institutions of the host country will help in integration and that locals will be benevolent. However, at the moment of arrival exaggerated hope is combined with complete lack of integration. With time, migrants integrate to a lesser or bigger degree, and parallel they loose their illusions maintained since their arrival. Therefore, their trust is weakened. It has also been discovered that if the immigrants are satisfied with the way and degree of their own integration, then through this cognitive filter trust becomes a reinforcing emotion of success. These results are based on the international comparative study financed by FP7 LOCALMULTIDEM. Immigrants of eight European cities participated in the research.

AZ ISKOLAI ÉS MUNKAERŐ-PIACI STÁTUS HATÁSA A PÁRKAPCSOLAT-FORMÁLÓDÁSRA¹

SZALMA IVETT²

Bevezetés

A fiatalok párkapcsolati magatartását az utóbbi idők gazdasági és társadalmi változásai érdemben átalakították. Egyik kulcstényező a felsőoktatás expanziója, összekapcsolódva a nők fokozott részvételével. Párhuzamos és ezt generáló jelenség a munkaerő-piaci kereslet transzformációja. Ennek következményeként a munkavállalóknak több erőfeszítést kell tenniük versenyképességük megőrzéséért, vissza-visszatérve az oktatás világába, munkájukkal párhuzamosan vagy ideiglenesen felfüggesztve azt. A párkapcsolatok társadalmi fogadtatása is megváltozott. Az új milióban *csökken a házasságok, növekszik az élettársi kapcsolatok száma* – egyre többen az utóbbit választják első párkapcsolatként. Mindezek képlékennyé tették a felnőtté válás folyamatát: míg korábban ennek irányultsága egyértelmű volt és véglegesen lezárt egy életszakaszt, mára a felnőtté válás kritériumai bizonytalanabbá váltak. A munkával és a tanulással töltött időszakok váltogathatják egymást, a párkapcsolatot felváltja a szingli létforma.

A fiatalok önállósulásának, felnőtté válásának három fő pillére – valamilyen módon – egyaránt gyengült, ezért is válhat egyre nehezebbé ez a folyamat. (1) A rendszerváltás kezdetén megszűnt a teljes foglalkoztatottság, ezáltal a munkába állás sokkal bizonytalanabbá és nehezebbé vált. Ennek folyománya az atipikus foglalkoztatási formák terjedése is. Súlyosbította a helyzetet, hogy éppen a demográfiai hullám csúcsán született nemzedék³ kezdte ekkor munkaerő-piaci karrierjét. Az ő körükben jelentek meg először tömegesen a fent említett demográfiai jelenségek (a házasságok számának csökkenése, az élettársi kapcsolatok terjedése). (2) A család egyre kevésbé tud az egyén támasza lenni,

¹ A szerző ehelyütt mond köszönetet Róbert Péternek, Blaskó Zsuzsának, Murinkó Líviának és Szél Bernadettnek a tanulmány elkészítésében nyújtott támogatásért.

² MTA Szociológiai Kutatóintézet, tudományos segédmunkatárs.

³ Őket nevezi a demográfia Ratkó-unokáknak. Az 1950-es években szigorúan korlátozták az abortuszt és bevezették a gyermektelenségi adót. Az intézkedések Ratkó Anna nevéhez köthetők, innen származik a kohorsz megnevezése.

minthogy egyre több házasság zárul válással, az élettársi kapcsolatok pedig nem is járnak jogi kötöttségekkel. (3) A társadalmi juttatások általában elősegíthetik a felnőtté válás folyamatát, ezek mértéke azonban az utóbbi idők szociálpolitikai intézkedései következtében csökkennek. Összességében azt mondhatjuk, hogy a felnőtté válás feltételei egyre nehezebbek, ezért a fiatalok a folyamatot késleltetik, egyre később alakítanak ki tartós párkapcsolatot és vállalnak gyermeket.

Az iskolarendszerből a munkaerőpiacra történő átmenet egyben a családalapítás időszaka is, a kettő kölcsönkapcsolatban áll egymással. A folyamatot nagyon sok tényező (a munkaerőpiac állapota, demográfiai változók, a társadalom uralkodó értékei, a normák, az oktatási és a családpolitikai rendszer, az ingatlanpiac helyzete stb.) befolyásolja, ezek mindegyikével itt nem foglalkozhatunk. Ennek a tanulmánynak az a szűkebb tárgya, hogy az iskolai és a munkaerő-piaci státus, valamint a szociológiai-demográfiai változók hogyan befolyásolják a párkapcsolat-formálódást.

A kutatás háttere: elméleti megközelítések és korábbi kutatások

A klasszikus családelméletek és a közgazdasági megalapozottságú koncepciók tulajdonképpen a nemi szerepek specializációját hangsúlyozzák. Az utóbbi képviselő Becker például feltételezi, hogy a házastársak között különböző javak cseréje zajlik, mégpedig az úgynevezett komparatív előnyök-hátrányok mechanizmusán keresztül. E szerint a nők a háztartási feladatokat látják el, míg a férfiak a munkaerőpiacon érvényesítik képességeiket (Becker 1981). Mi történik akkor, ha a nők magas iskolai végzettséget és kedvező munkaerő-piaci pozíciót szereznek? A beckeri logika azt sugallja, hogy ebben az esetben egyik félnek sem áll érdekében a házasság, mert a komparatív előnyök megszűnnek, az együttműködést tehát az egymás közötti verseny váltja fel (Becker 1981).

A *második demográfiai átmenet* gyakran hivatkozott elmélete szerint az iparosodott társadalmak a demográfiai fejlődés egy újabb szakaszába jutottak (van de Kaa 2002). Lesthange (1983) a modernizációból kiindulva próbálta megmagyarázni a házasságkötési hajlandóság visszaesését. Szerinte az általános gazdasági növekedés a jövedelmek és a keresetek gyors felfutását eredményezte, új munka- és karrierlehetőségeket teremtett; ezek nyomán megváltoztak az egyének aspirációi, akik számára mind inkább saját céljaik követése, önértékelésük érvényesítése vált fontossá. Ez viszont kikezdte a hagyományos együttélési formákat, egyre kevésbé vonzó a tradicionális értelemben vett család. A változásoknak ez az önerősítő folyamata természetesen időben elnyújtva teljesedik ki. Az értékek, a gondolkodásmód, a kulturális minták módosulása a szocializáció közvetítésével realizálódik a következő nemzedékben, amelynek tagjai

ezekre a változásokra új típusú demográfiai magatartással (többek között alacsony házasságkötési aránnyal) válaszolhatnak.

A kutatásunk tárgyát képező kérdések szempontjából hasonlóan releváns elmélet a *kockázati társadalom* koncepciója. Ennek középpontjában az *individualizáció* áll. A „kockázati” jelző maga arra utal, hogy bizonytalanságokban bővelkedő szituációkban kell döntéseket hoznunk. A gondolatmenet kidolgozója, Beck az individualizációt több jelentéssel ruházza fel. Értelmezése szerint egyfelől az életutak és az élethelyzetek döntési lehetőségeinek megszorodásáról van szó, a bőkezű jóléti államok működésének nyomán. Az individualizáció másik aspektusa a hagyományos közösségek felbomlása. Harmadszor a fogalom magában foglalja a „saját én” előtérbe kerülését (Kapitány 2002). A rizikótársadalom kialakulása együtt halad és összekapcsolódik az individualizációs folyamattal. Mivel a korábbiakban érvényes viselkedési szabályok fokozatosan veszítenek jelentőségükből, az egyéneknek az élet minden területén, így a párkapcsolatok kialakításakor is számolniuk kell a döntéshozatali bizonytalanságokkal. Az ezzel szemben bevethető leghatékonyabb védekezési stratégia, ha olyan opciót választunk, amely nem jár végleges elköteleződéssel, azaz megengedi a különböző lehetőségek kipróbálását (Giddens 1994; idézi: Bukodi 2004). Ennek megnyilvánulási formája, amikor a fiatalok a házasság helyett az élettársi kapcsolatot választják.

Bizonytalansággal terhelt a tanulói életszakasz is: kérdéses a megszerzésre váró kulturális tőke minősége, illetve az, hogy miként fogja értékelni a munkaerőpiac. Az oppenheimeri úgynevezett karriernyitási (career-entry) hipotézis szerint az egyének munkaerő-piaci, foglalkozási potenciálja, lehetőségei az induló fázisban nem vagy csak nagyon nehezen ítéltetők meg (Xie – Raymo – Goyette – Thornton 2003). A karriernyitási hipotézist igazolta Qian (1998), aki az 1970-es és az 1980-as amerikai népszámlálás, valamint az 1988-as, 1990-es és 1992-es *Current Population Survey* adatait felhasználva azt találta, hogy minél idősebb korban történik a házasságkötés, annál erősebb a partnerek iskolai végzettsége közötti kapcsolat. A tanulmány másik érdekes és témánkba vágó megállapítása, hogy minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy megházasodik. Kantorova (2004; idézi Bradatan – Kulcsar 2007) is hasonló jelenséget talált Csehországban: a magas iskolai végzettségű nők inkább házasodnak. Kalmijn (1994) a foglalkozási státust elemezve ugyanerre jutott, vagyis hogy magas munkaerő-piaci pozícióban lévő férfiak és nők házasodnak meg a legnagyobb valószínűséggel, mivel a házasulandók olyan partnert keresnek maguknak, akiknek munkaerő-piaci státusuk jobb, mint a sajátjuk.

Egy későbbi empirikus vizsgálat is megerősítette Oppenheimer karriernyitási hipotézisét. Goldstein és Kenney (2001) a következő kérdésre próbált választ találni: *a házasságok későbbre tolódnak vagy elmaradnak?* A szerzőpáros két egymásnak ellentmondó teóriát ellenőrzött. Az első képviselői, Bloom és

Benett (1990) azt állítják, hogy a nők növekvő gazdasági függetlensége nemcsak késlelteti a házasodás idejét, hanem azok arányát is csökkenti, akik az életük során megházasodnak. Ezzel szemben Oppenheimer, Blossfeld és Wackerow (1995) amellel érvel, hogy a nők iskolai expanziója bár időben kitolja a házasságkötést, de nem csökkenti számukat. A *1995 Current Population Survey* adatain végezték a kutatást, melynek keretében 50 ezer háztartást kérdeztek meg, köztük a 15 és 65 év közötti nőket. Ők is arra a megállapításra jutottak, hogy minél képzetlenebb valaki, annál valószínűbb, hogy megházasodik, és a nem házas életforma csak az alsó réteg tagjai között terjed. Nem áll fenn tehát, hogy a nők gazdasági függetlenséggel váltanak ki a házasságot.

Oppenheimer (1994, 1997) szerint mind a nők gazdasági függetlenségével (lásd Becker), mind a terjedő individualizmussal érvelő elméletek korlátozott magyarázattal szolgálnak a házassági mintákban bekövetkezett változásokat illetően. Nem állják ki az empirikus vizsgálat próbáját, mivel a jobb munkaerőpiaci pozíciónak nincs vagy éppen erősítő hatása van a nők házasodási hajlamára. Ha ez így van, akkor felmerül a kérdés, hogy mivel magyarázhatjuk a házasságok számának a fejlett társadalmakban kimutatott csökkenését?

A szerző (Oppenheimer 1994, 1997) egyik kritikai észrevétele, hogy vitapartnerei a vizsgált jelenségeket egyoldalúan magyarázzák: csak a nők gazdasági helyzetében bekövetkezett változásokat veszik számításba, holott az 1970-es évektől a recesszió a férfiak pozícióját is jelentősen átalakította, sokan veszítették el az állásukat és a foglalkoztatottnak is csökkent a jövedelmük. A családok a kétkeresős modellt alkalmazva stabilizálják a gazdasági helyzetüket, hatékonyabban kivédve az olyan kockázatokat, mint a munkanélkülivé válás vagy a betegség.

Oppenheimer (1994, 1997) érvelését követve tehát nem tartható a „gazdasági függetlenség” tétele, vagyis az, hogy a nők növekvő iskolázottságával, a munkaerőpiaci karrier férfiakéhoz hasonló lehetőségeivel párhuzamosan csökken a házasság hozadéka. Éppen ellenkezőleg: a jó foglalkozási pozíció, a kedvező kereseti potenciál éppen hogy vonzóbbá teszi a nőket mint lehetséges partnereket. Tény, hogy a mai családok többségében két kereső van, a nők által szerzett jövedelemre éppen annyira szükség van, mint a férfiakéra. Ugyanakkor a kedvező munkaerőpiaci pozíciójú házastárs ösztönzően hathat a másik fél karrierjére: egy jól fizető, magas presztízsű foglalkozásban dolgozó feleség segítheti a szerényebb munkaerőpiaci státusban tevékenykedő férjét; és ez fordítva is igaz (Bernasco – de Graaf – Ultee 1998). Ebből viszont az következik, hogy mind a nőtlen férfiaknak, mind a hajadon nőknek az az érdekük, hogy megtalálják a saját erőforrásaikhoz mérten a legjobb gazdasági kilátásokkal rendelkező partnert. Ez azonban idő- és energiaigényes folyamat: az érintetteknek ki kell várniuk, hogy a jelzett kritériumoknak leginkább megfelelő biztonságban választhatassák ki a lehetséges partnerek közül (Bukodi 2002b, 2004). Ebből az következik, hogy a házasságkötésre valamikor sor kerül, csak az élet-

pálya egy későbbi szakaszában. A nem házasok arányának emelkedése tehát tulajdonképpen látszólagos, és a halasztott házasságoknak tudható be. Ennek megfelelően azt várhatjuk, hogy a legfiatalabb kohorszok tagjai – ha késleltetve is – az átlagos szintre emelik majd a házasságkötési arányszámot.

A tanulók halasztó magatartását mint tendenciát, számos empirikus kutatás is alátámasztotta (Thorton – Axinn – Teachman 1995; Róbert – Bukodi 2002). Ennek hátterében feltételezhetően az áll, hogy a középfokú és a felsőfokú iskolákba járók még nem készek a felnőtt szerepre, legalábbis arra a formájára, amelyet a társadalom azoktól vár el, akik megházasodtak, „megállapodtak”. Az iskolás életmód nehezen illeszthető párkapcsolattal, egyrészt a szerepelvárások nagyfokú különbözőségéből fakadóan, másrészt azért, mert az iskolai életút egyes szakaszaihoz olyan bizonytalansági tényezők társulnak, amelyek prognosztizálhatatlanná teszik az ezt követő karrierkezdést (Bukodi 2001). Kétségtelen, hogy a modern társadalmakban az iskolai képzésben való részvétel képezi a házasságkötés egyik legmarkánsabb akadályát.

A problémakör vizsgálata Magyarországon azért is kap különös hangsúlyt, mert a tanulók hányada egyre magasabb. Az 1980-as évektől kezdődően olyan társadalmi nyomás nehezedik az oktatási rendszerre, amelynek következményeként a választás racionalitása sérül. A munkaerőpiac és a felsőoktatás elszakad egymástól, külön logika szerint kezd el működni. A felsőoktatás részben „parkolópálya” funkciót kap, a munkanélküliség elleni védekezés egyik eszközévé válik. Ezzel párhuzamosan a megszerzett diploma egyre kevésbé konvertálható munkaerő-piaci tőkére. Így bár a mai fiatalok iskolázottabbak a korábbi generációnál, munkaerő-piaci kilátásaik rosszabbak, mint az utóbbiaké. Az iskolából a munkába való átmenet fő jellegzetessége – a nemzetközi trenddel összhangban –, hogy bizonytalanná, képlékennyé vált (Róbert 2002). Míg korábban egyértelműen elkülöníthető volt a „még tanul, nem dolgozik” és a „már nem tanul, dolgozik” státus, addig napjainkban egyfajta diverzifikációnak lehetünk szemtanúi, és az álláskeresés elhúzódása folytán megjelenik a „már nem tanul, még nem dolgozik” állapot is. A munkaerő-piaci státus formái is változatosabbak, képlékenyebbek lettek. A pályakezdők egyre többször azzal találták szemben magukat, hogy határozott idejű szerződésekkel foglalkoztatják őket, ami bizonytalanná teszi a kilátásaikat. Sokszor az is előfordul, hogy a fiatalok számára a munkaerő-piaci szerepvállalás egyetlen esélye, ha kényszervállalkozókká válnak (Róbert 2002).

Róbert Péter és Blossfeld (1995) arra a következtetésre jut, hogy maga a tanulói státus van negatív hatással a párkapcsolat-formálódásra és nem a megszerzett magas iskolai végzettség. Ezzel ők is cáfolták a Becker azon hipotézisét, mely szerint a nők gazdasági függetlenséggel váltanak ki a házasságot. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a felnőttképzésben szintén inkább az egyedülállók vesznek részt, mint a házasok (Bajnai – Hámori – Köllő 2008). Róbert Péter és Bukodi Erzsébet (2005) még azt is kimutatták, hogy a tanulói státus nem-

csak a házasságkötés, hanem az együttélés gyakoriságát is mérsékli – habár kisebb mértékben.

Bukodi Erzsébet (2002a) az *Ifjúság 2000* adatbázison is végzett elemzéseket a témával kapcsolatban. Arra volt kíváncsi, hogy a különböző egyéni jellemzők szerint hogyan alakul a két párkapcsolati forma (házas/élettársi) közötti választás. Magyarázó változóként alkalmazta többek között azt a körülményt, hogy az egyén a vizsgált életszakaszban folytat-e, illetve folytatott-e nappali tagozatos tanulmányokat. Az elemzésében a harmincévesnél fiatalabb korosztályra összpontosított. A tanulói státusról megállapította, hogy az a férfiak esetében gátolja a párkapcsolat-teremtés mindkét formáját. A nőket illetően ez a kijelentés a házasságra érvényes, míg az élettársi kapcsolatot gyakrabban választják a huszas éveik második felében járó nők, ha iskolarendszerű képzésben vesznek részt. Feltehetőleg arról van szó, hogy az élettársi együttélés flexibilisebb formája a párkapcsolatnak, mint a házasság, ezért jobban illeszkedik egy olyan bizonytalan és forráshiányos időszakhoz, mint az iskolás lét (Bukodi 2001).

Utasi (2001) eltérő eredményekre jutott a férfiak és a nők tekintetében. Szerinte az alacsony iskolai végzettségű nőtlen harmincasok a házásokhoz képest mind a munkaerő-, mind a házassági piacon kevésbé érvényesülnek. Velük szemben a harmincas hajadonok között éppen a munkaerőpiacon sikeresebb, magas végzettséggel rendelkezők azok, akik a házassági piacon kevésbé keresettek. Közülük is főként a főiskolai diplomát szerzett nők találnak nehezen társat. Ezt a szerző azzal magyarázza, hogy a magas iskolai végzettség kedvezőbb munkaerő-piaci pozícióval kecsegteti őket, és ennek tudatában kevésbé kötnek kompromisszumot, kevésbé vállalnak igényeiket nem kielégítő házassági kapcsolatot.

A tárgyalt jelenség másik klasszikus magyarázó változója a foglalkoztatottság. Ezen a téren az elmúlt években jelentős változások történtek. A fiatal korosztályok gazdasági aktivitása visszaesett, amiben meghatározó szerepet játszott az oktatás expanziója. A megváltozott munkaerő-piaci körülmények arra ösztönözték a fiatalokat, hogy egyre nagyobb arányban szerezzenek maguknak közép- és felsőfokú végzettséget, javítva a későbbi foglalkoztatási esélyeiket és béreiket (Frey 2001). Mindez nem elhanyagolható hatással volt a teljes munkaképes korú népesség gazdasági aktivitására: ennek 1999–2000 között bekövetkezett csökkenése mindkét nem esetében bő egynegyedes arányban az oktatási expanzióval hozható összefüggésbe. A nappali tagozatos oktatásban részt vevők aránya a nők esetében jobban bővült, mint a férfiakéban (Frey 2001). E szerint működik a felsőoktatás jelzett „parkolópálya” funkciója, amire egyre inkább szükség is van, mert a modern gazdaságokban a munkaerőpiac volume csökken, szűkül az élők munkára iránti kereslet.

Annak ellenére, hogy a mai fiatal generáció tagjai sokkal képzettebbek, mint a korábbiaké, karrierépítésük jóval több akadályba ütközik. Átalakul ugyanis a munka világa: új, kevésbé formalizált keresőtevékenységek alakulnak, terjed a

flexibilis alulfoglalkoztatottság (Beck 2003). Szempontjukból az ad különös súlyt ennek a fejleménynek, hogy a munkaerő-piaci jelenlét növelné mind az élettársi, mind a házassági kapcsolatok kialakításának az esélyét, a párkapcsolat kialakítása ugyanis anyagi felelősségvállalással jár. Az összefüggés fordítva is fennáll: a kohabitáció a bizonytalanság jele, átmeneti állapot, amely többnyire addig tart, amíg az anyagi helyzet lehetővé nem teszi a hosszú távú elköteleződést (Bradatan – Kulcsár 2007). Külön kategóriát alkotnak a vegyes státusú fiatalok, akik például párhuzamosan tanulnak és dolgoznak, vagy éppen egyiket sem teszik. Azok létállapota, akik nem dolgoznak és nem is tanulnak, bizonytalan, ezért valószínűleg késleltetni fogják a partnerkapcsolat bármely formájának a kialakítását, különösen a házasságot, amíg nem sikerül megállapodniuk egy stabil állásnál (Róbert – Bukodi 2005).

Ezek szerint a foglalkoztatottságnak kettős hatása van az első párkapcsolat kialakítására: az instabil, bizonytalan idejű, atipikus foglalkoztatottság akadály a stabil párkapcsolatnak, míg a stabil foglalkoztatottság elősegíti a házasságkötést.

Ide kapcsolódik az a kutatási eredmény, hogy a felsőoktatási intézményekbe járók között magas az élettársi kapcsolatban élők aránya (Bukodi 2001), mivel még nem léptek be a munkaerőpiacra vagy bizonytalan ott a státusuk. Ugyancsak árulkodó, hogy a legképzetlenebbek között legmagasabb az élettársi kapcsolatban élők aránya (Bukodi 2001). Ez arra utal, hogy azok nagy része, akiknek elégtelen a kereseti potenciáljuk és karrierkilátásuk, kénytelen ezt a kevésbé biztos, de az esetek többségében kevesebb erőforrást igénylő párkapcsolatot választani.

Nemek szerint vizsgálódva az derült ki, hogy a párkapcsolat kialakítása mindkét nemnél akkor a valószínűbb, ha a potenciális partnerek dolgoznak, azonban eltérő aránykülönbségek találhatóak a nők és férfiak foglalkoztatott és nem foglalkoztatott csoportjai között, a férfiak javára. Velük szemben tehát még ma is elvárás, hogy betöltsék a családfenntartó szerepét. Alternatív magyarázat, hogy nőkre egy bizonyos kor fölött nagyobb nyomás nehezedik, hogy házasságban éljenek (Bukodi 2002b). Ellenben az élettársi kapcsolatoknál ez az aszimmetria nem figyelhető meg, vagyis mindkét nem esetében egyenlő arányban magasabb az élettársi kapcsolatok bekövetkezésének valószínűsége, ha az egyén aktív kereső (Bukodi 2002b).

A társadalmi-gazdasági tényezők mellett érdemi a vallásosságnak mint szociokulturális változónak a szerepe is. A középiskolások körében végzett korábbi hazai vizsgálat kimutatta, hogy a vallásosság egyértelműen azokra jellemző, akik házasságpártiak, esetleg bizonytalanok, ugyanakkor nem jellemző azokra, akik az élettársi kapcsolatot preferálják. A vallásos fiatalok számára az élettársi együttélés még kevésbé elfogadott, szemben azokkal, akik értékrendjében más szempontok dominálnak (Kovács – Pikó 2007).

A gyermekkori tapasztalatok, a család akkori szerkezete hatással van arra, hogy felnőttként ki milyen párkapcsolati formát választ. Így az elvált szülők gyerekei kisebb valószínűséggel fognak megházasodni; akiknek a szülei kohabitációban éltek, nagyobb eséllyel választanak maguk is rugalmasabb párkapcsolati formát.

Adatok, módszerek

Az elemzés során a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete által végzett, „Életünk fordulópontjai” című panelkutatás első és második hullámát használtuk. A követéses demográfiai adatgyűjtés első hullámára 2001–2002, a másodikra 2004–2005 fordulóján került sor. A 2001–2002-es adatfelvétel több mint 16 ezer személyre terjedt ki, akik a 18 és 75 év közötti, magánháztartásban élőket reprezentálják. A második hullám mintáját – a halálozások, válaszmegtagadások és egyéb lemorzsolódás következtében – mintegy 13 ezren alkotják. A kutatás során azonban életkor és családi állapot szerint lehatárolásokat végeztünk: csak azokat a nőket és a férfiakat vizsgáltuk, akik 2004-ben 50 évesnél fiatalabbak voltak, valamint az első hullám kérdezéséig még nem kötöttek házasságot.⁴ A panel azon kérdéseit használtuk, melyek a családi körülményekre, az iskolai végzettségre, a foglalkozásra, valamint a demográfiai háttérváltozókra (település, életkor, nem és vallásosság) irányultak.

Módszertani eszközként keresztábra-elemzést és bináris logisztikus regressziós modellt alkalmaztunk. Ehhez dichotóm változóvá alakítottuk a függő változóinkat, amelyeket külön modellekbe vontunk be (egyedülálló maradt vs. látogatókapcsolatot alakított ki, egyedülálló maradt vs. élettársi kapcsolatot alakított ki, egyedülálló maradt vs. megházasodott, látogatókapcsolatban maradt vs. élettársi kapcsolatot alakított ki, látogatókapcsolatban maradt vs. megházasodott, élettársi kapcsolatban maradt vs. megházasodott).⁵ A magyarázó változók közé a kérdezett iskolai végzettsége, foglalkozási státusa, életkora, települése és vallásossága került. A logisztikus regresszió lehetővé teszi annak meghatározását, hogy az adott kategóriába tartozás a referenciakategóriához képest hányszorosára emeli, illetve csökkenti egy esemény bekövetkezésének esélyét.

⁴ Kimaradtak az elemzésből azok az 50 évesnél fiatalabbak, akik 2001-ben házasságban éltek vagy korábban már kötöttek házasságot, azaz 2001-re elváltak vagy megözvegyültek.

⁵ A elemzés során csak azokat vizsgáljuk, akiknek a második hullám idejére vagy nem változott a párkapcsolati formájuk, vagy pedig kötöttebb változatot választottak. Azonban nem foglalkoztunk azokkal az esetekkel, amikor úgy változott valakinek a családi helyzete, hogy lazább párkapcsolati formát alakított ki vagy egyedülállónak vált.

Hipotézisek

Korcsoporra vonatkozó:

Azt várjuk, hogy a 26–30 és a 31–40 év közötti korosztály fog legnagyobb valószínűséggel tartós párkapcsolatot (élettársi kapcsolat, házasságot) kialakítani, mivel ők az itt vizsgált legfiatalabb korcsoporthoz képest (20–25) többnyire már befejezték az iskoláikat és már van tapasztalatuk a munka világáról. Habár a vizsgálatba bevont legidősebb korcsoportról (41–50 évesek) is elmondható ugyanez, ők már kevésbé keresettek a házassági piacon, ezért nehezebben tudnak bármiféle párkapcsolatot kialakítani. Feltételezzük, hogy legkevésbé tartós párkapcsolat (látogatókapcsolat) a legfiatalabbak esetében a leggyakoribb, mivel ez felel meg leginkább bizonytalan helyzetüknek (iskoláikat még nem fejezték be és még nem rendelkeznek elegendő tapasztalattal a munkaerőpiacon).

Iskolai végzettségre vonatkozó:

Az alacsony iskolai végzettség növeli a rugalmas párkapcsolati formák valószínűségét és csökkenti a házasságét. A magas iskolai végzettségűek nagyobb eséllyel házasodnak, habár későbbi életkorban.

Foglalkozásra vonatkozó:

A rugalmas foglalkozási formában dolgozók, a valamilyen oknál fogva a munkaerőpiacon kívül maradók, tovább a még tanulók esetében nagyobb valószínűséggel alakítanak ki rugalmas párkapcsolati formákat.

Településtípusra vonatkozó:

Minél nagyobb településről származik valaki, annál nagyobb az esély arra, hogy egyedül él vagy rugalmas párkapcsolati formát választ, mivel a társadalom annál kevésbé képes az egyént ellenőrzése alá vonni.

Szocializációra (értékekre) vonatkozó:

A gyermekkori szocializációs közeg befolyásolja, hogy felnőttkorban ki milyen párkapcsolatformát választ. A szülők válása csökkenti a házasodás esélyét, mivel az érintett igyekszik elkerülni, hogy megismétlődjön vele a negatív esemény. Ha szülők nem éltek törvényes házasságban, az növeli annak valószínűségét, hogy az érintett rugalmas párkapcsolati formát válasszon, mivel feltehető, hogy a családi környezet elfogadóbb a flexibilisebb párkapcsolat iránt. A vallásosak értékrendje a házassággal egyeztethető össze a leginkább.

Eredmények (leíró elemzések)

Ebben a fejezetben leíró jellegű eredményekről számolunk be, mégpedig az első generációs mobilitási vizsgálatok keresztábláinak struktúráit alkalmazva. Azt tekintjük át, hogy az egyes kategóriákban a kilépési és belépési arányszámok hogyan alakultak. Az elemzés során az első hullám kérdésekor (2001. ősz) és a második hullám kérdésekor (2004. december–2005. május) megadott családi helyzetet hasonlítjuk össze. A kilépési arányszám azt mutatja meg, hogy milyen arányú a kategóriaváltás (lásd 1. táblázat).

1. Kilépési mobilitás (százalékok) Secession mobility (percentages)

Családi állapot 2001-ben	Családi állapot 2005-ben				
	házas	élettárs	látogató	egyedülálló	összesen
Házas	93,9	1,4	1,0	3,7	100,0
Élettárs	19,8	66,0	3,5	10,7	100,0
Látogató	13,3	20,8	23,8	42,1	100,0
Egyedülálló	5,3	11,1	11,5	72,2	100,0
Összesen	49,4	13,6	7,0	30,0	100,0

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálat.

A főatlóban azok aránya szerepel, akik családi helyzete nem változott a két időpont között. A táblázatból kiolvasható, hogy a házasság után az egyedülálló családi állapot mutatkozott a legstabilabbnak. A házasok 93,9 százaléka, az egyedülállók 72,2 százaléka nem váltott kategóriát. Az élettársi kapcsolatban élők 66 százaléka fenntartotta induló pozícióját, ami meglehetősen magas arány; 19,8 százalékuk pedig még szorosabbra fűzte a köteléket: megházasodott.

A 2001-ben házasságban élők nagy része, majdnem 94 százaléka házas maradt, 3,7 százalékuk egyedülállóvá vált, 1,4 százalékuk élettársi kapcsolatban élt, 1 százalékuk pedig látogatókapcsolatot alakított ki 2005-re. A 2001-ben élettársi kapcsolatban élők többsége (66%) sem változtatott családi állapotán, 19,8 százalékuk azonban megházasodott, 10,7 százalékuk egyedülállóvá vált és 3,5 százalékuk látogatókapcsolatot létesített. Az összehasonlítás induló évében látogatókapcsolatban élők családi állapota változott leginkább, azaz ez a párkapcsolati forma tekinthető leginkább flexibilisnek. Többségük (42,1%) 2005-re egyedülállóvá vált, 23,8 százalékuk látogatókapcsolatban maradt, 20,8 százalékuk élettársi kapcsolatot alakított ki, 13,3 százalékuk megházasodott. Az egyedülállók 72,2 százalékát 2005-ben is az egyedülállók kategóriájában találjuk, 11,5 százalékuk látogatókapcsolatot alakított ki, és körülbelül azonos

arányban léptek élettársi kapcsolatba, mintegy 5 százalékuk pedig megházasodott.

A következőben a belépési arányszámokat vesszük sorra, vagyis azt nézzük meg, hogy egy adott kategória képviselői mely kategóriákból érkeztek (2. táblázat). A főátló arányszámai most is azokat jelölik, akiknek ugyanaz volt a családi állapota a két időpont között.

2. Belépési mobilitás (százalékok)
Entering mobility (percentages)

Családi állapot 2001-ben	Családi állapot 2005-ben				
	házas	élettárs	látogató	egyedülálló	összesen
Házas	89,4	4,7	7,0	5,9	47,1
Élettárs	4,5	53,9	5,5	4,0	11,1
Látogató	2,8	15,8	35,4	14,5	10,3
Egyedülálló	3,4	25,6	52,0	75,7	31,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálat.

A 2005-ben házasok 89,4 százalékát azok teszik ki, akik már 2001-ben is házasok voltak, 4,5 százalékát az induló évben élettársi kapcsolatban élők, tőlük – érdekes módon – nem sokkal lemaradva a korábban egyedülállók következnek 3,4 százalékos részesedéssel, majd 2,4 százalékkal a megelőzően látogatókapcsolatban élők. A 2005-ben élettársi kapcsolatban élők túlnyomó többségét (53,9%) is azok adják, akik 2001-ben is ugyanebbe a kategóriába tartoztak, 25,6 százalékuk az egyedülállók, 15,8 százalékuk a látogatókapcsolatban élők, 4,7 százalékuk a házasok köréből rekrutálódtak. A 2005-ben látogatókapcsolatban élők többségét (52%) azok alkotják, akik 2001-ben egyedülállók voltak, 35,4 százalékuk 2001-ben is látogatókapcsolatban élt, 7 százalékukat a bázisévben még házasok, 5,5 százalékukat az akkor élettársi kapcsolatban élők alkotják. A 2005-ben egyedülállók 75,7 százaléka került ki azok közül, akik 2001-ben is egyedülállók voltak, 14,5 százalékuk a látogató-, 4 százalékuk az élettársi kapcsolatot váltotta fel, míg 5,9 százalékuk korábban házas volt.

Az adatok értelmezése során figyelembe kell vennünk, hogy összehasonlításunk egy időszak két végpontjára érvényes. Előfordulhatnak olyan esetek, hogy az e szerint változatlanul látszó párkapcsolati helyzet dacára a köztes időszakban kategóriaváltás(ok) történt(ek). Ebből az következne, hogy az 1. táblázat felülreprezentálja az egyedülállókát. A feltételezés kontrollálása érdekében megnéztük, hogy hányszor fordult elő, hogy a két időpont között valakinek megváltozott a párkapcsolati helyzete, miközben táblázatunk változatlanul

mutatta.⁶ Az esetszám azonban elenyészőnek bizonyult (lásd a függelékben található táblázatokat).

Eredmények (magyarázó modell)

Mi történt az egyedülállókkal?

Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy mi történt azokkal, akik az első adatfelvételi hullám idején egyedülállók voltak. Arra keressük a választ, hogy milyen magyarázó változók befolyásolják azt, hogy sikerült-e kialakítaniuk valamilyen párkapcsolati formát, illetve mitől függ az, hogy milyen párkapcsolatban éltek a második hullám idején. A logisztikus regresszió eredményeit bemutató 3. táblázat a magyarázó változók kontrollált hatását mutatja a függő változókra.⁷ A modellbe bevontunk minden olyan magyarázó változót, melyről úgy gondoljuk, hogy befolyásolhatja a párkapcsolat alakulását.

⁶ A két időpont között nem tudjuk vizsgálni a látogatókapcsolat előfordulását, mivel erre nincs adatunk.

⁷ Az elemzésünk az esélyhányados – $\text{Exp}(B)$ – értékének alakulását vizsgálja. Ez a mutató megadja, hogy az adott magyarázó változó egy egységnyi növekedésével a függő változó (például az, hogy az egyedülálló látogatókapcsolatot létesítenek) esélyhányadosai hányszorosára nőnek (a többi magyarázó változó adott értéke mellett). Ha az $\text{Exp}(B) < 1$, akkor csökken, ha $\text{Exp}(B) > 1$, akkor nő az esély.

3. Mi történt az egyedülállókkal?
What happened to the singles?

Független változók	Egyedülálló maradt vs. látogatókapcsolat N=1855			Egyedülálló maradt vs. élettársi kapcsolat N=1838			Egyedülálló maradt vs. megházasodott N=1715		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
Nők	0,371	0,012	1,449	0,477	0,001	1,612	0,677	0,001	1,967
Iskolai végzettség*		0,237			0,152			0,160	
Be nem fejezett általános iskola	-1,229	0,212	0,293	-0,770	0,305	0,463	0,691	0,255	1,997
Befejezett általános iskola	0,233	0,266	1,262	-0,434	0,050	0,648	-0,459	0,182	0,632
Szakközépiskola	0,106	0,614	1,112	-0,249	0,217	0,779	-0,185	0,533	0,831
Gimnázium	0,412	0,061	1,510	-0,045	0,840	0,956	0,014	0,964	1,015
Főiskola (BA)	-0,325	0,386	0,723	-0,388	0,202	0,679	-0,147	0,722	0,864
Egyetem (MA)	0,214	0,618	1,239	-1,085	0,043	0,338	0,796	0,067	2,216
Foglalkozási státusz**		0,257			0,000			0,143	
Részmunka-idő/határozott idejű szerződés	0,180	0,537	1,197	-0,073	0,807	0,930	0,076	0,849	1,079
Nem dolgozik: tanuló	-0,315	0,129	0,730	-0,923	0,000	0,397	-0,833	0,012	0,435
Nem dolgozik: munkanélküli	-0,423	0,127	0,655	0,083	0,713	1,086	-0,296	0,416	0,744
Nem dolgozik: egyéb okból	-0,237	0,360	0,789	-0,929	0,003	0,395	-0,205	0,577	0,814
Településtípus***		0,022			0,003			0,657	
Budapest	0,643	0,002	1,902	0,834	0,000	2,302	0,333	0,297	1,395
Kisváros	0,225	0,265	1,252	0,688	0,002	1,989	0,205	0,484	1,228
Falu	0,276	0,164	1,318	0,540	0,014	1,716	0,322	0,258	1,380
Korcsoportok****		0,000			0,000			0,000	
21-25	-0,116	0,556	0,890	0,207	0,300	1,230	0,525	0,045	1,690
26-30	-1,25	0,000	0,285	-0,093	0,651	0,911	-0,604	0,055	0,547
41-50	-1,19	0,000	0,304	-1,532	0,000	0,216	-2,702	0,000	0,067
Vallásosság*****		0,364			0,645			0,057	
Nem tudja	0,325	0,168	1,384	0,213	0,373	1,237	-0,489	0,066	0,614
Nem vallásos	0,226	0,367	1,254	0,136	0,591	1,146	-0,703	0,018	0,495
Elvált szülők	0,406	0,020	1,500	0,345	0,061	1,412	0,415	0,109	1,514
Élettársi kapcsolatban élt szülők	-0,601	0,349	0,548	-0,939	0,241	0,391	-0,477	0,638	0,620
Konstans	-2,158	0,000	0,116	-2,194	0,000	0,111	-2,204	0,000	0,110
-2Log Likelihood-érték	1554,069			1503,499			892,656		
-2Log Likelihood-modell	1458,709			1374,892			783,254		
Chi-négyzet-próba	95,360			128,607			109,402		
Szabadságfok	21			21			21		
Szignifikancia	0,00			0,00			0,00		
Nagelkerke-féle R ²	0,087			0,119			0,151		

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálata.

Referenciacsoport: szakmunkásképző; ** alkalmazott állandó munkaviszonyban; ***megyei jogú város; ****31-40; *****vallásos.

Megjegyzés: Kiemelve a 0,001, 0,01 és 0,05 szignifikanciaszint mellett szignifikáns kapcsolatok.

Egyedülálló maradt vs. látogatókapcsolatot alakított ki:

Ebben azt alfejezetben annak tényezőit tekintjük át, hogy az első hullám idején egyedülálló kialakítottak-e a látogatókapcsolatot a második hullám idejére. A következő szignifikáns eredményeket találtuk:

- A nők majdnem másfélszer akkora eséllyel alakítottak ki látogatókapcsolatot, mint a férfiak.
- Az iskolaváltozónak jelen esetben nem volt szignifikáns hatása, ám ha a tiszta hatást nézzük (lásd Függelék, F5 táblázat), akkor láthatjuk, hogy a szakközépiskolát és a gimnáziumot végzettek másfélszer, illetve kétszer nagyobb eséllyel alakítanak ki látogatókapcsolatot, mint a referenciacsoport tagjai. Ennek oka valószínűleg az, hogy a középiskolai végzettséggel rendelkező fiatalok jelentős hányada a kérdés idején felsőfokú tanulmányokat folytat. Ez a flexibilis kapcsolati forma jobban megfelel a helyzetüknek, mert – mint ahogy a korábbi kutatások (Bukodi 2002) kimutatták – még az élettársi kapcsolattal is nehezen egyeztethető össze a tanulói státus.
- A településtípus szerint találtunk szignifikáns különbséget, mégpedig azt, hogy a fővárosiak létesítettek legnagyobb valószínűséggel látogatókapcsolatot. Ha a kontrollálatlan hatást nézzük (lásd Függelék, F5 táblázat), ugyanezt az eredményt kapjuk. Ennek oka az lehet, hogy a fővárosiak toleránsabbak a párkapcsolatok kötetlenebb formájával szemben, és nem siettetik a fiatalok döntését.
- A korcsoportot illetően – figyelembe véve a modell többi változóját – azt a meglepő eredményt kaptuk, hogy a referenciacsoportnak tekintett 31–40 közötti korcsoportba tartozókhoz képest mind a 26–30, mind a 41–50 évesek kisebb valószínűséggel alakított ki látogatókapcsolatot. Ez ellentmond a hipotézisünknek, ugyanis arra számítottunk, hogy a legfiatalabb korosztály fogja ezt a kapcsolati formát választani. Ha azonban vetünk egy pillantás a kontrollálatlan hatásra (lásd Függelék, F5 táblázat), akkor láthatjuk, hogy a hipotézisünkkel egyező eredményt kapunk, azaz a legfiatalabbak azok, akik a legnagyobb, háromszor akkora eséllyel alakítanak ki látogatókapcsolatot, mint a referenciacsoportba tartozók.
- A szocializációs motívumok közül szignifikánsnak bizonyult a szülők válása, mégpedig oly módon, hogy az érintettek nagyobb valószínűséggel alakítottak ki látogatókapcsolatot, mint azok, akiknek nem váltak el a szülei.

Egyedülálló maradt vs. élettársi kapcsolatot alakított ki:

Megnézzük, hogy mely magyarázó változóknak van szignifikáns hatásuk arra, hogy a 2001-ben egyedülállók a második hullám idejére élettársi kapcsolatba léptek.

- A nők több mint másfélszer nagyobb eséllyel alakítottak ki élettársi kapcsolatot, mint a férfiak.
- Mind az alacsony (befejezett általános iskola), mind a magas iskolai végzettségűek (egyetemi diploma) kisebb eséllyel tudtak élettársi kapcsolatot létesíteni, mint a referenciacsoport tagjai – kontrollálva a többi változó hatásával. A jelenség mögött feltételezhetően eltérő okok húzódnak meg. Míg az alacsony iskolai végzettségűek mind házasságot, mind élettársi kapcsolatot nehezen tudnak kialakítani, addig a magas iskolai végzettségűek azért létesítenek kisebb eséllyel élettársi kapcsolatot, mint a referenciacsoportba tartozók, mert inkább házasságot kötnek. A kontrollálatlan hatás hasonló eredményt hozott (lásd Függelék, F5 táblázat).
- A foglalkozási státusnak szignifikáns a hatása: azok, akik tanulnak vagy egyéb okból nem dolgoznak, jóval kisebb eséllyel élnek élettársi kapcsolatban, mint a referenciacsoportnak tekintett teljes állásban foglalkoztatottak. Eredményeink tehát összhangban állnak a korábbi kutatások következtetéseivel. A tanulói státus nem csak a házasság létrejöttét gátolja, de még az élettársi kapcsolattal sem egyeztethető össze.
- A település típusának – kontrollálva a többi változó hatásával – szintén szignifikáns hatása volt: úgy tűnik, az egyedülállók a referenciacsoportnak tekintett megyeközpontokban alakítanak ki legkisebb valószínűséggel élettársi kapcsolatot, míg a legnagyobb eséllyel az ugyanezen kategóriába tartozó budapestiek. A fővárosi légkör kedvez a flexibilis kapcsolati formáknak.
- A korcsoport szerint vizsgálódva arra az eredményre jutottunk, hogy a referenciacsoport (31–40 évesek) tagjaihoz képest az idősebbek (41–50 évesek) kisebb eséllyel választják az élettársi kapcsolatot. A kontrollálatlan hatást tekintve ugyanez mondható (lásd Függelék, F5 táblázat). Ez annak köszönhető, hogy az idősebbek nehezebben létesítenek bármiféle kapcsolatot, mert a párkapcsolati piacon kevésbé versenyképesek.

Egyedülálló maradt vs. megházasodott:

Megvizsgáljuk, mely változóknak volt szignifikáns hatása arra, hogy az első hullám idején egyedülállóak házasságot kötöttek-e.

- A nők majdnem kétszer akkora eséllyel kötöttek házasságot, mint a férfiak. Az iskolai végzettségnek – kontrollálva a többi változó hatásával – nem mutatkozott szignifikáns hatása. Ellenben ha a kontrollálatlan hatást tekintjük (lásd Függelék, F5 táblázat), akkor az alacsony iskolai végzettségűek (befejezett általános iskola) fele akkora eséllyel házasodnak, míg az egyetemet végzettek több mint kétszer akkora eséllyel, mint a referenciacsoport tagjai.
- A foglalkozási státus szerint a tanulók kevesebb mint fele akkora eséllyel házasodtak meg, mint a teljes időben foglalkoztatottak. A kontrollálatlan hatás (lásd Függelék, F5 táblázat) azt jelzi, hogy az egyéb okból nem dolgozók is kisebb eséllyel házasodnak.
- A korcsoport szerint erre nézve is megosztott eredményt kaptuk: a referenciacsoportnak tekintett 31–40 évesekhez képest a legfiatalabb korcsoport (21–25) tagjai több mint másfélszer akkora, míg a legidősebbek fele akkora eséllyel házasodtak meg. A kontrollálatlan hatás eltérő eredményt hozott: a 26–30 év közöttiek házasodnak meg a legnagyobb valószínűséggel: két és félszer akkora esélyük van rá, mint a referenciacsoportba tartozóknak.
- A szocializációs háttérváltozók közül a vallásosság – figyelembe véve a modell többi változóját – szignifikáns hatást gyakorolt. Akik nem vallják magukat vallásosnak, kisebb eséllyel kötnek házasságot, mint a vallásosak.

A kapott eredményeket összegezve azt mondhatjuk, hogy az egyedülálló nők – kontrollálva a többi változó hatásával – a párkapcsolat valamennyi formáját nagyobb eséllyel kötik meg, mint a férfiak. Ez azzal is összefügg, hogy az életkori normák őket erősebben befolyásolják, ezért igyekeznek mihamarabb párkapcsolatba kerülni; a másodlagos párkapcsolati piacon sokkal kisebb az esélyük, mint a férfiaknak. A vizsgálati eredménybe az is belejátszhatott, hogy a válás utáni párkapcsolat-kialakítást ennek a kutatásnak a keretében nem vizsgáltuk.

A magasabb iskolai végzettségűek kisebb valószínűséggel kötnek élettársi kapcsolatot, mint a referenciacsoport tagjai, feltételezhetően azért, mert inkább a házasságot preferálják. Ez újabb adalék annak a hipotézisnek az alátámasztásához, hogy a házassági hajlam nem a felső társadalmi rétegek körében csökken, hanem éppen alulról terjedő folyamatról van szó. A korábbi eredményekkel összhangban mi is azt kaptuk, hogy a tanulói státus nemcsak a házassággö-

tést akadályozza, hanem élettársi kapcsolat létrehozásának valószínűségét is csökkenti. A korcsoportváltó alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az idősebbek a referenciacsoport tagjaihoz képest kisebb eséllyel kötnek bármilyen típusú párkapcsolatot. Azok a fiatalok, akiknek a szülei elváltak, hajlamosabbak látogatókapcsolatot kialakítani, mint azok, aki családjában nem fordult elő válás.

Mi történt a párkapcsolatban élőkkel?

Ebben az alfejezetben azokat vesszük górcső alá, akik már az első adatfelvétel idején valamilyen párkapcsolatban éltek. A párkapcsolat alakulását vizsgáljuk, de csak azt a változatot, amikor az kötöttebb formát vett fel. Most is főként a kontrollált hatásokat elemezzük, és csak akkor mutatjuk be a kontrollálatlan hatásokat, ha azok eltérő eredménnyel jártak.

4. Mi történt a látogató kapcsolatban élőkkel és az élettársi kapcsolatban élőkkel?

What happened to the people in visiting and cohabiting relationships?

Független változók	Látogató maradt vs. élettársi kapcsolatba lépett N=323			Látogató maradt vs. megházasodott N=283			Élettársi kapcsolatban maradt vs. megházasodott N=641		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
Nők	0,542	0,041	1,720	0,453	0,150	1,573	-0,247	0,227	0,781
Iskolai végzettség*		0,781			0,369			0,004	
Be nem fejezett általános iskola	-51,675	1,000	0,000	-52,366	1,000	0,000	-1,634	0,043	0,195
Befejezett általános iskola	-0,613	0,191	0,541	-1,026	0,160	0,358	-0,030	0,913	0,971
Szakközépiskola	-0,454	0,195	0,635	0,232	0,556	1,261	0,264	0,374	1,302
Gimnázium	-0,434	0,269	0,648	0,062	0,893	1,064	0,751	0,025	2,120
Főiskola (BA)	-0,649	0,197	0,523	0,708	0,165	2,030	1,082	0,002	2,952
Egyetem (MA)	-0,106	0,879	0,899	1,081	0,131	2,947	1,065	0,034	2,902
Foglalkozási státusz**		0,114			0,105			0,891	
Részmunka- idő/határozott idejű szerződés	-0,081	0,876	0,922	-0,393	0,456	0,675	0,324	0,345	1,382
Nem dolgozik: tanul	-0,301	0,409	0,740	-1,111	0,017	0,329	-0,151	0,811	0,860
Nem dolgozik: munkanélküli	1,419	0,017	4,133†	0,298	0,702	1,347	0,105	0,768	1,110
Nem dolgozik: egyéb okból	0,328	0,638	1,388	0,792	0,353	2,207	-0,034	0,902	0,966
Településtípus***		0,004			0,358			0,361	
Budapest	-1,148	0,001	0,317	-0,104	0,807	0,901	0,166	0,585	1,181
Kisváros	-0,547	0,114	0,578	0,498	0,271	1,645	0,245	0,397	1,277
Falu	-0,873	0,008	0,418	0,464	0,263	1,591	0,477	0,080	1,612
Korcsoportok****		0,088			0,000			0,000	
21-25	0,441	0,167	1,554	1,070	0,005	2,916	-0,232	0,419	0,793
26-30	-0,108	0,784	0,898	0,495	0,275	1,640	-0,995	0,001	0,370
41-50	-0,729	0,153	0,482	-1,836	0,025	0,159	-1,609	0,000	0,200
Vallásosság *****		0,422			0,870			0,083	
Nem tudja	-0,272	0,555	0,762	-0,274	0,605	0,760	0,340	0,386	1,406
Nem vallásos	0,068	0,889	1,070	-0,208	0,711	0,812	-0,122	0,765	0,885
Elvált szülők	-0,028	0,930	0,972	-0,587	0,134	0,556	-0,264	0,271	0,768
Élettársi kapcsolatban élt szülők	-1,031	0,425	0,357	-51,310	1,000	0,000	0,094	0,861	1,098
Konstans	0,583	0,330	1,791	-1,040	0,167	0,353	-1,029	0,054	0,357
-2Log Likelihood- érték		456,060			369,936			759,719	
-2Log Likelihood- modell		410,368			305,977			697,894	
Chi-négyzet-próba		45,691			63,959			61,824	
Szabadságfok		21			21			21	
Szignifikancia		0,001			0,00			0,00	
Nagelkerke-féle R ²		0,173			0,279			,127	

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálat.

Referenciacsoport: szakmunkásképző; ** alkalmazott állandó munkaviszonyban; ***megyei jogú város; ****31-40; *****vallásos.

Megjegyzés: Kiemelve a 0,001, 0,01 és 0,05 szignifikanciaszint mellett szignifikáns kapcsolatok.

† A kiugróan magas B-értékek valószínűleg az alacsony elemszámnak tudhatók be.

Látogatókapcsolatban maradt vs. élettársi kapcsolatot alakított ki:

A következőkben azt vizsgáljuk, mely változók játszottak szerepet abban, hogy a 2001-ben látogatókapcsolatot fenntartók élettársi kapcsolatot alakítottak ki 2005-re.

- A nők több mint másfélszer akkora eséllyel léptek élettársi kapcsolatba, mint a férfiak.
- A foglalkozási státust illetően érdekes eredményt kaptunk: azok, akik az első hullám idején munkanélküliek voltak, négyszer akkora eséllyel váltottak élettársi kapcsolatra, mint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak. A kontrollálatlan hatást tekintve ugyanezt az eredményt kaptuk (lásd Függelék, F5 táblázat). Okként feltételezhető, hogy az érintettek nem engedhetik meg maguknak, hogy házasságot kössenek. Meg kell jegyeznünk, hogy az esetszám nagyon alacsony (15 fő) volt, ezért ezt az eredményt fenntartással kell kezelnünk.
- A településtípust leíró változónak szignifikáns hatása volt oly módon, hogy budapestiek és falvakban élők kisebb valószínűséggel alakítottak ki élettársi kapcsolatot, mint a megyeszékhelyeken élők. Ebben valószínűleg szerepet játszanak az ingatlanpiaci feltételek is.⁸
- A korcsoportnak az iskolai végzettségnek és a szocializációs háttérváltozóknak nem volt szignifikáns hatása a függő változóra. A kontrollálatlan hatást tekintve azt láthatjuk (lásd Függelék, F5 táblázat), hogy a 26 és 30 év közötti korosztály tagjai lépnek legnagyobb valószínűséggel élettársi kapcsolatba. Ők abban az életszakaszukban tartanak, amikor az iskolából a munkaerőpiacra történő átmenet zajlik.

Látogatókapcsolatban maradt vs. megházasodott:

Az összehasonlítás kezdő évében látogatókapcsolatot fenntartók házasodási esélyéről a következők mondhatók.

- Azok, akik tanulnak, jóval kisebb eséllyel kötöttek házasságot, mint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak.
- Az iskolai végzettségnek a modellben nem volt szignifikáns hatása, a kontrollálatlan hatás azonban azt jelzi (lásd Függelék, F5 táblázat),

⁸ Fiatalokról lévén szó a lakásvásárlással szemben a bérlet nagyobb súlyt kap. A falvakban viszont nincs az ingatlanbérletnek piaca, a fővárosban pedig drágábban lehet ingatlant bérelni, mint a megyeszékhelyeken.

hogy az alacsony iskolai végzettségűek (befejezett általános iskola) kisebb eséllyel házasodnak meg, mint a referenciacsoport tagjai.

- A korcsoportváltó a következőképpen hatott a függő változóra: a legfiatalabbak majdnem háromszor nagyobb, míg a legidősebbek egyötöd annyi eséllyel kötöttek házasságot, mint a referenciacsoportba tartozók. A kontrollált hatásokat szem előtt tartva (lásd Függelék, F5 táblázat) ettől eltérő eredményeket kaptunk: mind a legfiatalabb, mind a legidősebb korcsoport tagjai kisebb eséllyel házasodtak, mint a referenciacsoportba tartozók.

Élettársi kapcsolatban maradt vs. megházasodott:

Az élettársi kapcsolatukat házasságra váltókról az alábbi eredményekre jutottunk.

- Az iskolai végzettség hatása szignifikánsnak bizonyult: a legalacsonyabb iskolai végzettségűek kisebb, míg a képzettebbek nagyobb valószínűséggel kötöttek házasságot. A gimnáziumot végzetek kétszer, míg a diplomások csaknem háromszor akkora eséllyel házasodtak meg, mint a referenciacsoport tagjai. A kontrollálatlan hatás (lásd Függelék, F5 táblázat) csak a főiskolai végzettség esetében volt szignifikáns: megkétszerezi a házasodás esélyét.
- A 31–40 évesek korosztályához képest a 26–30 évesek és a 41–50 évesek is jóval kisebb valószínűséggel kötöttek házasságot. Ellenben a kontrollálatlan hatás (lásd Függelék, F5 táblázat) azt mutatja, hogy a legfiatalabbak, valamint a 26–30 év közöttiek majdnem kétszer nagyobb valószínűséggel házasodtak, mint a referenciacsoport képviselői, a legidősebbeknek pedig fele akkora esélye van erre.

Összegezve a kapott eredményeket azt mondhatjuk, hogy a magas iskolai végzettségűek nagyobb valószínűséggel váltják át kapcsolatukat házassággá, mint a képzettlenebbek. A legidősebb korcsoportba tartozók kisebb valószínűséggel választják a kötöttebb párkapcsolati formát, mint a fiatalabbak. A referenciacsoportba tartozókhöz viszonyítva a falvakban élők esetében alacsonyabb annak valószínűsége, hogy élettársi kapcsolatot alakítanak ki, viszont nagyobb valószínűséggel házasodnak meg.

A párkapcsolat-alakítás kérdései nemek szerinti bontásban

Utolsó mozzanatként azt elemzzük, hogy van-e lényeges különbség férfiak és nők között a párkapcsolat-formálódás tekintetében. Azt szándékozunk tisztázni, hogy mindkét nem esetében ugyanolyan irányban hatnak-e a magyarázó változók?

Három függő változót vizsgálunk: „egyedülálló maradt vs. élettársi kapcsolatot létesített”, „egyedülálló maradt vs. megházasodott”, „élettársi kapcsolatba maradt vs. megházasodott”. A függő változók kiválasztását gyakorlati szempontok vezérelték: ezeket illetően volt kellően nagy az elemszám ahhoz, hogy a nem szerinti bontást elvégezhessük.⁹

⁹ Kizárólag az elemszámra hagyatkozva az „egyedülálló maradt vs. látogatókapcsolatot alakított ki” változót is vizsgálhattuk volna, azonban ez nem mutatott különbséget, ezért kihagytuk az elemzésből.

5. Nemek szerinti bontás (férfiak) – kontrollált hatás
Controlled effect of sex (men)

Független változók	Egyedülálló maradt vs élettárs N=1024			Egyedülálló maradt vs meghásasodott N=954			Élettársi kapcsolatban maradt vs. meghásasodott N=314		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
Iskolai végzettség*		0,733			0,407			0,310	
Be nem fejezett általános iskola	-0,778	0,470	0,459	-0,442	0,703	0,643	-1,654	0,154	0,191
Befejezett általános iskola	0,054	0,844	1,055	-0,314	0,473	0,730	0,174	0,633	1,190
Szakközépiskola	0,057	0,838	1,058	-0,359	0,399	0,699	0,023	0,956	1,023
Gimnázium	0,336	0,318	1,399	-0,170	0,749	0,844	0,977	0,062	2,656
Főiskola (BA)	0,235	0,574	1,264	-0,836	0,317	0,433	0,708	0,182	2,031
Egyetem (MA)	-1,124	0,227	0,325	1,069	0,089	2,911	0,401	0,604	1,494
Foglalkozási státusz**		0,002			0,190			0,887	
Részmunka- idő/határozott idejű szerződés	-0,435	0,282	0,647	0,460	0,338	1,584	0,277	0,524	1,319
Nem dolgozik: tanul	-1,319	0,000	0,267	-1,104	0,041	0,331	-1,172	0,426	0,310
Nem dolgozik: munkanélküli	-0,008	0,978	0,992	-0,165	0,726	0,847	-0,123	0,822	0,884
Nem dolgozik: egyéb okból	-0,950	0,029	0,387	0,089	0,865	1,093	0,042	0,929	1,043
Településtípus***		0,025			0,990			0,662	
Budapest	0,994	0,007	2,702	0,054	0,912	1,056	-0,170	0,695	0,844
Kisváros	0,960	0,005	2,611	0,087	0,837	1,091	0,346	0,380	1,413
Falu	0,825	0,013	2,282	-0,031	0,941	0,969	0,038	0,920	1,039
Korcsoportok****		0,002			0,000			0,000	
21–25	-0,209	0,451	0,811	0,671	0,152	1,957	0,898	0,068	2,455
26–30	0,202	0,413	1,223	1,456	0,000	4,290	0,798	0,011	2,222
41–50	-1,196	0,001	0,302	-1,990	0,057	0,137	-0,864	0,040	0,421
Vallásosság *****		0,740			0,177			0,568	
Nem tudja	0,138	0,678	1,148	-0,721	0,076	0,486	-0,101	0,852	0,904
Nem vallásos	-0,016	0,963	0,984	-0,699	0,099	0,497	-0,393	0,482	0,675
Elvált szülők	0,078	0,773	1,081	-0,278	0,500	0,758	0,119	0,713	1,126
Élettársi kapcsolat- ban élt szülők	-49,297	1,000	0,000	0,461	0,663	1,585	-0,241	0,785	0,786
Konstans	-2,374	0,000	0,093	-2,537	0,000	0,079	-1,459	0,029	0,232
-2Log Likelihood- érték		820,801			448,282			391,578	
-2Log Likelihood- modell		751,244			391,348			356,517	
Chi-négyzet-próba		69,557			56,935			35,061	
Szabadságfok		20			20			20	
Szignifikancia		0,000			0,00			0,020	
Nágelkerke-féle R ²		0,116			0,152			0,139	

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálat.

Referenciacsoport: szakmunkásképző; ** alkalmazott állandó munkaviszonyban;
megyei jogú város; *31–40; *****vallásos.

Megjegyzés: Kiemelve a 0,001, 0,01 és 0,05 szignifikanciaszint mellett szignifikáns kapcsolatok.

6. Nemek szerinti bontás (Nők) – kontrollált hatás
Controlled effect of sex (women)

Független változók	Egyedülálló maradt vs élettárs N=814			Egyedülálló maradt vs meházasodott N=761			Élettársi kapcsolatban maradt vs. megházasodott N=327		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
Iskolai végzettség*		0,026			0,098			0,022	
Be nem fejezett általános iskola	-0,538	0,616	0,584	1,770	0,039	5,870†	-1,402	0,226	0,246
Befejezett általános iskola	-1,210	0,002	0,298	-0,663	0,247	0,515	-0,308	0,478	0,735
Szakközépiskola	-0,646	0,038	0,524	-0,069	0,879	0,933	0,418	0,338	1,518
Gimnázium	-0,553	0,076	0,575	0,008	0,986	1,008	0,581	0,213	1,788
Főiskola (BA)	-1,030	0,022	0,357	0,230	0,664	1,259	1,314	0,007	3,719
Egyetem (MA)	-1,287	0,056	0,276	0,959	0,131	2,608	1,659	0,019	5,255†
Foglalkozási státusz**		0,059			0,671			0,976	
Részmunka- idő/határozott idejű szerződés	0,340	0,464	1,405	-0,462	0,536	0,630	0,362	0,565	1,436
Nem dolgozik: tanul	-0,567	0,107	0,567	-0,623	0,173	0,536	0,054	0,942	1,055
Nem dolgozik: munkanélküli	0,272	0,481	1,312	-0,383	0,516	0,682	0,174	0,734	1,190
Nem dolgozik: egyéb okból	-0,923	0,045	0,397	-0,480	0,389	0,619	-0,025	0,945	0,976
Településtípus***		0,224			0,503			0,045	
Budapest	0,647	0,046	1,910	0,465	0,287	1,592	0,518	0,255	1,679
Kisváros	0,441	0,145	1,554	0,156	0,707	1,169	0,225	0,614	1,253
Falu	0,263	0,398	1,301	0,522	0,189	1,685	1,067	0,010	2,908
Korcsoportok****		0,000			0,000			0,010	
21–25	0,482	0,131	1,620	0,663	0,138	1,941	1,029	0,013	2,798
26–30	0,458	0,130	1,582	0,966	0,011	2,628	0,653	0,069	1,922
41–50	-1,471	0,000	0,230	-2,160	0,002	0,115†	-0,395	0,405	0,674
Vallásosság *****		0,623			0,113			0,094	
Nem tudja	0,291	0,409	1,338	-0,365	0,315	0,694	0,700	0,270	2,013
Nem vallásos	0,369	0,334	1,447	-0,933	0,039	0,394	0,051	0,938	1,052
Elvált szülők	0,781	0,004	2,183	1,074	0,003	2,928	-0,736	0,058	0,479
Élettársi kapcsolat- ban élt szülők	-0,406	0,647	0,667	-48,952	1,000	0,000	0,295	0,674	1,343
Konstans	-1,743	0,000	0,175	-2,386	0,000	0,092	-2,789	0,001	0,062
-2Log Likelihood- érték		680,876			439,879			368,133	
-2Log Likelihood- modell		592,124			372,229			325,399	
Chi-négyzet-próba		88,752			67,649			42,734	
Szabadságfok		20			20			20	
Szignifikancia		,000			0,000			0,002	
Nagelkerke-féle R ²		0,181			0,193			0,178	

Forrás: NKI Életünk fordulópontjai panelvizsgálat.

Referenciacsoport: szakmunkásképző; ** alkalmazott állandó munkaviszonyban;
megyei jogú város; *31–40; *****vallásos.

Megjegyzés: Kiemelve a 0,001, 0,01 és 0,05 szignifikanciaszint mellett szignifikáns kapcsolatok.

† A kiugróan magas B-értékek valószínűleg az alacsony elemszámnak tudhatók be.

Az 5. és 6. táblázatból látható, hogy a 8 általános iskolai végzettségű és a főiskolai diplomás egyedülálló nők kisebb eséllyel létesítenek élettársi kapcsolatot, mint a szakmunkásképzőt végzettek. A férfiak esetében az iskolai végzettségnek nincs szignifikáns hatása. A tanulói státus a férfiak körében csökkent az élettársi kapcsolat létesítésének valószínűségét, a nőknél ennek nem volt szignifikáns hatása. Úgy tűnik, továbbra is érvényesül az a társadalmi elvárás, hogy elsősorban a férfiak feladata az anyagi feltételek biztosítása.

Mind a nők, mind a férfiak Budapesten létesítenek legnagyobb eséllyel élettársi kapcsolatot.

A szülők válását leíró változónak csak a nők esetében mutatkozik hatása. Ha valaki ilyen családból származik, élettársi kapcsolatot nagyobb, míg házasságot kisebb eséllyel köt, mint azok, akinek a szülei nem váltak el.

Összefoglalás

A tanulmányban a párkapcsolati formák pluralizálódását, az ezt befolyásoló demográfiai-szociológiai változók hatását vizsgáltuk. Tisztában vagyunk azzal, hogy a vizsgált jelenség nagyon összetett, éppen ezért nem lehetséges, hogy az összes potenciális tényezőt számba vegyük. Vizsgálódásunk körét tehát bizonyos motívumokra szűkítettük. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci státus miként befolyásolja a párkapcsolat kialakítását. Azért erre a kettőre koncentráltunk, mert azt gondoljuk, hogy a mai fiatalok helyzete ebben különbözik leginkább az előző generációétól. Szemmel látható, hogy az előbbiek sokkal iskolázottabbak, mégis nehezebb feladat számukra az első stabil munkahely megtalálása. Többségük éppen a rendszerváltás idején lépett a munkaerőpiacra, amikor ott túlkínálat alakult ki, azaz a munkaadók kerültek jobb pozícióba. Összhangban a korábbi tanulmányok eredményeivel feltételeztük, hogy az előnytelenebb munkaerő-piaci státus kedvezőtlenül hat a tartós párkapcsolat kialakítására. Kutatásunk megerősítette, hogy a házasságkötés, de még az élettársi kapcsolat kialakításának is az egyik legnagyobb akadálya, ha valaki még nem jelent meg a munkaerőpiacon.

Az iskolai végzettség hatása hasonlóan bizonyult: a legképzettebbek nagyobb valószínűséggel házasodnak meg, miközben a legkevésbé iskolázottak még élettársi kapcsolatot is nehezen alakítanak ki. Mások mellett mi is vitatjuk tehát Becker elméletét, mely szerint a magas iskolai végzettség arra ösztönzi a nőket, hogy inkább ne házasodjanak. A nemek szerinti bontásban még markánsabban megmutatkozik ennek ellenkezője, miközben az iskolai változónak nincs szignifikáns hatása a férfiak párkapcsolat-kialakítására. Ebben a tekintetben még egy ponton találtunk eltérést: a férfiak viselkedésére nincs szignifikáns hatással a szülők válása, a nőknél ugyanakkor ez megnöveli a kötetlen párkapcsolati forma választásának esélyét.

A párkapcsolati formák pluralizálódása elterjedt jelenség. Hazánkra vonatkoztatva például Dányi úgy fogalmaz, hogy véget ért a „házasság aranykora” (Dányi 2001). Mindazonáltal Magyarországon továbbra is ez a párkapcsolatok leginkább elterjedt és legstabilabb változata: a 2001-ben házasságban élő családok 93,9 százaléka 2005-ben is házasságban élt.

IRODALOM

- Bajnai B. – Hámori Sz. – Köllő J. (2008): A magyar munkaerőpiac néhány vonása – európai tükröben. In Fazekas K. – Köllő J. (szerk.): *Munkaerő-piaci tükrök 2008*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási közalapítvány, Budapest.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Becker, Gery, S. (1981): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge, USA.
- Bernasco, Wim – de Graaf, Paul M. – Ultee, Wout C. (1998): Coupled Careers: Effects of Spouse's Resources on Occupational Attainment in the Netherlands. *European Sociological Review*, 14/1. 15–31.
- Bloom, David – Bennett, Neil G. (1990): Modeling American Marriage Patterns. *Journal of the American Statistical Association*, 85. 1009–1017.
- Bradatan, Cristina – Kulcsár László J. (2008): „Choosing between marriage and cohabitation: Women first union patterns in Hungary” *Journal of Comparative Family Studies* 39, 491–507.
- Bukodi Erzsébet (2001): A párkapcsolat formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentések a nők és a férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkárság, Budapest, 88–112.
- Bukodi Erzsébet (2002a): Párkapcsolat formálódás az ezredfordulón. In Szabó A. – Bauer B. – Laki L. (szerk.): *Ifjúság 2000*. Tanulmányok I. Nemzeti ifjúságkutató Intézet, Budapest. 119–144.
- Bukodi Erzsébet (2002b): [Ki kivel \(nem\) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben](#). *Szociológiai Szemle*, 2002/2. 28–58.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párvalasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Dányi Dezső (2001): Demográfiai átmenetek (Valóság, tudomány, politika). In Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesség és népességgazdaság*. Tanulmányok. Századvég Kiadó, Budapest, 429–451.
- Frey Mária (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentések a nők és a férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkárság, Budapest, 9–30.
- Giddens, A. (1994): Living in Post-traditional Society. In Beck, U. – Giddens, A. – Lash, S. (eds.): *Reflexive Modernization*. Polity Press, Cambridge. 56–109.

- Goldstein, Joshua R. – Kenney, Catherine (2001): Marriage Delayed or Marriage Forgone? New Cohort Forecasts of First Marriage for U. S. Women. *American Sociological Review*, 66/4. 506–519.
- Kaa, Dirk J. van de (2002): The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002.
- Kalmijn, M. (1994): Assortative Mating by Cultural and Economic Occupational Status. *American Journal of Sociology*, 100. 422–452.
- Kantorová, V. (2004): *La constitution des familles dans une société en mutation: les transitions vers la vie en couple et la maternité en République Tchèque, 1970–1997*. Thèse de Doctorate en Science Humaines, Université de Paris I–Panthéon–Sorbonne – Université Charles de Prague.
- Kapitány Balázs (2002): A rizikótársadalom másfél évtizede. *Szociológiai Szemle*, 2002/1. 123–133.
- Kovács Eszter – Pikó Bettina (2007): Válságban a család? A középiskolások párkapcsolati preferenciái. *Demográfia*, 50/2–3. 282–296.
- Lesthanghe, R. (1983): A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*, 9/3, 411–435.
- Oppenheimer, Valerie K. (1994): Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. *Population and Development Review*, 20, 293–342.
- Oppenheimer, Valerie K. (1997): Women's employment and the gain to marriage: The specialization and trading model. *Annual Review of Sociology*, 23, 431–451.
- Oppenheimer, V. – Blossfeld, H. P. – Wackerow, A. (1995): United States of America. In Blossfeld, H-P. (ed.): *The new role of women. Family formation in modern societies*. Westview Press, Boulder, 211–226.
- Qian Zhenchao (1998): Changes in Assortative Mating: The Impact of Age and Education, 1970–1990. *Demography*, 35, 279–292.
- Róbert Péter (2002): Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vulkovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. TÁRKI, Budapest, 220–232.
- Róbert P. – Blossfeld, H-P. (1995): Hungary: Country-specific study on the trends in family formation and the new role of women. In Blossfeld, H-P. (ed.): *The new role of women. Family formation in modern societies*. Westview Press, Boulder, 211–226.
- Róbert Péter – Bukodi Erzsébet (2005): The Effects of the Globalization Process on the Transition to Adulthood in Hungary. In Blossfeld, Hans-Peter–Klijzing, Erik – Mills, Melinda – Kurz, Karin (szerk.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. Routledge, London, New York, 177–213.
- Thornton, Arland – Axinn, G. William – Teachman D. Jay (1995): The Influence of School Enrollment and Accumulation on Cohabitation and Marriage. *American Sociological Review*, 60/5. 762–774.
- Utasi Ágnes (2004): *Feláldozott kapcsolatok*. MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest.

- Utasi Ágnes (2001): Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentések a nők és a férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkárság, Budapest, 113–134.
- Utasi Ágnes (2000): Tradicionális család individuális értékpreferenciákkal. In Spéder Zs. – Tóth P. P. (szerk.): *Emberi viszonyok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 137–157.
- Xie, Yu – Raymo, M. James – Goyette, Kimberly – Thornton, Arland (2003): Economic Potential and Entry into Marriage and Cohabitation. *Demography*, 40/2. 351–367.

Tárgyszavak:

Párkapcsolatok
Házasodás
Élettársi kapcsolat
Panelvizsgálat

FÜGGELÉK

F1. 2001-ben és 2005-ben is egyedülálló volt, de a két időpont között élettársi kapcsolatot alakított ki
Single in 2001 and 2005 but meanwhile had a common law marriage

	Megnevezés	Gyakoriság	Százalék	Érvényes százalék	Kumulatív százalék
Valid	Végig egyedülálló volt	1746	98,8	98,8	98,8
	A két időpontban egyedülálló, közte élettársi kapcsolat	22	1,2	1,2	100,0
	Összesen	1768	100,0	100,0	

F2. 2001-ben és 2005-ben is egyedülálló volt, de a két időpont között házasságban élt
Single in 2001 and 2005 but meanwhile he/she was married

	Megnevezés	Gyakoriság	Százalék	Érvényes százalék	Kumulatív százalék
Valid	Végig egyedülálló volt	1762	99,6	99,6	99,6
	A két időpontban egyedülálló, közte házasság	6	0,4	0,4	100,0
	Összesen	1768	100,0	100,0	

*F3. 2001-ben és 2005-ben is látogatókapcsolatot tartott fenn, de a két időpont között élt házasságban **
Had a visiting relationship in 2001 and 2005 but meanwhile he/she was married

	Megnevezés	Gyakoriság	Százalék	Érvényes százalék	Kumulatív százalék
Valid	Végig látogatókapcsolat	187	99,5	99,5	99,5
	A két időpontban látogatókapcsolat, közte házasság	1	0,5	0,5	100,0
	Összesen	188	100,0	100,0	

*F4. 2001-ben és 2005-ben is látogatókapcsolatot tartott fenn, de a két időpont között élt élettársi kapcsolatban**
Had a visiting relationship in 2001 and 2005 but meanwhile had a common law marriage

Megnevezés	Gyakoriság	Százalék	Érvényes százalék	Kumulatív százalék
Valid				
Végig látogatókapcsolat	187	99,5	99,5	99,5
A két időpontban látogatókapcsolat, közte élettársi kapcsolat	1	0,5	0,5	100,0
Összesen	188	100,0	100,0	

* Ugyanaz a személy élt élettársi és házassági kapcsolatban a köztes időszakban, miközben a két kérdezési időpontban látogatókapcsolatot tartott fenn.

Az élettársi kapcsolatban élők között nem találtunk olyat, aki megházasodott volna és utána újra élettársi kapcsolatot alakított volna ki.

F5. Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci státus és a korcsoport kontrollálatlan hatása
Uncontrolled effects of educational attainment, job status and age

Független változók	Egyedülálló maradt vs. látogató N=1930, 1915, 1930, 1915			Egyedülálló maradt vs. élettárs N=1915, 1902, 1915, 1915			Egyedülálló maradt vs. megházasodott N=1786, 1773, 1786, 1786		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
<i>Iskolai végzettség</i>		0,002			0,004			0,009	
Be nem fejezett általános iskola	-1,498	0,122	0,223	-0,536	0,281	0,585	0,262	0,630	1,299
Befejezett általános iskola	0,192	0,313	1,212	-0,807	0,000	0,446	-0,720	0,018	,487
Szakközépiskola	0,373	0,054	1,452	-0,300	0,108	0,741	-0,158	0,565	,854
Gimnázium	0,716	0,000	2,045	-0,141	0,456	0,868	0,014	0,959	1,014
Főiskola (BA)	-0,080	0,807	0,923	-0,258	0,360	0,773	0,363	0,289	1,438
Egyetem (MA)	0,111	0,783	1,117	-0,993	0,053	0,370	0,883	0,017	2,419
<i>Foglalkozási státus</i>		0,001			0,000			0,136	
Részmunka-idő/határozott idejű szerződés	0,220	0,425	1,246	-0,150	0,596	0,860	0,080	0,826	1,083
Nem dolgozik: tanuló	0,431	0,004	1,538	-0,658	0,000	0,518	-0,502	0,045	,606
Nem dolgozik: munkanélküli	-0,284	0,268	0,753	-0,026	0,900	0,974	-0,354	0,287	,702
Nem dolgozik: egyéb okból	-0,444	0,068	0,642	-0,942	0,000	0,390	-0,585	0,072	,557
<i>Korcsoportok</i>		0,000			0,000			0,000	
21–25	1,129	0,000	3,093	-0,282	0,098	0,754	0,001	0,998	1,001
26–30	1,026	0,000	2,789	0,259	0,147	1,296	0,973	0,000	2,646
41–50	0,067	0,794	1,070	-1,384	0,000	0,251	-2,145	0,000	,117
Településtípus***		0,035			0,036			0,677	
Budapest	0,612	0,005	1,845	0,653	0,008	1,921	0,375	0,242	1,455
Kisváros	0,225	0,253	1,252	0,533	0,012	1,705	0,232	0,397	1,262
Falu	0,175	0,364	1,191	0,491	0,019	1,634	0,262	0,325	1,299

F5 folytatás

Független változók	Látogató maradt vs. élettárs N=339, 339, 339, 339			Látogató maradt vs. megházasodott N=293, 293, 293, 293			Élettársi kapcsolatban maradt vs. megházasodott N=670, 667, 670, 670		
	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)	B	Sig.	Exp(B)
<i>Iskolai végzettség</i>		0,542			0,010			0,021	
Be nem fejezett általános iskola	-51,343	1,000	0,000	-50,744	1,000	0,000	-1,342	0,078	0,261
Befejezett általános iskola	-0,738	0,056	0,478	-1,414	0,016	0,243	-0,052	0,834	0,950
Szakközépiskola	-0,382	0,205	0,683	-0,198	0,569	0,821	0,153	0,571	1,165
Gimnázium	-0,291	0,327	0,748	-0,445	0,220	0,641	0,546	0,067	1,727
Főiskola (BA)	-0,478	0,251	0,620	0,562	0,162	1,754	0,753	0,014	2,124
Egyetem (MA)	0,192	0,758	1,212	1,107	0,068	3,024	0,682	0,139	1,977
<i>Foglalkozási státus</i>		0,023			0,003			0,420	
Részmunka-idő/határozott idejű szerződés	-0,216	0,631	0,805	-0,085	0,855	0,919	0,019	0,950	1,019
Nem dolgozik: tanul	-0,439	0,090	0,645	-1,446	0,000	0,235	0,735	0,187	2,085
Nem dolgozik: munkanélküli	1,473	0,009	4,362	0,389	0,574	1,475	-0,227	0,476	0,797
Nem dolgozik: egyéb okból	-0,078	0,891	0,925	-0,239	0,704	0,787	-0,279	0,239	0,757
<i>Korcsoportok</i>		0,030			0,000			0,000	
21–25	0,019	0,951	1,019	-0,946	0,008	0,388	0,686	0,010	1,985
26–30	0,644	0,043	1,904	0,508	0,119	1,661	0,586	0,007	1,797
41–50	-0,267	0,565	0,766	-1,799	0,019	0,166	-0,853	0,004	0,426
Településtípus***		0,004			0,273			0,771	
Budapest	-1,148	0,001	0,317	-0,312	0,436	0,732	-0,173	0,579	0,841
Kisváros	-0,744	0,017	0,475	0,085	0,819	1,089	-0,010	0,971	0,990
Falu	-0,822	0,006	0,440	0,350	0,314	1,419	0,116	0,638	1,123

Megjegyzés: Kiemelve a 0,001, 0,01 és 0,05 szignifikanciaszint mellett szignifikáns kapcsolatok.

THE EFFECT OF EDUCATIONAL ATTAINMENT AND JOB STATUS ON RELATIONSHIP FORMATION*Abstract*

In the analysis the author focused on the question that in the 3-year-period between the two phases of the research “Turning points of the life course” what kind of changes did occur to the non-married respondents (at the time of the first data collection) with regard to relationship formation. In the first phase of the research how many people did form a relationship and which form of relationships did they prefer. Among the people in visiting relationships how many did succeed in turning their relationship into common law marriage or marriage. Furthermore, how many of the people in common law marriages did get married in the 3-year period.

Next to listing the above phenomena, the author tried to understand what kind of social and demographic variables play role in determining who did and what kind of relationship did form. In order to check the causal models, she performed logistic regression analysis. She paid attention to the effects of the insecurities of education and job market. The results prove that one of the biggest barriers of marriage and common law marriage is unfinished education. Besides, after finishing their studies, people with the highest education tend to get married with a bigger probability, while people with the lowest levels of education show a weak tendency of forming common law marriages. Finally, those people have the highest chance for living in a stable relationship, who work full time with a contract of indefinite duration.

A HATÁR MENTI MEGYÉK DEMOGRÁFIAI POTENCIÁLJA ÉS MUNKAERŐ-PIACI HELYZETE

HABLICSEK LÁSZLÓ – TÓTH PÁL PÉTER¹

Bevezetés

Tanulmányunk Magyarország határ menti térségeivel foglalkozik. Elemzésünket adaléknak szánjuk ahhoz a törekvéshez, hogy az I. világháborúig a maga természetességében összetartozó, majd mesterségesen elválasztott népesség demográfiai folyamatait ne elszakítottóságukban, hanem egymásra gyakorolt hatásukban vizsgáljuk. Az ilyen típusú munkák száma még igen gyér. A kezdeti próbálkozások közül Tóth (2007), Hablicsek – Tóth – Veres (2006) és Spéder (2009) munkáit említjük.

A témakörök, amelyekkel a tanulmányban foglalkozunk, az alábbiak:

- a határ menti megyék értelmezése;
- terület, népességnagyság, korösszetétel, népmozgalom;
- becsült népességfejlődés a 2001–2006 közötti változások alapján 2021-ig;
- a határ menti megyék népességének iskolázottsága;
- az aktivitás, foglalkoztatottság és munkanélküliség;
- a határ menti megyék gazdasági teljesítménye, demográfiai, iskolázottsági és aktivitási jellemzői közötti összefüggések.

A határ menti megyék értelmezése

Földrajzi értelemben határ menti megyének tekinthetjük azt a területi egységet, mely:

- a nemzetközi klasszifikáció szerint NUTS3 szintű egység,
- határának egy szakasza Magyarország határával egybeesik.

¹ Ez a tanulmány a Szerzők azonos című, a Dél-Dunántúli Regionális Kutató Intézet számára készült kéziratának rövidített, átdolgozott változata.

A NUTS3-kategória Magyarországon a megye, Szlovákiában a kraj, Romániában a județul, Szerbiában az okrug, Horvátországban a zupanija, Szlovéniában a statistična regija, Ukrajnában a rajon földrajzi egységgel azonosítható.

Ausztriában a NUTS3-szintnek nem feleltettek meg hagyományos földrajzi egységet, hanem a szövetségi államokat (Bundesländern) bontották tájegységekre. Ezt az eljárást követve, a Magyarországgal határos Burgenland (Őrvidék) szövetségi állam területe Észak-, Közép- és Dél-Burgenlandra oszlik. Vizsgálatunkban ezeket mint képzett egységeket összevontuk, és az Ausztriával határos „megyének” az egész Burgenlandot tekintettük.

Szlovéniában egyetlen statisztikai régió határos Magyarországgal, Pomurska (Muramente), az adatok erre vonatkoznak.

Ugyanezen megfontolás szerint Horvátországot illetően négy megye (zupanija) jönne szóba: Koprivnicko-krizevacka (Kapronca-Körös), Medimurska (Muraköz), Viroviticko-podravska (Verőce-Drávaköz), Osjecko-baranjska (Eszék-Baranya) zupanija. Ugyanakkor csaknem minden határmenti együttműködés további négy ún. csatlakozó területet foglal magában. Ezek: Varazdinska (Varasd), Bjelovarsko-bilogorska (Belovár-Bilogora), Požeško-slavonska (Pozsega-Szlavónia) és Vukovarsko-srijemska (Vukovár-Szerémség) zupanija. Döntésünk értelmében tehát 8 horvátországi megyével foglalkozunk.

A szerbiai megyék közül a földrajzi definíció szerint összesen három (okrug) érintkezik Magyarországgal: Severno-banatski okrug (Észak-Bánát), Severno-bački okrug (Észak-Bácska) és Zapadno-bački okrug (Nyugat-Bácska). Köznapi értelemben természetesen a teljes Vajdaságot ide kellene értenünk, viszont a különböző publikációk és együttműködési projektek ki szokták hagyni a Szerémséget (Srem), míg a Bánátot és a Bácskát mint történelmi területeket az ott kialakított megyékkel – Srednje-banatski okrug (Közép-Bánát), Južno-banatski okrug (Dél-Bánát) és a Južno-bački okrug (Dél-Bácska) – bevonják a vizsgálatokba. (Ahhoz, hogy tanulmányunkra alapozva a Vajdaság pozícióját is rekonstruálni lehessen, a Szerémség (Srem) adatait is összegyűjtöttük, de eltekintünk elemzésüktől.)

Romániában négy megye (județul) határos Magyarországgal: Bihor (Bihar), Satu Mare (Szatmár), Arad (Arad) és Timis (Temes).

Ukrajnában Kárpátalja a régió (oblast), azon belül vannak a megyék (rajon), mint Beregszász, Ungvár, Munkács. Ezekre nézve azonban nem tudtuk az adatokat megbontani úgy, mint Szerbia esetében.

Szlovákiában öt megye fekszik a magyar-szlovák határon: Bratislavský kraj (Pozsonyi kerület), Trnavský kraj (Nagyszombati kerület), Nitrianský kraj (Nyitrai kerület), Banskobystrický kraj (Besztercebányai kerület) és Kosický kraj (Kassai kerület).

Ami Magyarországot illeti, Budapest, továbbá Veszprém, Fejér, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok és Heves megye nem érintkezik az országhatárral, e

legutóbbi azonban bizonyos megfontolások alapján csatlakozó megyének tekintettük.

A tanulmányban a könnyebb megértés érdekében a magyar megnevezéseket használjuk, eltekintve az Örvidéktől, mert a Burgenland név nyelvgyakorlatunkban sokkal elterjedtebb.

Az így definiált határ menti megyék földrajzi elhelyezkedését mutatja az 1. térkép.

1. térkép A határ menti megyék elhelyezkedése
Map 1: Location of the counties along the borders

Adatok és módszerek

A bázisnépeiségre vonatkozó adatok forrása az Eurostat regionális adatbázisa,² mely tartalmazza a tagországokban végrehajtott 2001/2002. évi censusok adatait, továbbá megadja az egyes országok statisztikai hivatalai által készített népesség-továbbszámításokat is 2006-ra és 2007-re, mégpedig a témánk által megkívánt megyei, azaz NUTS3 területi szinten. Ugyaninnen lekérdezhetők a

2

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/region_cities/regional_statistics/data/database

horvátországi megyék is. A nem uniós és csatlakozási tárgyalásokat nem folytató két ország, Szerbia és Ukrajna adatait az ottani 2002. évi, illetve 2001. évi népszámlálási kiadványokból, továbbá a közzétett demográfiai továbbszámításokból nyertük.³

A demográfiai logikának megfelelően a 2001. és 2006. évi (Románia és Szerbia esetében a 2002. és a 2007. évi) népességhez a két időpont közötti időszak népmozgalma illik. Sajnos, adatok nem mindig állnak rendelkezésre a különböző országok statisztikai publikációiból, még kevésbé ezek internetes közléseiből, ezért néhány ponton csak becslésekre támaszkodhatunk.

A népmozgalmi adatokat az eurostatos forrás mellett a horvát, szerb, ukrán statisztikai évkönyvek feldolgozásával nyertük. Kárpátaljára csak 2004. és 2005. évi adatok állak rendelkezésünkre, ezekből származtattuk a 2001–2005 közötti időszakra vonatkoztatott átlagot. Az így kapott elveszületéseket, halálozásokat a népesség változásával összevetve kapjuk meg a migrációs egyenleget, míg az időszaki átlagnépességhez viszonyítva a születési, halálozási arányt, továbbá a vándorlási különbözet arányát.

Ismeretes, hogy ezen arányokat erősen befolyásolja a népesség korösszetétele, ezért az összehasonlíthatóság érdekében szükség van az ún. a szintetikus demográfiai mutatószámokra (teljes termékenységi arányszám és születéskor várható átlagos élettartam). Publikálásuk azonban országonként meglehetősen esetleges, ráadásul képzésük módszertana sem egységes. Miután ezeket a paramétereket (gyermekszám, élettartam) a továbbiakban ütköztetni kellett más mutatókkal (iskolázottság, aktivitás, GDP), ezért döntöttünk úgy, hogy egységes elvek alapján mi magunk képezzük azokat.

Ennek során standard háttérként az összmagyarországi termékenységi és halandósági arányokat használtuk. A becslés alapja mindkét esetben az illető területi egység kor szerinti átlagnépessége a 2001–2005 közötti időszakban, továbbá az időszakos születések és halálozások, valamint a 2001–2005 közötti *magyarországi* termékenységi és a halandósági profilok. Megkülönböztetésül az egyes országok publikált adataitól, *standard átlagos gyermekszám*ról és *standard várható élettartam*ról fogunk beszélni.

A standard teljes termékenységi arányszám (*STFR*) becslése:

$$STFR = \frac{\sum P_x^n sf_x^0}{B},$$

ahol B az elveszületések száma, P_x^n a koréves átlagos női népesség, sf_x^0 pedig az összmagyarországi kor szerinti termékenységi arányszámstruktúra, ahol $\sum sf_x^0 = 1$.

³ <http://www.statserb.sr.gov.yu/Rzs/erzs.htm> és <http://www.ukrstat.gov.ua/>

A standard várható élettartam becslésénél először a kor szerinti halálozási arányszámokat becsültük, keresve azt a λ hatványkitevőt, amivel

$D = \sum P_x sm_x^\lambda$, ahol D a halálozások száma, P_x a koréves átlagnépesség, sm_x pedig a standardnak választott kor szerinti összmagyarországi halálozási arányszám. Ebből a halandósági tábla módszerével adódnak a standard várható élettartamok.

A becsült mutatók értékei közel esnek a statisztikai tényekhez, de nem azonosak velük. Viszont a területek közötti különbségeket pontosabban leképezik, mint a standardizálatlan mutatók.

A 2001. és 2006. évi népesség, továbbá a 2001–2005 közötti népmozgalom adatai lehetőséget adnak egy technikai népesség-előrebecslés elkészítésére. Ehhez a 2001 és 2006 közötti, *kohorsz alapú változási arányokat* alkalmaztuk. A 2006–2011-es periódus leírására szolgáló részletes formulák a következők (a 2016-ra és 2021-re kiterjesztett további formulákat az évek csúsztatásával nyerjük):

$$(1) \quad P_{x+5,x+9}^{2011} = P_{x,x+4}^{2006} \cdot \frac{P_{x+5,x+9}^{2006}}{P_{x,x+4}^{2001}}, \quad x = 5, 10, \dots, 80,$$

$$(2) \quad P_{85+x}^{2011} = P_{80+}^{2006} \cdot \frac{P_{85+}^{2006}}{P_{80+}^{2001}},$$

$$(3) \quad P_{0-4}^{2011} = P_{20-39}^{2011,n} \cdot \frac{P_{0-4}^{2006}}{P_{20-39}^{2006,n}}.$$

A képletekben P a népesség számát, x a betöltött évek számát, n a női népességet jelenti. A képletek mindkét nemre vonatkoznak, kivéve a legifjabbak női korcsoportját. A gyakorlati számításokban 5 és 35 éves kor között unisex változási arányokat használtunk, elkerülendő a férfi és a női népesség létszámainak eltávolodását, ami egyes területeken (pl. Horvátország) specifikus események lenyomataként bekövetkezhetne.

Ami a tanulmány többi (iskolázottsági, aktivitási és gazdasági) témáit illeti, még sok a tennivaló a különböző statisztikák egyeztetése, harmonizálása terén. Az iskolázottságra vonatkozó statisztikai adatközlésekben az országok jelentős része követi az ISCED nemzetközi szabványt, ám még számos tényező akadályozza, hogy az eltérő iskolarendszereket közös nevezőre hozhassuk. Jelen vizsgálatban az Eurostat adataira támaszkodtunk, abból is a felsőfokú végzettségű (ISCED 5–6) népességgel foglalkoztunk, miután részletes korcsoportos adatok erről a részpopulációról álltak rendelkezésre. A horvát, szerb és kárpát-aljai adatokat részben kézi becsléssel állapítottuk meg.

A gazdasági aktivitás hazai és nemzetközi megfigyelésére két adatgyűjtési típus szolgál: az időnként elvégzett népszámlálás és a folyamatosan – nálunk

például negyedévenként – sorra kerülő munkaerő-felvétel (MEF). Tanulmányunkban az előbbit használjuk, mert egységesebb szempontokat követ. Mint minden lakossági megkérdezés, a népszámlálás is önbevalló, vagyis gazdasági aktivitását maga az interjúalany sorolja kategóriába, nem valamilyen szervezet, illetve nem támasztja alá dokumentum. Ezt mindenképpen figyelembe kell venni, ha olyan érzékeny mutatókkal dolgozunk, mint például a munkanélküliségi ráta.

A felhasznált adatok 2001/2002-re vonatkoznak (ekkor került sor a népszámlálásokra), az uniós tagországok esetében az Eurostat adatbázisát, egyébként az egyes országok népszámlálási információit vettük igénybe. A kialakított adatállomány nemek és ötéves korcsoportok szerint tartalmazza a gazdaságilag aktívak, azon belül a foglalkoztatottak és az álláskeresőket, illetve ennek komplementerként a nem aktív (inaktív) népesség adatait.

Végül a határ menti területek gazdasági teljesítményét az egy főre jutó GDP 2005. évi nagyságával azonosítottuk. Az adatok szintén az Eurostattól, illetve az egyes országok statisztikai évkönyveiből valók, részben becsültek, illetve euróba konvertáltak.

Az adatforrások felkutatása és a becslési folyamat végén a következő adatállomány állt össze a határ menti megyékre:

- a népesség létszáma nemek és ötéves korcsoportok szerint, 2001/2002, 2006/2007;
- élveszületés, halálozás, vándorlási egyenleg, standard teljes termékenységi arány, standard születéskor várható átlagos élettartam, 2001–2005/2002–2007;
- a felsőfokú végzettséggel rendelkezők létszáma nemek és ötéves korcsoportok szerint, 2001/2002;
- a foglalkoztatottak és a munkanélküliek (összevonva: a gazdaságilag aktívak), továbbá a gazdaságilag nem aktívak létszáma nemek és ötéves korcsoportok szerint, 2001/2002;
- egy főre jutó GDP, euróban, 2005.

A főbb adatokat a tanulmány végén található 2. táblázatban közöljük.

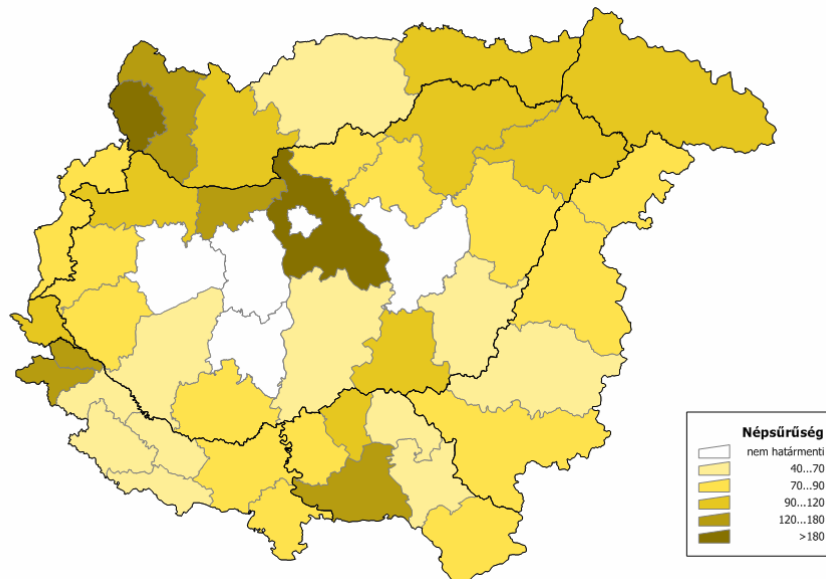
A határ menti megyék területe, népességének nagysága, a népesség korösszetétele

Az általunk definiált határ menti térség teljes lakossága 16,8 millió fő, ebből a Magyarországon belüli megyéké 6,9, a határon túli területeké 9,9 millió. A belső határmenté területe 74 ezer, a külső határmentéé 110 ezer, a vizsgált terü-

let összesen 184 ezer négyzetkilométer, mintegy kétszer nagyobb, mint Magyarországé.

A belső határ menti megyék között a legnagyobb népességük Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén. Legnagyobb a területe Bács-Kiskunnak, Pest megyéé a második, Borsod-Abaúj-Zempléné a harmadik. Népsűrűség szempontjából közülük ékelődik Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megye (Pest: 181, Komárom-Esztergom: 139, Győr-Moson-Sopron: 105, Borsod-Abaúj-Zemplén: 100 fő/km²). A legkisebb népességű megyék: Nógrád, Vas és Zala, legkisebb területűek: Komárom-Esztergom, Nógrád és Vas, míg a népsűrűség Somogyban, Bács-Kiskunban és Békésben a legkisebb (55, 64, illetve 69 fő/km²).

A külső határ menti megyék/területek közül Kárpátalja népessége a legnagyobb, 12 800 négyzetkilométeren 1,24 millió fő lakik. Ebből a szempontból nagy megyének számít a Kassai kerület (770 ezer fő), továbbá a Nyitrai és Besztercebányai kerület, valamint Temes megye (700 ezer fő). A terület nagyságát tekintve: Besztercebányai kerület és Bihar megye 9 ezer négyzetkilométeres, Temes és Arad megye 8 ezres. A legsűrűbben lakott a szlovák fővárost övező Pozsonyi kerület, ahol 294 fő lakik egy négyzetkilométeren, de kiemelendő még a Muraköz, Varasd és Dél-Bácska is.

2. térkép A határ menti megyék népsűrűsége (lakos/km²)
Map 2: Population density of the counties along the border (person/km²)

Az adott területi értelmezésben a legkisebb népességű határon túli megyék a déli országrészen találhatók. Varasd és Verőce-Dárvaköz népessége nincs 100 ezer fő, Muraköz területe kevesebb mint 1000 négyzetkilométer. Horvát részen található a két legkisebb népsűrűségű megye: Verőce-Dárvaköz és Pozsega-Szlavónia, ahol kevesebb mint 50 fő lakik négyzetkilométerenként.

A környező országok szerint összesítve és leszámítva a legkisebb kapcsolódásokat (Burgenland Ausztriában és Pomurska Szlovéniában), a területek és a népességek is kiegyenlítettebbek. Országoként legalább egymillió fő lakik a határmentében és legalább 10 ezer négyzetkilométert foglalnak el a területek északon, délen és keleten.

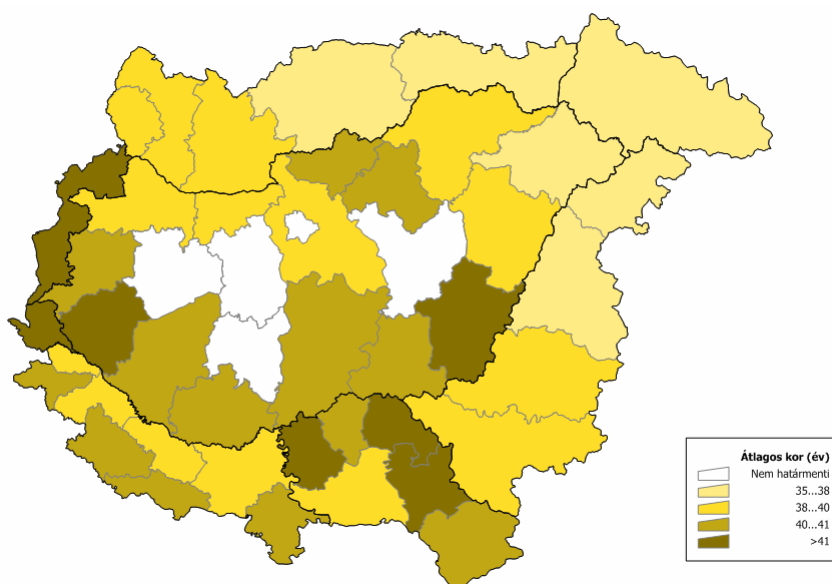
Minden területen több a nő, mint a férfi, ez mindenekelőtt a nők alacsonyabb halandóságából következik. A másik tényező a népesség korösszetétele: a fiatalabb népességben a fiúk születési többletének hatására kisebb a nőtöbbség, mint az idősebb népességben, amelynek esetében a halandósági különbségek hatása erősebb. A vándorlásnak is módosító hatása van: a befogadó területen általában csökkenti, a kibocsátón növeli a férfi-nő arányt – a korösszetétel korrekcióján keresztül.

A teljes határ menti térségben 1074 nő jut 1000 férfire, a legkevesebb (1044) Dél-Bácskában. De még számos területen 1050 alatti a mutató értéke: eze Burgenland, Bihar, Szatmár, a Kassai kerület és Észak-Bánát. Legmagasabb a nő-férfi arány Heves és Csongrád megyében, valamint a Pozsonyi kerületben. A belső határ menti megyéket illetően ez a paraméter általában magas, így a Győr-Moson-Sopron megyei 1067-es legalacsonyabb érték is meghaladja a külső határmente átlagát (1062).

A korösszetételt több mutatószámmal szokás jellemezni. Az *átlagos kor*, vagyis a népességet alkotó egyedek életkorának átlaga összefoglalóan jellemzi, mennyire fiatal, illetve idős az adott populáció. A fiatalabb, a középső (aktív) és az idősebb *korcsoportokba tartozók népességben belüli arányai* tovább finomítják az átlagos kor alakulásából leszűrhető megállapításokat, egyúttal egymáshoz viszonyított nagyságaik képet adnak arról, hogy a fiatalok és az idősek mennyire *függenek* az aktív korcsoportokba tartozóktól. Ezt a relációt *demográfiai eltartási aránynak* is nevezzük, megkülönböztetésül a munkaerő-piaci státus szempontjából nem aktívak és az aktívak közötti valódi *eltartási aránytól*. További mutatószám az *öregedési index*, ami az idősebbek és a fiatalok aránya, ennek 1-nél nagyobb értéke az idősebbeknek a fiatalokkal szembeni túlsúlyát jelzi.

A népesség átlagos kora a teljes határ menti régióban 39,1 év, a magyarországi területen élő népességé valamivel magasabb: 39,7 év, a külső határmente népességéé 38,6 év. Nemigen lehet tehát azt mondani, hogy a nagy metszeteket illetően gyökeresen eltérő korösszetételű népességeket találunk, ami arra utal, hogy határon innen és túl összességében hasonló állapotú populáció él.

Kissé módosul a kép, ha a megyék szerinti maximumokat és minimumokat vesszük szemügyre. A hazai csúcstérték 41,4 év (Békés megye), míg a legalacsonyabb átlagos kor 37,6 év (Szabolcs-Szatmár-Bereg). Határon túl a maximum 42,5 (Burgenland), a minimum 35,7 év (Kassai kerület).

3. térkép A népesség átlagos kora, 2006

Map3: Average age of the population, 2006

A 3. térképről jól látszik, hogy az északkeleti félkaréjban főleg a határon túl fiatal viszonylag a népesség (így a már említett Kassai kerületben), míg a délnyugati szakaszon inkább idősebb a populáció (itt van a legmagasabb átlagos életkort felmutató Burgenland, Muraköz, Nyugat-Bácska, a Bánát két része, belül pedig Zala és Békés). Látszik a térképről, hogy a magyarországi lakosság idősebb, és néhány kivételtől eltekintve a határ menti megyéink szomszédságában a népesség fiatalabb összetételű. *Ez a tény önmagában indukálna egy Magyarországra irányuló vándorlási többletet, egyfajta kiegyenlítődést elindítva.*

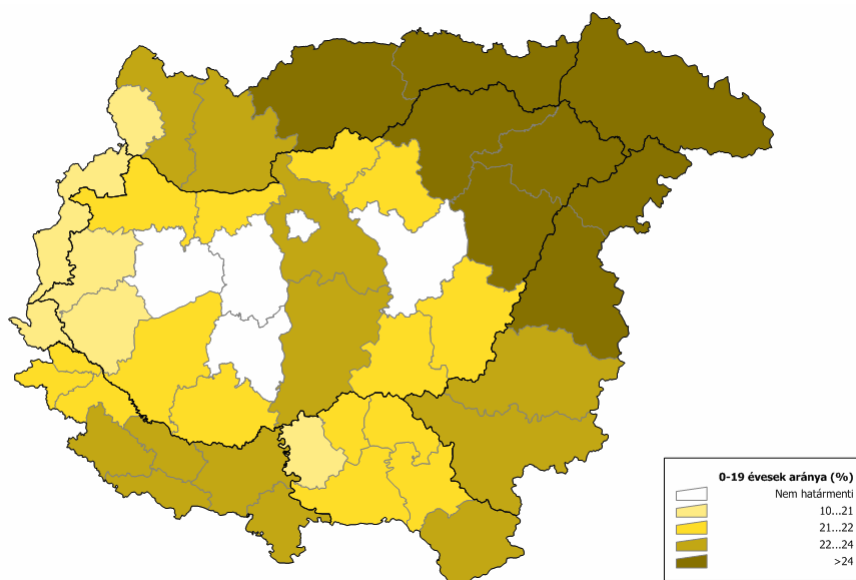
Az átlag mellett fontos tény az életkorok szóródása is: mekkora a fiatalok, a középső életkorúak, az idősek részaránya, milyen viszonyban állnak egymással ezek az arányok?

A régió népességfejlődésére bizonyosan árnyékot vet a fiatalok alacsony hányada. Ez elsősorban az újabban alacsony gyermekszámból következik, és csak másodsorban áll kapcsolatban a népesség költözésével. Bármilyen is legyen az ok, a régió egészében a 0–19 évesek részaránya 23 százalék, azon belül a határon

innen 22,6, a határon túl 23,3 százalék. Ezek mind alacsony értékek, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy néhány évtizede még a 30–35 százalékos arányokat figyelhettük meg.

A fiatalok hányada nem egységesen alacsony a régióban, hanem meglehetősen tág határok között változik. Legmagasabb a Kassai kerületben, 27,5 százalékkal, de ehhez hasonló a Kárpátalján mért 27,0 százalék. A határon inneni Szabolcs-Szatmár-Bereg rokonítható az előbbiekkal, itt 26,0 százalékos a fiatalok részaránya.

A megfigyelt területi egységek közül Pomurskában a legalacsonyabb ez a paraméter, 19,1 százalék; 20 százalék alatti a fiatalok súlya még a Pozsonyi kerületben. A térképen jól kirajzolódik a már említett északkeleti tömb: a Beszterce–Bihar tengelytől keletre igencsak magas a fiatalok aránya

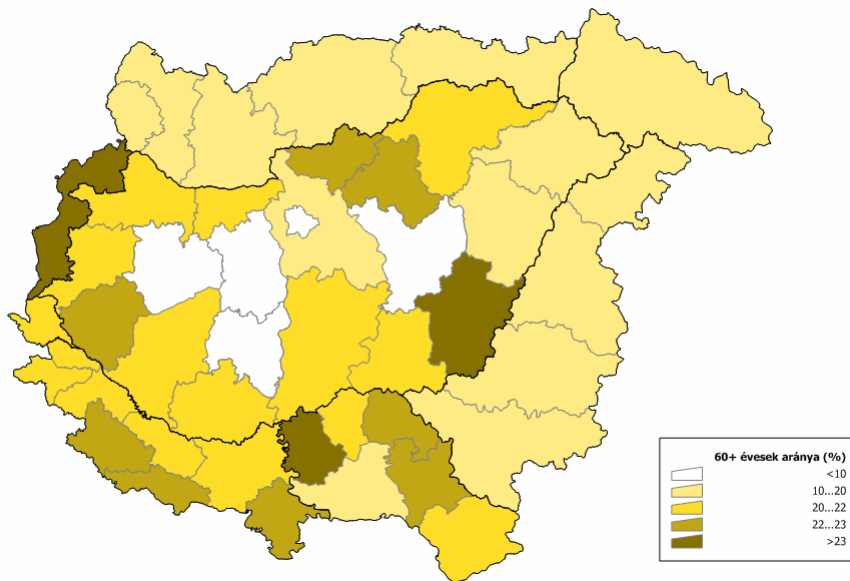
4. térkép A 0–19 évesek aránya 2006-ban (%)

Map 4: Proportion of 0–19 year-olds in 2006 (%)

Az idősek aránya – tanulmányunkban a 60 év felettieket soroljuk ide – a demográfiai öregedés talán legismertebb mutatószáma. Ennek mértéke néhány évtizede még alig érte el a 10 százalékot. Az új évezredben azonban a fejlettebb országokban már csak elvétve fordul elő ilyen érték. A demográfiai öregedés ugyanis felgyorsult, és az idősek hányada hirtelen a fiatalokéval vált hasonlóvá.

Erre mutat, hogy a határmente egészében 19,4 százalék az idősek aránya, vagyis már igencsak összemérhető a fiatalokéval. Van olyan terület, nevezete-

sen Burgenland, ahol a népesség csaknem negyede 60 éven felüli. Ugyanakkor a más szempontból is unikális Kassai kerületben ennél 10 százalékponttal alacsonyabb, 14,6 százalék ez a mutató. A belső határmentében ismételtén kisebbek a különbségek.

5. térkép A 60 évesnél idősebbek aránya 2006-ban (%)
Map 5: Proportion of people aged 60 and over in 2006 (%)

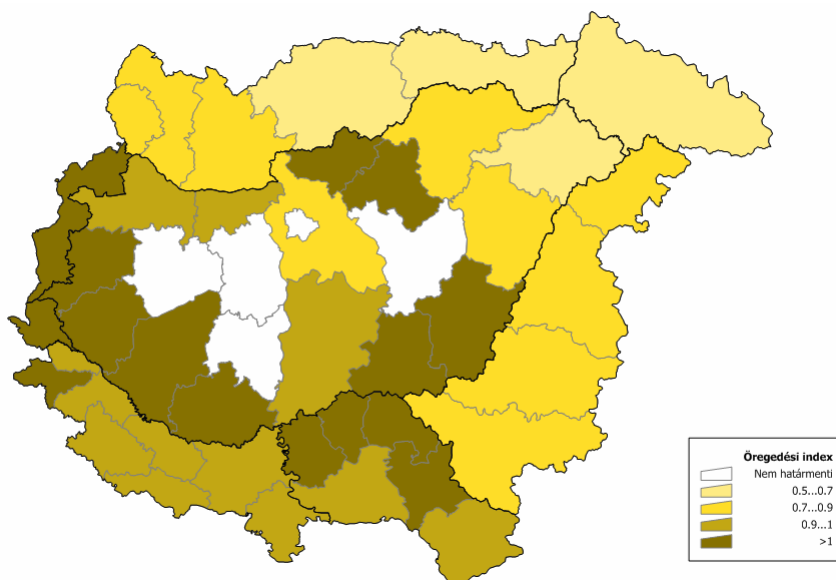
Az 5. térképen egy egész északkeleti karéj rajzolódik ki a határmentében, ahol az idősek aránya alacsony. Ugyanakkor a délnyugati területeken határon innen és túl is közepesen magas, illetve magas ez a mutató, leginkább Burgenlandban és még Nyugat-Bácskában.

Az öregedési folyamat izgalmas kérdése, hogy az idősek létszáma és aránya mikor hagyja el a fiatalokét. Ehhez persze rögzítenünk kell a fiatalok felső, illetve az időskor alsó határát. Tanulmányunkban ezt a 20., illetve a 60. életévénél fixáltuk. De tudni kell, hogy a folyamat természetéből eredően előbb-utóbb minden fiatal korcsoport létszámát, hányadát felülmúlja az időseké, bárhol is húzzuk meg a határokat.

A rögzített korhatárok mellett a határmente egészében az öregedési index értéke 0,84, vagyis 100 fiatalra 84 idős jut. A határon innen az index jóval magasabb: 0,92, itt már csak 8 fő hiányzik a kiegyenlítődéshez, míg a határon túl a 0,79-es érték szerint még minden 100 fiatalhoz kevesebb, 79 idős rendelhető.

Számos területen azonban az idősek száma meghaladta a fiatalokét. A belső határmentében ilyen minden második megye: Baranya, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Nógrád, Somogy, Vas, Zala. A határon túl első helyen említendő Burgenland, mint ahol 100 fiatalra már 122 idős ember jut. De nem sok további hasonló akad: Pomurska, Varasd, Észak- és Nyugat-Bácska, Észak- és Közép-Bánát. A határon túl a legalacsonyabb index a Kassai kerületben mutatkozik (0,53), a határon belül pedig Szabolcs-Szatmár-Beregben.

A területi összefüggéseket ismét térképen mutatjuk be.

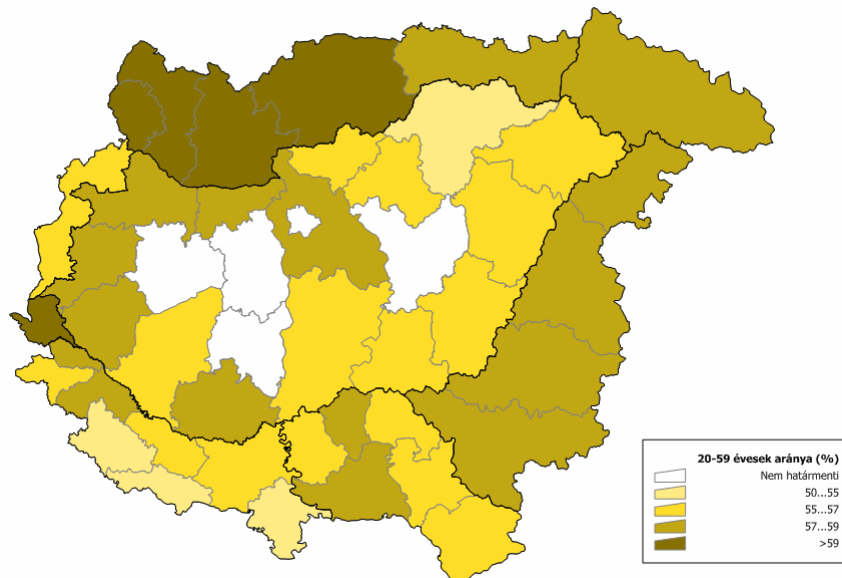
6. térkép Az öregedési index 2006-ban
Map 6: Ageing index in 2006

A korösszetételt leírandó, még két mutatószámmal foglalkozunk. A népességi potenciál izgalmas kérdése az aktív korúak aránya. Tanulmányunkban a 20–59 éveseket soroljuk közéjük. Ez a régió viszonyai mellett megfelelő kategorizálás. A nyugdíjkorhatár ugyanis nem nagyon haladja meg a 60 évet, legalábbis az effektív, tényleges nyugdíjba vonulási kor. A tankötelezettség pedig közelít a húszhoz, sőt az iskolarendszerek kibocsátási életkora magasabb is ennél. Tehát nem szükséges felemelni – egyelőre – sem a felső, sem az alsó határt, az utóbbit csökkenteni semmiképpen sem. (Ennek dacára egyes mutatószámok esetében más értelmezést követhetünk: így például a gazdasági aktivitás mutatója tradicionálisan a 15–64 évesekkel számol, mi is ezt fogjuk tenni.)

Utolsóként pedig a (teljes) demográfiai eltartási arányt határozzuk meg, ami az aktív korúakat viszonyítja a nem aktív korúakhoz (idősek és fiatalok).

Az aktív korúak aránya ma még viszonylag magas, abból eredően, hogy a fiatalok aránya elég alacsony, az időseké pedig még nem túl magas. A demográfiai öregedési folyamat következő fázisában kezdenek teret veszíteni az aktív korúak, párhuzamosan az idősek hányadának további emelkedésével. Egyelőre a teljes határ menti népesség 57,6 százaléka tartozik a 20–64 évesek közé, a határon innen ennél kevesebb, 56,7, a határon túl több, 58,2 százalék, jelezve a határon inneni területek fokozottabb előregeredését.

Az aktív korú népesség arányát tekintve 54 százalékos értéknél alacsonyabban nem találtunk, ugyanakkor három megyében is 60 százalék felett van a mutató értéke. Ezek mind Szlovákiában találhatóak: a Pozsonyi, a Nagyszombati és a Nyitrai kerületről van szó. 59 százalék feletti ez az adat a Besztercebányai kerületben és a Muravidéken. A határon innen Győr-Moson-Sopronban a legmagasabb, 58,3 százalékos, míg Borsod-Abaúj-Zemplénben a legalacsonyabb, 54,9 százalékos a mutató. A határon túl a legalacsonyabb arányokat a horvát határmentében találjuk.

7. térkép A 20–59 évesek aránya 2006-ban (%)
Map 7: Proportion of 20–59-year-olds in 2006 (%)

Szembevetendő, hogy a határmente egyes szakaszain milyen nagyok a különbségek. A keleti és északi szakaszon a belső megyéinkben az aktív aránya

rendre alacsonyabb, mint a határ másik oldalán; a déli szakaszon a kép kiegyenlítettebb; míg nyugaton fordított: ott a határon belül vannak tartalékok, és Burgenland mutat alacsony arányt. Ez a területi beosztás is sejteti a vándorlás/határon átnyúló munkavállalás potenciális irányait, összhangban a valóságos mozgásokkal.

A határmente népmozgalma, 2001–2005

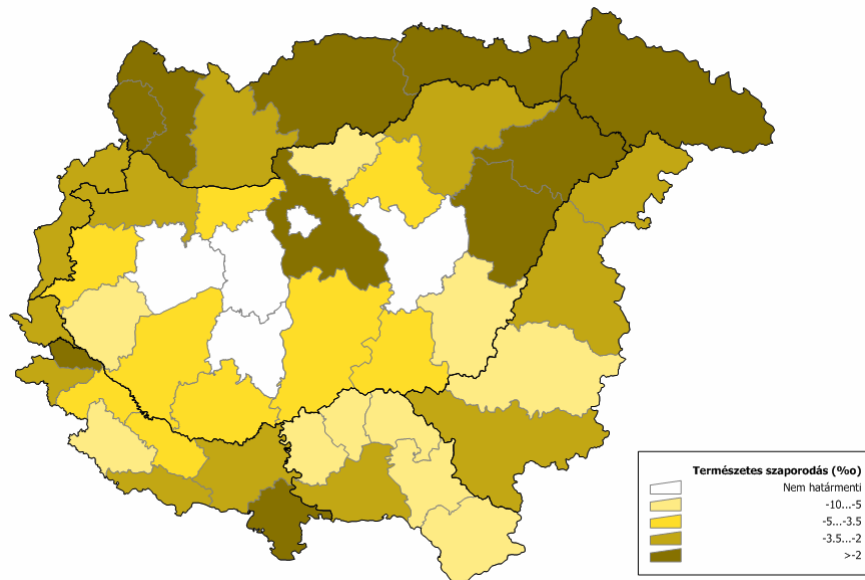
A határ menti régióban az élveszületések száma 2001 és 2005 között 826 ezer fő volt, 335 ezren születtek a határon innen, 492 ezren a határon túl. A legtöbb születés Kárpátalján történt (78 ezer), majd Pest megye (58 ezer) és a Kassai kerület (44 ezer gyermek) következik. Legkevesebben, 4 ezren Pozsega-Szlavóniában látták meg a napvilágot, ott a szülőképes korú nők száma is alacsony.

Ugyanebben a térségben és időszakban 1 millió 60 ezren haltak meg, 233 ezerrel többen, mint ahányan születtek. Így a régióban a népesség korábbi természetes szaporodása természetes fogyásba ment át.

Közismert, hogy a határon innen is magasabb, 448 ezer volt a halálozások száma, 133 ezerrel meghaladva a születéseket. A határon túl 612 ezren haltak meg a vizsgált időszakban, a természetes fogyás pedig 120 ezer fő volt. A népességszámokat is figyelembe véve, a magyarországi fogyás mértéke valamivel nagyobb, mint a külhoni: 3,3 ezrelék a 2,4 ezrelékkal szemben.

Születési többletet egyetlen területen, a Kassai kerületben regisztráltak, mégpedig 2 ezrelékes mértékűt. Lényegében azonos volt a születések és a halálozások száma a Muraközben (a természetes fogyás 0,1 százalék). Népességéhez mérten kicsi volt a születési hiány Kárpátalján (0,3 százalék).

A másik pólust is említsük meg. A legnagyobb mértékű a természetes fogyás Észak- és Közép-Bánátban, a 8 ezreléket is meghaladva. Általában magasak a fogyási arányok a Vajdaság területén. A határon innen pedig Békésben, Nógrádban és Zalában mutatkozik erősen átlag feletti, 5 ezrelékesnél gyorsabb természetes fogyás.

8. térkép 1000 lakosra jutó természetes szaporodás/fogyás
2001–2005 átlagában

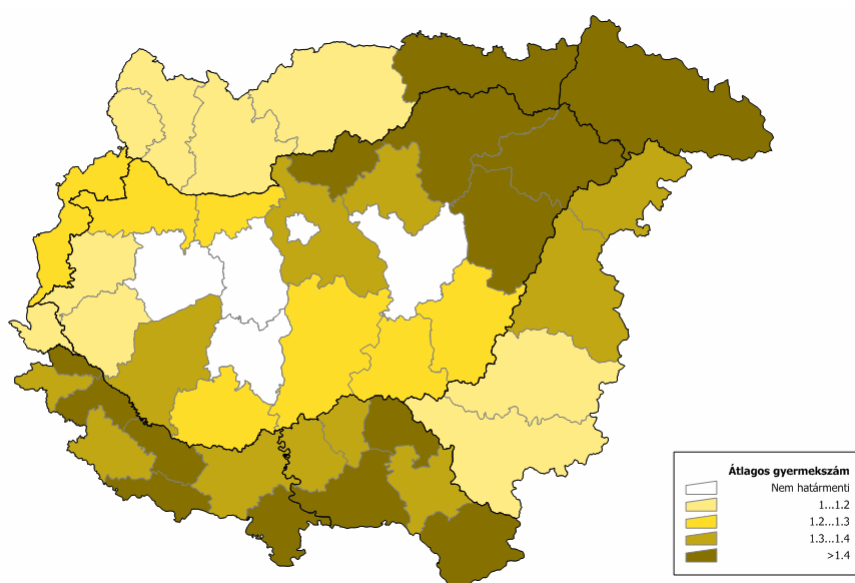
Map 8: Natural population increase/decrease per 1000 people mean values of the period 2001–2005

Nézzük most meg a termékenységet szintetikusán jellemző két mutatószám, az átlagos gyermekszám és – az ún. zéró természetes szaporodáshoz szükséges – átlagos gyermekszám alakulását. Maga az átlagos gyermekszám keresztmetszeti mutató, a nők kor szerinti szülési gyakoriságainak összege. Ha feltételezzük, hogy a gyakoriságok állandósulnak, akkor ez az összeg a nők végső gyermekszámával azonos, vagyis azzal az átlaggal, hány gyermeke születik egy nőnek élete során.

Régióinkban az így értelmezett átlagos gyermekszám igen alacsony. Változatlan kor szerinti szülési gyakoriságok mellett 1000 nő élete során mindössze 1320 gyermeknek adna életet, ami – szülőpárokat feltételezve – mindössze 65 százalékos utánpótlást biztosít. A határon túli terület átlaga még ennél is alacsonyabb: 1300, míg a határon inneni 1340.

A régió változatos viszonyait mutatja, hogy – igaz, demográfiai szempontból szűk határok között – az átlagos gyermekszám területek szerint jelentősen szóródik: 1630 (Kárpátalja) és 1050 (Pozsonyi kerület) között a határon túl, illetve 1500 (Szabolcs) és 1140 (Zala) között a határon belül.

Térképünkön kirajzolódik az északkeleti és déli térségben mutatkozó viszonylag magasabb termékenység, míg a nyugati-északnyugati tájon a szintek a legalacsonyabbak. A múlt rezsim bukása után bekövetkezett zuhanást jelzik Arad és Temes alacsony értékei. Hangsúlyozni kell, hogy az 1630-as maximum is messze van a népesség egyszerű utánpótlásától (2070), annak kevesebb mint 80 százaléka.

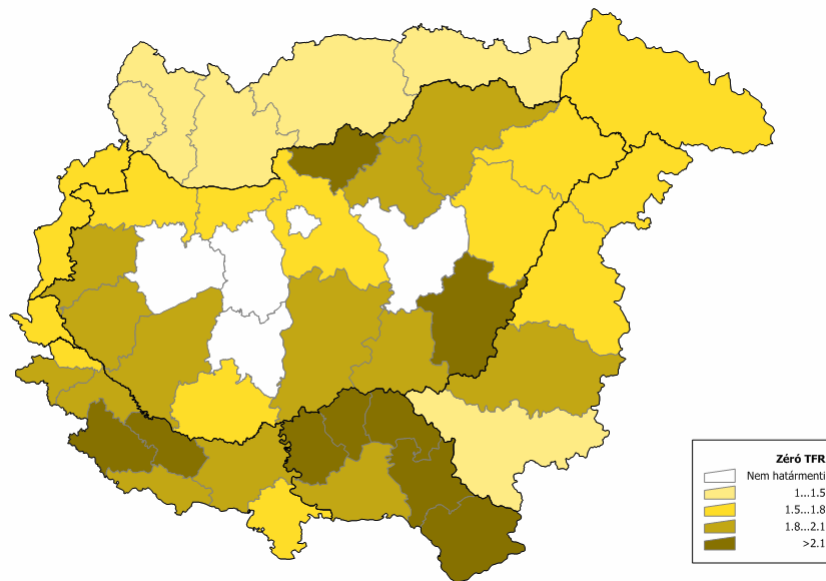

9. térkép A (standard) átlagos gyermekszám 2001–2005 között
Map 9: Standard number of children between 2001–2005

Kevésbé ismert, de esetünkben nagyon is fontos demográfiai mutatószám a zéró természetes szaporodáshoz szükséges átlagos gyermekszám (TFR0). Arról tudósít, mekkorának kellene lennie a nők gyermekvállalási hajlandóságának ahhoz, hogy a születések száma egyenlő legyen a halálozások számával.

A régió egészére nézve a TFR0 1,69-es, a határon innen 1,80-as, a határon túl pedig 1,60-as értéke biztosítaná, hogy a születések száma elérje a halálozásokét, vagyis a népesség természetes szaporodása helyreálljon. Az a tény, hogy a TFR0 a régió egészében, ebből következően a területek többségén 2,0 alatti, mutatja, hogy az újabb alacsony termékenység még nem torzította annyira a korösszetételt, hogy az messzemenő és visszavonhatatlan következménnyel járna az utánpótlásra. Figyelniük kell azonban a mértékeket. Minthogy a normál TFR 1,3, a zéró természetes szaporodást pedig 1,7 biztosítaná, a nők 40 százalékának $(1,7-1,3 = 0,4)$ kellene eggyel több gyermeket vállalnia. Csak a

családpolitikai ösztönzőkre hagyatkozva ez felettébb nehéz feladatnak bizonyulhat, inkább valóságos társadalmi-gazdasági korszakváltást igényelne a régióban. Minél tovább marad a jelenlegi alacsony gyermekszám, annál magasabb szintekre lesz szükség, biztosítandó a természetes utánpótlást.

10. térkép A zéró természetes szaporodáshoz szükséges átlagos gyermekszám 2001–2005 között

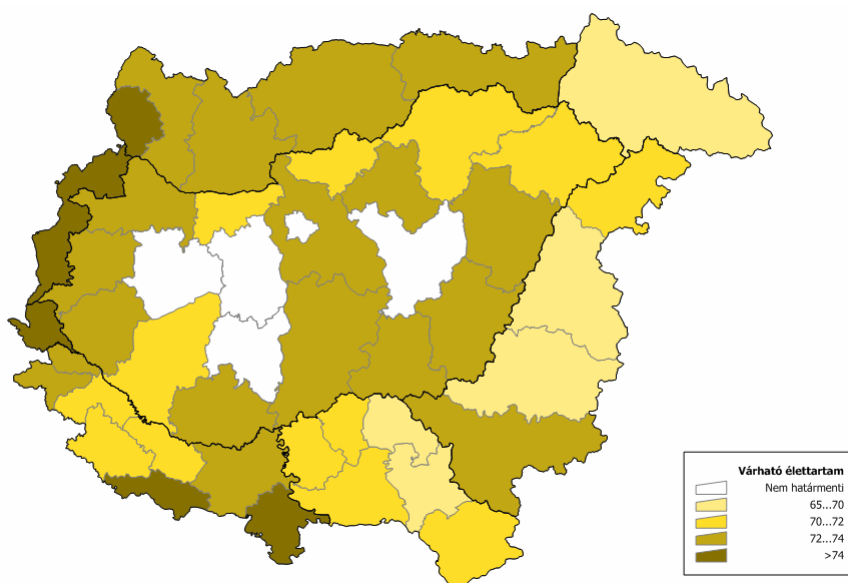
Map 10: Standard number of children necessary for zero natural population increase (2001–2005)

Kirajzolódik a térképen, hogy a déli területeken okoz leginkább gondot az alacsony termékenység, súlyosbítva a népesség korösszetételének defektusaival (délszláv háború). Itt vannak olyan összefüggő területek (Bácska, Bánát), ahol rendkívül magas, 2,1 feletti átlagos gyermekszám állítaná helyre az egyensúlyt. Az utánpótlás alakulása természetesen erősen függ a halálozásoktól is. A régióban, de a határmente egészében is tehát *népeseádpolitikai feladat* a termékenység és a halandóság egyidejű és jelentős javítása, első megközelítésben megfelelő család- és egészségügyi politikával.

De nem megnyugtató azoknak a területeknek a helyzete sem, ahol a TFR0 alacsony. Ez ugyanis együtt jár a tényleges gyermekszám alacsony voltával, ami rövid idő alatt torzítja a korösszetételt, amit a termékenység érdemi emelkedését feltételezve is csak hosszú idő alatt lehet kompenzálni (lásd a szlovák területeket).

A népesség-utánpótlás másik szegmensét, a halandóságot vizsgálándó, a várható élettartamokat vegyük még szemügyre. Ez a régió egészében alacsony, 72 év (férfi-nő bontás nélkül tekintve), és a határon innen csak hajszállal magasabb, mint a határon túl. Ez az érték eléggé elmarad az Európai Unióban átlagos 77–79 évtől. Tekintettel arra, hogy a várható élettartamot a társadalom modernizációs szintjének jelzőszámaként is értelmezhetjük, a jelenséget mint a régió viszonylagos alulfejlettségének, akár évtizedekben mérhető elmaradásának indikátoraként azonosítjuk.

Az élettartamok szórása is alátámasztja felfogásunkat. A legmagasabb érték 78,0 év, amit – mint várható – Burgenlandban figyelhetünk meg, míg a legalacsonyabb 68,4 év, és ez – ugyancsak valószínűsíthetően – Kárpátalja adata. Ez utóbbi – noha unisex szemléletű – a magyarországi férfiak ugyancsak alacsony élettartamát sem éri el. A sorban a Vajdaság 70 éves adata következik. A hazai értékek – az elmúlt hosszabb időszak fejlődésének köszönhetően (nem a legutóbbi évekre gondolunk) – 71,5 és 73,6 év között szóródnak, a különbségek tehát viszonylag mérsékelték.

11. térkép Születéskor várható élettartam, 2001–2005 átlagában
Map 11: Life expectancy at birth, mean values of 2001–2005

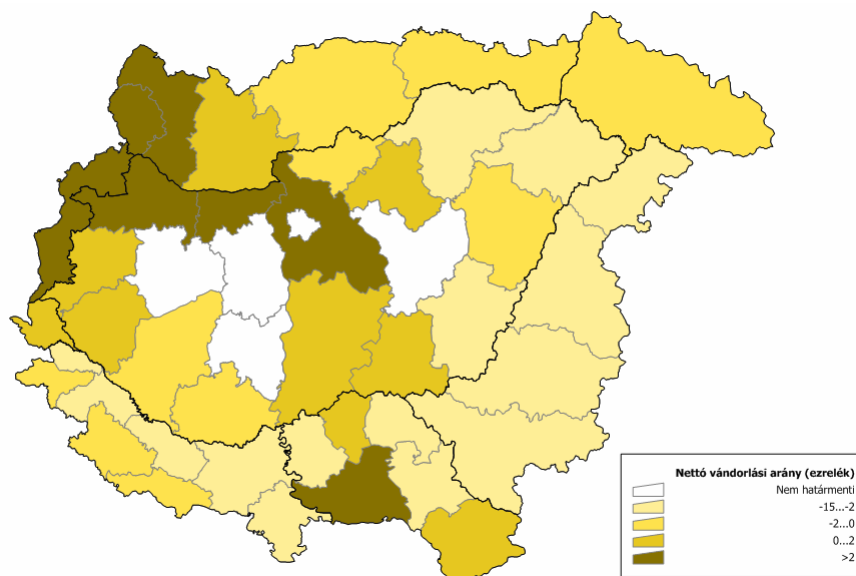
A népmozgalom harmadik komponense a vándorlás. Az erre vonatkozó adatok közismerten bizonytalanok. Még a belső vándorlás megfigyelésének megbízhatósága sem mérhető a születési és a halálozási adatokéhoz, nem is szólva a

nemzetközi vándormozgalomról. A bejövőket több-kevesebb biztonsággal regisztrálni tudják, a távozókat azonban már nem.

Mi itt a vándorlási különbözettel foglalkozunk. Ez a népességi statisztikából és a születések, halálozások adataiból kiszámítható. Igaz, maga a népességi statisztika is magában foglalja (legalábbis impliciten) a vándorlási különbözetet. Megjegyzendő továbbá, hogy becslésekről van szó, melyeket több-kevesebb fenntartással kell fogadni.

A vándorlási különbözet a határmente egészében negatív, a külső határmentében erősen negatív, míg a határon innen pozitív. 2001 és 2006 között a migráció 95 ezer fővel csökkentette a külső határmente lakosságát, 79 ezer fővel emelte a belső határmente népességét. Az egyenleg a teljes határmentére 15 ezer fős veszteség.

Tüzetesebben vizsgálva az egyes területeket kitérünk, hogy a belső határmentén pozitív egyenlege egyetlen területi egységnek, Pest megyének köszönhető, mely több mint 90 ezer fővel gyarapodott a beköltözésekkel. A többi megye mérlege azonban negatív, mínusz 13 ezer fő. A külső határmente nagynak tűnő vesztesége is koncentrált, mégpedig a négy romániai megyére. Arad, Bihar, Szatmár és Temes népessége együttesen 105 ezer fővel lett alacsonyabb. Ha ettől eltekintünk, a külső határmente vándorlási különbözete csekélyebb és pozitív: plusz 11 ezer fő. A térkép összefüggő területeket mutat, amelyeken szinte szabályosan országonként elkülönülve hasonló a vándorlási különbözet előjele és mértéke: pozitív északnyugaton, negatív keleten és délen. A déli magyarországi megyék egyike-másika befogadónak mutatkozik (Bács-Kiskun, Csongrád, Vas és Zala), megfelelő határon túli partnereik kibocsátók. Különleges az alacsony elvándorlással jellemezhető nagyobb térség gyűrűjében található Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg helyzete.

12. térkép 1000 lakosra jutó vándorlási különbözet 2001 és 2006 között
 Map 12: Balance of migration (per 1000) between 2001 and 2005

Népességi kilátások 2021-ig

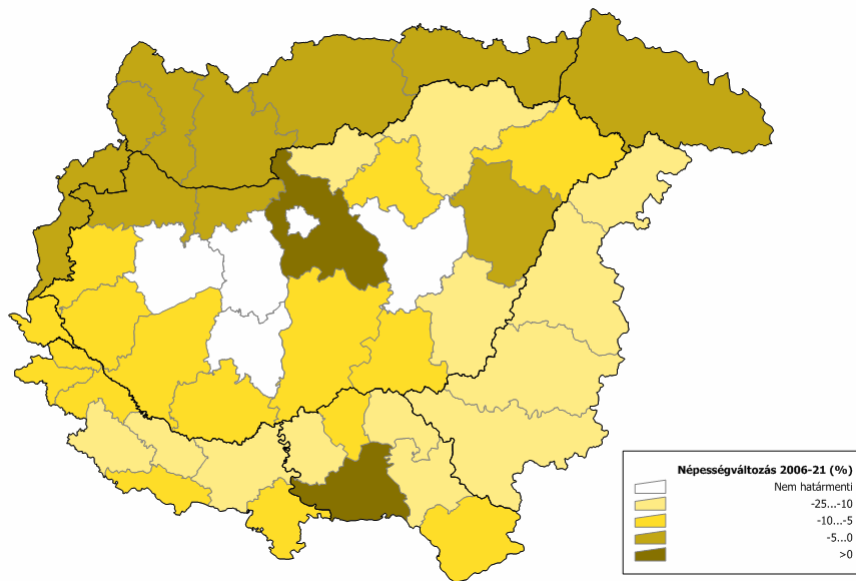
A rendelkezésre álló adatok felhasználásával elvégeztünk egy népesség-előrebecslést. Hangsúlyozni kell, hogy technikai előreszámításról van szó, ami azt mutatja be, mi történne a folyamatok változatlansága esetén. Az eredményeket kontrolláltuk a legfrissebb hazai területi előreszámítással, és jó egyezést tapasztaltunk.⁴

Előrebecslésünk szerint a teljes határmente népessége 15 év alatt 7 százalékkal, 1,2 millió fővel csökken, zömében, 1,0 millióval, a határon túli területen. Ez a 2006. évi népesség több mint 10 százaléka, tehát tetemes mértékű. A határon innen a csökkenés mértéke mérsékeltebb, 187 ezer fő, a 2006. évi népesség 2,7 százaléka.

Az utóbbi adat kapcsán ismét felmerül a kérdés, vajon helyesen jártunk-e el, amikor Pest megyét is beleértettük a határ menti térségbe. Pest megye lakossága ugyanis növekszik, a becslés szerint 242 ezer fővel, 23 százalékkal. Ha ez a növekedés kissé túlzónak bizonyul is (más előreszámítások visszafogottabb emelkedést mutatnak), még akkor is jelentősen módosítja a határmente demog-

⁴ A legfrissebb hazai országos és területi előreszámítások megtalálhatók a www.demografia.hu lapon, interaktív formában.

ráfiai folyamatairól alkotott képet. Pest megye nélkül a határon inneni területek lakossága ugyanis erősen csökken: több mint 450 ezer fővel, közel 8 százalékkal. Ezzel pedig változik az összkép is, nevezetesen a *határmente jelentős népességfogyása alaptendencia*, legyen a terület a határon innen vagy túl.

13. térkép A 2006 és 2021 közötti becsült létszámváltozás (%)

Map 13: Estimated change in the number of population – 2006–2021 (%)

Mi az oka ennek a trendnek? A kérdésre a korcsoportos létszámváltozások adnak választ. A teljes határmentében a 0–29 évesek létszáma 1,4 millió fővel csökken, ami önmagában magyarázza a folyamatot. Ezek szerint a fő ok az alacsony születésszám és termékenység, másodlagosan pedig a folytatódó elvándorlás.

Ugyanakkor nem minden népességi szegmens zsugorodik. A 60 évesnél idősebbek létszáma emelkedik, mégpedig dinamikusan: a határmente egészében 423 ezerrel, ezen belül a határon innen 233 ezerrel, a határon túl 190 ezerrel. Itt megint egy mértékbeli különbségre hívjuk fel a figyelmet: a határon belül erősebben idősödik a népesség, mint a határon kívül, de a folyamat végül is párhuzamos, csak fáziskéséssel.

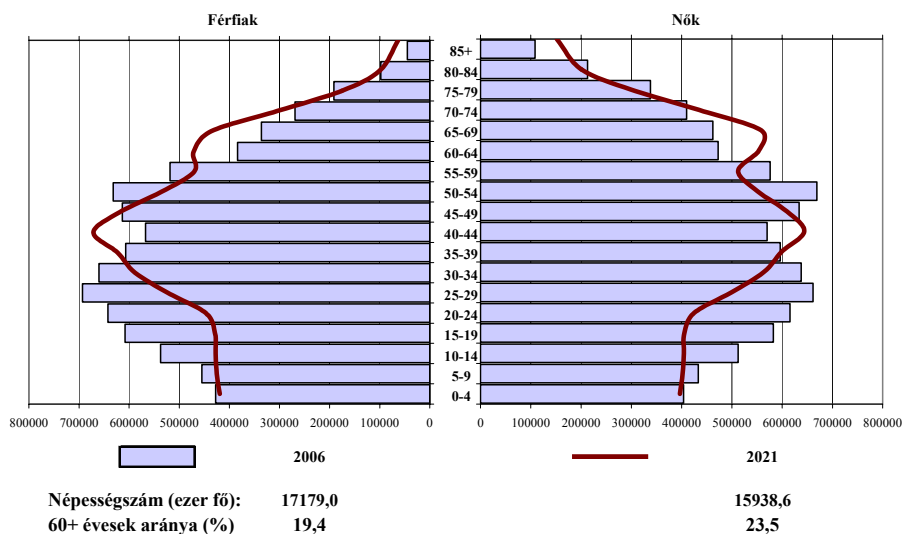
Végül a 60 évesnél idősebbek népességbeli arányát, az arány változását emeljük ki. A megfigyelt teljes területen az idősek aránya 19,4 százalékról 23,5 százalékra, több mint 4 százalékponttal emelkedik. A belső határmentében is 4

százalékpontos a növekedés, azaz az öregedés terén kimutatott fáziselőny megmarad.

Kiemelve néhány területet: a 60 évesnél idősebbek aránya a Muravidéken várhatóan 7,8 százalékponttal emelkedik, alig marad el ettől a Pozsonyi kerület, ahol 7,7 százalékpontos a növekedés, de 7 százalékpont közelében van a Nyitrai és a Nagyszombati kerületben is.

Legkevésbé, 1,3 százalékponttal Kapronca-Körös és Muraköz népessége idősödik, de általában is alacsonyak az aránynövekedések a déli határmentében. Ugyanez a határon belül 2,4 és 6,4 százalékpont között alakul, tehát jóval méréskeltebb a folyamat dinamikája, mint a határon kívül.

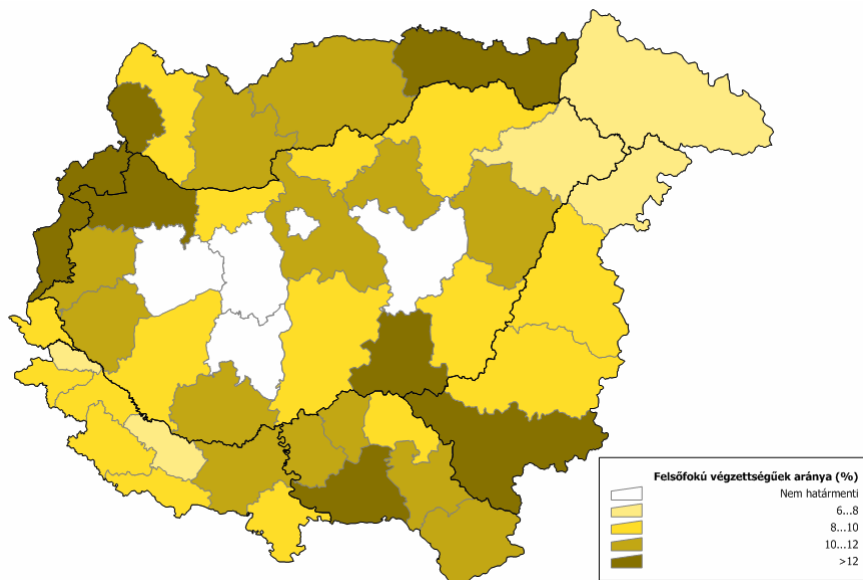
Az I. ábrán a teljes határmente népessége szerepel, férfiak és nők, valamint öt éves korcsoportok szerinti bontásban. Az árnyékolt rész a 2006. évi állapotot mutatja, a vonalas rátét pedig a 2021-re előrebecsült korcsoportos létszámokat. Jól látható, hogy a korfa zsugorodik a fiatalabb, kiterjed az idősebb életkorúakat képviselő szegmensben, *kitűnően példázva annak a folyamatnak a gyors előrehaladását, ami a határmente jövőjének második fő jellemzője: a demográfiai öregedés.*

I. Határ menti megyék összesen lakónépességének korfája, 2006 és 2021
 Population pyramids of the counties along the border (2006 and 2021)

A határmente népességének iskolázottsága

Az iskolázottsági adatokat némi fenntartással kell fogadnunk, és ezt az óvatosságot a statisztika igazolja. A 14. térkép is erről árulkodik, hiszen az elrendezés sakkáblaszerű, nehezen magyarázhatóak a különbségek. Még azt sem lehet kijelenteni, hogy a hazai iskolázottsági szint valamivel magasabb, legalábbis ha a felsőfokú végzettségük arányában mérjük. Az összesítés szerint a belső határmentében 10,2, a határon kívül 11,3 százalék a felsőfokú végzettségük aránya a 20–64 évesek között.

14. térkép A felsőfokú végzettségük aránya a 20–64 évesek között
2001/2002-ben (%)

Map 14: Proportion of people with university education among the
20–64-year-olds in 2001/2002 (%)

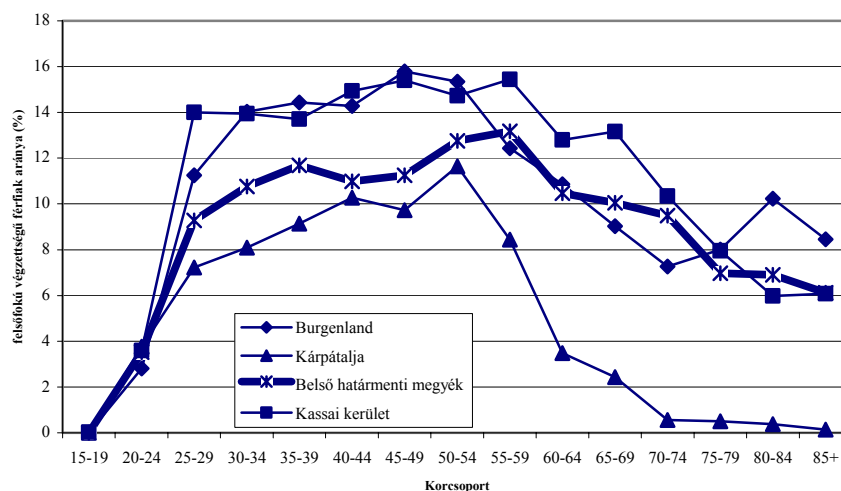
Az alaptendencia az iskolázottsági szint emelkedése, kiemelkedően a jelen időszakban. Az előreszámítások szerint Magyarországon 2021-ig legalább 60 százalékkal növekszik a felsőfokú végzettségűek és legalább egyharmaddal az érettségizettek létszáma, míg az alacsonyabb végzettségű, szakképzetlen népesség számban és arányban is visszaszorul.

Kritikus elemnek számít – és ennek tisztázásában ez a tanulmány sem tud továbblépni –, hogy milyen mértékben befolyásolja a vándorlás/költözés az iskolázottsági szerkezetet. A térképről azt lehet sejteni, hogy ez a hatás erős,

azaz a legképzettebbek nagy arányban vándorolnak olyan gócpontokba, mint a nagyvárosok, fővárosok. Ugyanakkor a távolságok gátat is szabnak a tömeges költözésnek, különösen, ha az ingatlanárakbeli különbségek komolyak. Mintha erről lenne szó Szlovákiában, ahol Pozsony magához vonzza a Nagyszombati kerület magas végzettségű lakóit, viszont a Kassai kerületből már kevesebben költöznek a fővárosba. A térkép szerint mindenképpen figyelmet érdemel a Burgenland–Győr–Moson–Sopron–Pozsonyi kerület háromszöge a felsőfokú végzettségűek magas arányával. Ugyanez érvényes, csak fordított előjellel a Szabolcs-Szatmár-Bereg–Kárpátalja–Szatmár háromszögre, ahol igen alacsony ez az arány. Északi megyéink lakossága a mutató szerint képzetlenebb, mint a határos területeké, míg délen a helyzet fordított.

A II. ábrán a felsőfokú végzettségűek arányát tüntettük fel öt éves korcsoportokonként a kiválasztott területi egységekre. Látható, mennyire tagoltak a görbék, és mennyire nem igaz, hogy a honi végzettségi szint kiugró lenne.

Az ábra alapján érthető egyes szerzők (például *Köllő et al.*) álláspontja a felsőfokú képzés expanziójának szükségességéről. Markánsan megmutatkozik például Burgenland előnye a hazai átlagokkal szemben, különösen a fiatalabb korcsoportokban.

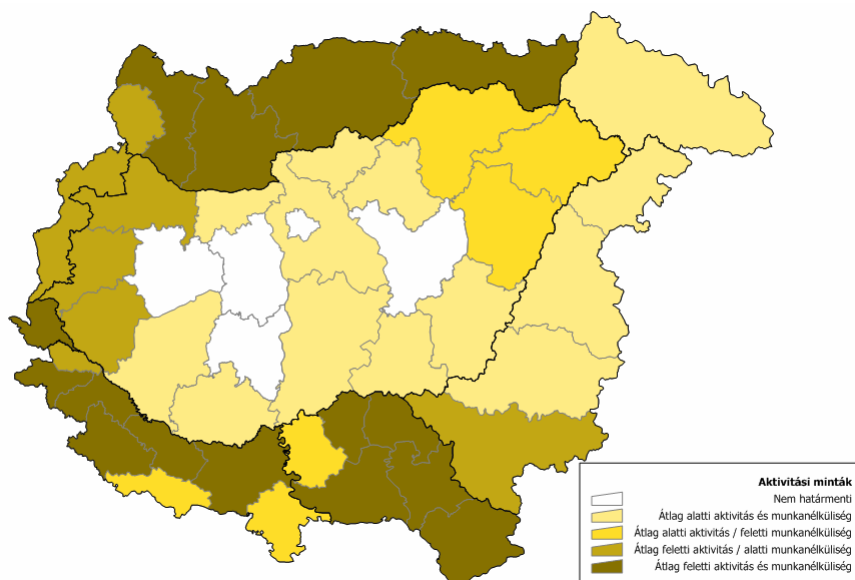
II. A felsőfokú végzettségű férfiak aránya a korcsoportos népességben, 2001
Proportion of men with university degree in the population broken down by age-group, 2001

Gazdasági aktivitás

Három mutatót vizsgálunk: a 15–64 éves népesség aktivitási rátáját (gazdaságilag aktív/népesség), a munkanélküliségi rátát (munkanélküliek/gazdaságilag aktív), valamint az eltartási arányt (gazdaságilag nem aktív/gazdaságilag aktív).

A gazdaságilag aktívok száma a határ menti térségben 2001-ben összesen 7,3 millió, ezen belül az álláskeresők száma több mint 1 millió. A 15–64 évesek aktivitási rátája 61 százalék, a munkanélküliség 15 százalékos. A belső határmenti adatai alacsonyabb aktivitási arányt jeleznek, mint a határon túliak: az előbbire vonatkozó 56,9 százalék, az utóbbi esetében 63,8 százalék. A munkanélküliséget illetően viszont fordított a reláció: 11,4 százalék szemben 17,0 százalékkal, legalábbis a népszámlálások szerint. Ebből rögtön adódik a határ menti térségnek egy meglehetősen általános, de nem minden területi egységre érvényes jellemzője: a magasabb aktivitási szint magasabb munkanélküliséggel is jár. Ez olyannyira igaz, hogy a foglalkoztatottság területén csaknem eltűnik a különbség a régió határon inneni és határon túli része között. A hazai területen a foglalkoztatottsági hányados ugyanis 50,4, a környező területeken 53,0 százalék, vagyis az aktivitásban meglévő különbségnek kevesebb mint a fele érvényesül a foglalkoztatottságban.

Az átlag alatti és feletti aktivitás és munkanélküliség párosítása alapján négy területi kategóriát különböztetünk meg. A 15. térképen azonosíthatjuk a besorolt területeket.

15. térkép Területi aktivitásminták az aktivitás és a munkanélküliség szintje szerint, 2001

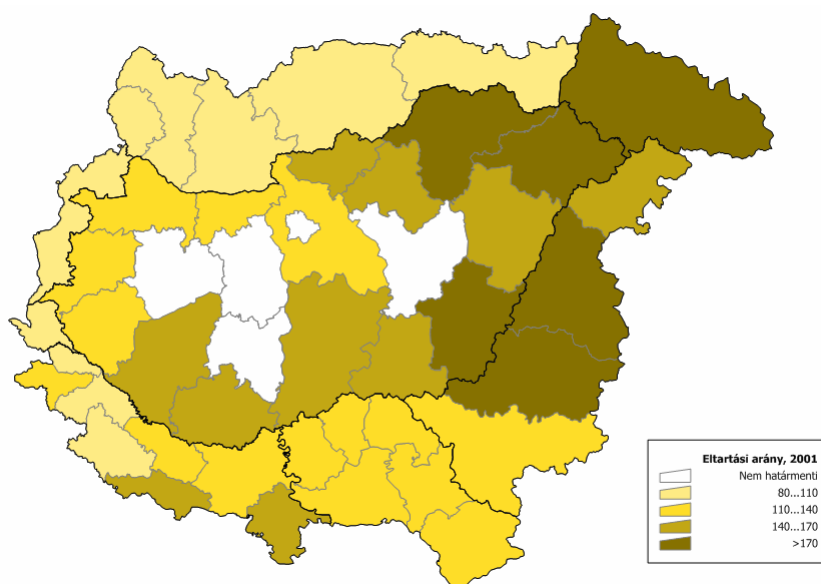
Map 15: Regional activity patterns by the level of activity and unemployment, 2001

Látható, hogy a magas aktivitással jellemezhető szlovák és horvát, szerb területeken együtt a munkanélküliség is magas, az alacsony aktivitást felmutató hazai és keleti határ menti részeken a munkanélküliség (legalábbis a bevallott állástalanság) is alacsony. Összefüggő nyugati területet alkotnak azok a megyék, ahol a magas aktivitás alacsony munkanélküliséggel párosul, valamint azok az északkeleti hazai megyék, ahol ez a reláció fordított.

Az aktivitás természetesen nem csak gazdasági, hanem talán elsősorban társadalmi kategória. Az aktivitás szintje ugyanis egyúttal az eltartási szintet is meghatározza. Ez most már egy valós eltartási mutató, szemben a potenciális demográfiai eltartási aránnyal, hiszen a számlálóban azok szerepelnek, akik a gazdaságilag valóban nem aktívak, a nevezőben pedig azok, akik aktívak.

Az eltartási arány határmentében mért értékeire vonatkozó általános megállapításunk az lehet, hogy a határon innen nagyon magas, a határon túl közepesen magas vagy átlagos. A teljes régióban a ráta 137-hez közeli. Tegyük fel, hogy az aktívak egyenlő arányban megosztják jövedelmüket a nem aktívakkal. Ez azt jelentené, hogy annak 58 százalékát kellene átengedniük és csak 42 százalékkal rendelkezhetnének, ami súlyos teher a munkavállalók részére – természetesen az adott területen szokásos jövedelmek szintjétől függően.

A határon innen sokkal magasabb az eltartási hányados: 157 nem aktív jut 100 aktívra, tehát a fenti becslés feltételezését követve a rendelkezésre álló jövedelem már csak 39 százalék lenne. A határon túl az arány átlagos értéke kedvezőbb, 123.

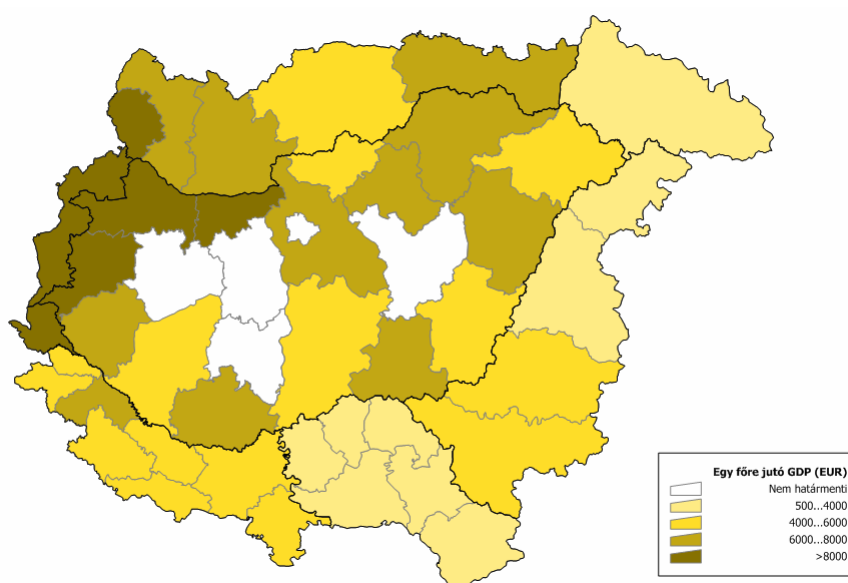
16. térkép Az eltartási arány területi különbségei, 2001 (%)
Map 16: Regional differences in the dependency ratio, 2001 (%)

A legmagasabb az eltartási arány Szabolcs-Szatmár-Beregben, ott 206 nem aktív jut 100 aktívra, a virtuális jövedelem-megtartási hányad itt csak 33 százalék. A másik pólust a Pozsonyi kerület képezi, 81 százalékos eltartási rátával, vagyis a megtartható jövedelem 55 százalékos arányával. Térképünkön kirajzolódnak az eltartási arány nagy területi különbségei: magas a keleti, alacsony az északi és nyugati, valamint közepesen magas a déli és dunántúli területeken.

Gazdasági teljesítmény

A határmente gazdasági teljesítményét az egy főre jutó GDP 2005. évi nagyságával azonosítottuk. A teljes határmente átlagában ez 5993, tehát közel 6000 euró. Kétségtelennek látszik a belső határmente előnye: itt 6800 euró/fő az érték, míg a külső területeken ennél 1400 euróval kevesebb.

Ahogy ez várható, Burgenland jár az élen gazdasági teljesítményével. Itt 20 500 euró esett egy lakosra. A 10 és 20 ezer közötti sávban található további két megye, a Pozsonyi kerület és Komárom-Esztergom. Az előbbi meglehetősen magas, 17 ezer eurós átlagot mutat, utóbbi éppen csak meghaladja a 10 ezret. Az össze többi megyében és kerületben az egy főre jutó GDP 10 ezer euró alatti.

17. térkép Az egy főre jutó GDP nagysága euróban kifejezve, 2005
Map 17: GDP per capita in Euro, 2005

Legkisebb értéket, mindössze 780 eurót Kárpátalján mutat a statisztika, ami – a Pozsonyi kerületéhez hasonlóan – nehezen elfogadható adatnak látszik⁵. A szerbiai területek már a 2 ezres szinten vannak, újabb lépcsőfokkal feljebb, az 5 ezres sávban pedig a horvát területek. A térképen jól elkülönülnek a különböző

⁵ Az egy főre jutó GDP nagyságának, területek közötti eltéréseinek értékelésénél természetesen figyelembe kell venni, hogy az Euróban kifejezett érték a nemzeti valuta aktuális árfolyamán történő egyszerű átszámítással adódik, és nem számolunk a helyi viszonyoknak megfelelő vásárlóerő-paritással. Az így kapott GDP bemutatja azt a területi különbséget, mennyit érne a nemzeti valutában szerzett jövedelem az euróövezet egy átlagos országában. Egy területek közötti összehasonlításban az érvelés fordítva is igaz: mennyivel többet érne egy magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező terület lakosának a jövedelme egy alacsonyabb GDP/főt felmutató területen.

gazdasági teljesítményű, jövedelmezőségű övezetek, megjegyezve, hogy az azonos kategórián belül is komolyak a különbségek.

A demográfiai, iskolázottsági, aktivitási és gazdasági mutatók összefüggései

Vizsgáljuk meg, milyen páros és multilaterális összefüggések mutatkoznak a tanulmányban felsorakoztatott fontosabb mutatószámok között. Két jellemző között első közelítésben a Pearson-féle korrelációs együttható (jele: R) mutathat ki kapcsolatot, jelezve annak szorosságát is. A mutató -1 és $+1$ közötti értéket vesz fel, és a nagyobb pozitív és negatív tartományok szorosabb, míg a 0-hoz közeli értékek gyenge összefüggést vagy függetlenséget jeleznek.

Az elemzésbe bevont mutatók a következők:

- öregedési index,
- átlagos gyermekszám,
- várható élettartam,
- a nettó vándorlás aránya,
- a felsőfokú végzettségűek aránya a 20–64 éves népességben,
- aktivitási ráta,
- munkanélküliségi ráta,
- egy főre jutó GDP.

A korrelációs mátrixot az 1. táblázatban közöljük. Az azonos oszlop- és sor-név metszetében (diagonális) mindig 1,00 áll, mert az egyes adatsorok önmagukkal természetesen teljes mértékben összefüggenek. *Szorosnak* vagy *igen szorosnak* tekintjük az összefüggést, ha a korreláció 0,4 felett, illetve $-0,4$ alatt van. *Erős* összefüggést jelez 0,2 és 0,4, illetve $-0,2$ és $-0,4$ közötti korreláció. Egyébként az összefüggés *közepes*, *gyenge* vagy nem áll fenn.

Az egy változóra eső (teljes, regressziós) korrelációt is meghatároztuk, ami nem más, mint az adott tényező összes többi változóval vett együttes korrelációja. Ennek kiszámítása többváltozós lineáris regresszióval történt.

1. Korrelációs mátrix a határmente egészére
Correlational matrix for the total border region

Változó	Regressziós korreláció	Öregedési index	Átlagos gyermekszám	Várható élettartam	A nettó vándorlás aránya	Felsőfokú végzettségűek a 20–64 évesek között	Aktivitási ráta	Munkanélküliségi ráta	Egy főre jutó GDP
Öregedési index	0,359	1,00	-0,03	0,25	0,17	-0,08	-0,04	-0,12	0,16
Átlagos gyermekszám	0,648	-0,03	1,00	-0,32	-0,11	-0,40	-0,37	0,35	-0,53
Várható élettartam	0,852	0,25	-0,32	1,00	0,41	0,25	0,45	-0,11	0,77
A nettó vándorlás aránya	0,573	0,17	-0,11	0,41	1,00	0,40	0,37	-0,03	0,42
Felsőfokú végzettségűek a 20–64 évesek között	0,690	-0,08	-0,40	0,25	0,40	1,00	0,40	-0,05	0,50
Aktivitási ráta	0,709	-0,04	-0,37	0,45	0,37	0,40	1,00	0,25	0,42
Munkanélküliségi ráta	0,745	-0,12	0,35	-0,11	-0,03	-0,05	0,25	1,00	-0,43
Egy főre jutó GDP	0,912	0,16	-0,53	0,77	0,42	0,50	0,42	-0,43	1,00

A korrelációs számításokat az Excel KORREL függvényével, a regressziós számításokat az Excel Adatelemzés Regresszió modullal végeztük.

A felsorolt változók korrelációs mátrixa számos szoros és néhány igen szoros összefüggést jelez. Három független változót részletesen is megvizsgálunk.

Átlagos gyermekszám

A teljes korreláció rendkívül magas, 0,65, ami egyrészt utal arra, hogy a termékenység szoros összefüggésben változik a gazdasági-gazdaságdemográfiai-demográfiai folyamatokkal, ugyanakkor a nem túlságosan magas érték azt is jelzi, hogy a figyelembe vett tényezőknél kívül mások is okoznak területi eltéréseket. Az egyes változókkal a kapcsolat a következő:

- Öregedési index: gyakorlatilag nincs kapcsolat (-0,03); ha a népesség még viszonylag fiatal, akkor növekedési potenciálja is valamivel magasabb.
- Várható élettartam: erős negatív korreláció (0,42); minél magasabb az élettartam, annál kisebb a gyermekszám.
- Nettó vándorlási arány: alacsony negatív korreláció (-0,11); ez cáfolni látszik azt a vélekedést, hogy vándorlásnak erős népességpótló, a má-

sik oldalról tekintve: túlnépesedést mérséklő szerepe lenne, a migráció a gazdasági tényezőkkel mutat szorosabb kapcsolatot.

- A felsőfokú végzettségűek aránya: erős pozitív korreláció (0,40); ez túlmutat azon a jelenségen, hogy a legképzettebbek gyermekszáma meghaladja a közepesen iskolázottakét, de kisebb, mint az alacsony végzettségűeké. Arról van szó, hogy a képzettségi struktúra újólág átalakulóban van, *ezzel párhuzamosan, illetve ezt követően* új demográfiai rezsím alakul ki, amelyben a gyermekszám várhatóan magasabb lesz, mint a jelenlegi átalakulási periódusban. Másképpen: minél előrehaladottabb állapotban van az iskolázottsági váltás, annál magasabb gyermekszámra van esély.
- Aktivitási arány: erős negatív korreláció (-0,37); a gazdaságilag aktívak magasabb aránya mellett a gyermekszám alacsonyabb és fordítva. Nem véletlen, mennyire előtérbe került mostanában a munka és a család jobb összeegyeztethetőségének követelménye, hogy ennek a negatív kapcsolatnak az intenzív befolyása mérséklődjön. Sőt, európai országok példái azt mutatják, hogy a kapcsolat megfordítható, amikor is a magas aktivitás nagyobb gyermekszámmal párosul. A határmente ma még távolról sem ezt a helyzetet reprezentálja.
- Munkanélküliségi ráta: erős pozitív kapcsolat (0,35); a magasabb munkanélküliség magasabb gyermekszámmal asszociál, feltehetően a képzettségi struktúra közvetítésével.
- Egy főre jutó GDP: szoros negatív kapcsolat (-0,53); a mutató erősen és negatívan korrelál a termékenységgel.

Aktivitás ráta

Az aktivitási rátát a többi változó függvényében vizsgálva azt találtuk, hogy a teljes korreláció magas: 0,73. Az egyes változókkal a kapcsolat a következő:

- Öregedési index: nincs kapcsolat (-0,04); az aktivitási ráta nem függ össze az idős-fiatal aránnyal. Ennek háttéréként megemlíjtük, hogy az öregedési folyamat jelenleg még annak a fázisnak a végén tart, amikor a középső korcsoport súlya magas, és az idősek és fiatalok eltartásának kötelezettségén belül az előbbieket a hangsúlyosabbak. A nagy változás egy-két évtizeden belül következik be, amikor az idősek hányada már az aktívak rovására emelkedik.
- Átlagos gyermekszám: negatívan korrelál az aktivitással (-0,37); ez azért problematikus, mert rámutat, hogy a régió egészében nem sikerült feloldani a család és a munka közötti ellentétet. A régió népességében – zömmel az előző rezsím örökségeként – magas a nők aktivitá-

sa, az alacsony jövedelmek miatt a részfoglalkoztatás sem elterjedt, és a kettős terhelés – a munkapiaci helytállás és családi kötelezettségek egyidejű teljesítése – magasabb gyermekszám mellett súlyosabb.

- Várható élettartam: szoros pozitív korreláció (0,45); minél magasabb az élettartam, annál nagyobb az aktívak aránya és fordítva. A betegségmegelőzés, az egészséges életmód költségeit az egyszerű egészségbiztosítási járulék nem fedezi, a megfelelő anyagi háttér biztosításához a gazdasági aktivitás nélkülözhetetlen. További érv, hogy a magasabb élettartam a magasabban képzett népességcsoportok sajátja, akiknek aktivitási rátája is magas (az iskolázottság keresztthatása).
- Nettó vándorlási arány: erős pozitív kapcsolat (0,37); a magas aktivitási arányt felmutató területek egyúttal befogadóhelyek is, míg az alacsony aktivitási ráta elvándorlással párosul.
- A felsőfokú végzettségűek aránya: szoros pozitív korreláció (0,40); diplomásoknak általában magas a munkapiaci aktivitása, ezért részarányuk emelkedése aktivitási többletet hoz magával.
- Munkanélküliségi ráta: közepes pozitív kapcsolat (0,25); a 15. térkép szerint még erős kapcsolat is lehetne, hiszen a magas aktivitás és a magas munkanélküliségi arány, illetve az alacsony aktivitási ráta és az alacsony munkanélküliségi arány együttállása a területi egységek zömére érvényes.
- Egy főre jutó GDP: szoros pozitív kapcsolat (0,42); nem véletlen, hiszen a GDP egyik tényezője az aktívak aránya. Mivel azonban a termelékenység (vagyis az egy aktív személy által előállított hozzáadott érték) jelentősen eltér az egyes országokban, ez gyengíti a kapcsolatot.

Egy főre jutó GDP

Az egy főre jutó bruttó hazai termék szinte minden változóval szoros összefüggést mutat. A teljes korreláció ennek megfelelően igen magas, 0,92. Az egyes változókkal a kapcsolat a következő:

- Öregedési index: közepes pozitív kapcsolat (0,16); összefügg azzal, hogy az idősebb népességben nagyobb az egy főre jutó GDP értéke, mert az adott korösszetétel a modernizáció általában előrehaladottabb fázisával kapcsolódik. Ugyanakkor idős népesség nemcsak a gazdasági progresszió folyamatában, hanem például a fiatalok elvándorlása nyomán is kialakulhat, ez a lehetőség a határ menti régióban jelentősen gyengíti a kapcsolat szorosságát.
- Átlagos gyermekszám: szoros negatív kapcsolat (-0,53); összecseng azzal a világméretű megfigyeléssel, hogy a nagyobb gazdasági teljesítmény alacsonyabb gyermekszámmal jár együtt, és fordítva. Újabb

kutatási eredmények szerint azonban kellően magas GDP mellett az összefüggés megfordulhat. A vizsgált területen azonban ezen a szinten talán ha Burgenland áll. Tudni kell továbbá, hogy a családpolitikák eltérései jelentős különbségeket okozhatnak az azonos gazdasági teljesítményű országok termékenységi szintjeiben.

- Várható élettartam: igen szoros pozitív korreláció (0,77); minél magasabb az élettartam, annál nagyobb az egy főre jutó GDP és megfordítva. Nem véletlen, hogy számos szerző (köztük Andorka Rudolf) szerint a várható élettartam egy ország fejlettségének indikátora. Egyébiránt pedig az egy főre jutó GDP, az élettartam és az iskolázottság olyanra együtt mozog, hogy az ENSZ HDI-nek (Human Development Index) is ezek az alkotóelemei.
- Nettó vándorlási arány: szoros pozitív korreláció (0,42); a gazdagabb területeken a nettó vándorlás is nagyobb arányú, mint a kevésbé tehetőseken. A GDP különböző szintjei a vándorlási folyamat irányát is meghatározhatják.
- Felsőfokú végzettségűek aránya: szoros korreláció (0,50); minél jobb minőségű a humán erőforrás, annál gazdagabb az adott terület, és az összefüggés fordítva is érvényesül.
- Aktivitási ráta: szoros pozitív kapcsolat (0,42); minthogy hogy az aktivitási ráta az egy főre jutó GDP egyik tényezője, a kapcsolat szerves: a magasabb aktivitási ráta több hozzáadott értéket produkál, magasabb a GDP.
- Munkanélküliségi ráta: szoros negatív kapcsolat (-0,43); összefügg az- zal, hogy a gazdagabb területeken a munkanélküliség alacsonyabb, és megfordítva. Az egy főre jutó magasabb GDP azt eredményezi, hogy a társadalom jobban képes törődni az álláskeresővel is, tehát például hamarabb talál munkát az állását elvesztő/feladó.

Összefoglalás

A határ menti térségek összehasonlító vizsgálata – a nem minden vonatkozásban koherens adatok ellenére – feltárta, hogy a szétszakítottság közel kilencvenéves tartama ellenére (melynek során a nem organikus beavatkozások, ki- és betelepítések esetenként meghatározó szerepet játszottak) sok összefüggésben azonosak maradtak a tendenciák, kimutatható a folytonosság.

A vizsgált térség jelentőségét egyértelművé teszi annak mérete, s az ott élő emberek száma, valamint – néhány kivétellel – a határ két oldalán lejátszódó demográfiai folyamatok hasonlósága, azonossága.

A térségben élők korösszetétele arra utal, hogy a határmente egészében a népesedési folyamatok perspektívája hasonló, és ez tény jelentős mértékben

kihat a termékenységre, a gazdasági aktivitásra, a mobilitásra. 2021-ig jelentős népességcsökkenés várható, a hiányzó népesség helyét a térség komplex fejlesztése nélkül bevándorlókkal sem lehet pótolni, melynek következtében az elemzésben kimutatott tendenciák kiteljesedése várható, a népesség rapid elöregedésében összegződve.

Annak ellenére, hogy az adatok területenként nem minden vonatkozásban felelnek meg egymásnak, s így összehasonlításuk során problémák merülnek fel, a feldolgozott adatállomány jelen állapotában is a leírtaknál sokkal részletesebb és számos új összefüggésre fényt derítő eredmény megfogalmazására ad lehetőséget. Különösen érvényes ez az a térképek, ábrák, mellékletek anyagainak önálló és egymásra vonatkoztatott értelmezhetőségére.

A hasonlóságok mellett megfigyelhető jelentős demográfiai, iskolázottsági, aktivitási, gazdasági teljesítménybeli különbségek és fáziskésések a térségbeli folyamatok fokozott vizsgálatát, a változások rendszeres monitorozását követelik meg, különös tekintettel a különbségek csökkentésére és – visszakanyarodva a bevezető gondolatokhoz – a magyar nemzetiségű lakosságnak többségi vagy kisebbségi helyzetétől függetlenül közelítőleg egyforma esélyű fejlődésére.

1. A határ menti megyék listája, 2001–2006. évi főbb adatai
List of counties along the border, important data from 2001–2006

A terület megnevezése	Terület (km ²)	Népsűrűség, 2006 (fő/km ²)	Népesség, 2006. 01. 01 (1000 fő)	A 60 évesnél idősebbek aránya, 2006. 01. 01 (%)	Átlagos gyermek- szám 1000 nőre, 2001–2005 (STFR)	Születéskor várható átlagos élettartam, 2001–2005 (%)	Vándorlási különbözet 1000 lakosra, 2001–2005	Felsőfokú végzettségűek aránya a 20– 64 évesek között, 2001/2002 (%)	A 15–64 évesek aktívi- lási rátája, 2001/2002 (%)	Munkanélkü- liségi ráta, 2001/2002 (%)	Egy főre jutó GDP, 2005 (euró)
Baranya	4430	90	398,4	26,3	1249	72,4	-0,9	10,8	54,8	12,1	6409
Bács-Kiskun	8445	64	537,9	26,4	1298	72,5	0,6	9,4	57,8	10,9	5921
Békés	5630	69	385,8	28,7	1284	72,8	-2,4	8,1	53,8	13,7	5272
Borsod-Abaúj-Zemplén	7247	100	725,8	24,8	1502	71,5	-4,2	9,3	51,8	19,8	6081
Csongrád	4263	99	423,6	25,8	1225	72,8	1,1	12,4	57,5	9,8	6739
Győr-Moson-Sopron	4209	105	441,6	24,9	1235	73,6	4,2	12,3	63,1	5,1	9772
Hajdú-Bihar	6211	88	547,4	23,5	1405	72,5	-0,5	10,1	54,8	15,3	6550
Heves	3637	88	320,9	26,6	1346	72,4	0,7	10,2	56,3	11,7	6175
Komárom-Esztergom	2265	139	314,8	24,4	1282	71,9	2,1	9,7	60,5	7,2	10081
Nógrád	2546	84	214,8	27,0	1408	71,7	-1,0	8,0	56,2	13,8	4468
Pest	6393	181	1157,6	21,4	1378	72,7	16,5	11,8	60,7	7,8	7815
Somogy	6036	55	329,4	27,1	1329	71,9	-0,3	9,7	55,8	12,3	5813
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5937	97	578,6	22,6	1505	71,5	-2,8	7,8	48,9	18,5	4831
Vás	3336	79	264,4	27,0	1185	72,8	1,1	10,8	64,8	4,4	8351
Zala	3784	78	294,2	28,6	1144	73,1	1,0	10,4	61,9	7,9	7552
Burgenland	3966	70	279,3	30,4	1246	78,0	5,1	12,7	71,9	5,5	20480
Bihar	7544	79	593,0	20,3	1331	69,8	-9,5	9,4	52,3	7,5	3790
Szatmár	4418	83	367,6	20,3	1341	70,1	-13,2	6,6	53,8	6,0	3057
Arad	7754	58	450,0	21,4	1186	69,7	-9,8	8,6	49,7	6,8	4311
Temes	8697	76	660,6	21,5	1154	72,2	-8,2	12,8	63,3	7,4	5060

2. tábla Folytatása

A terület megnevezése	Terület (km ²)	Népsűrűség, 2006 (fő/km ²)	Népesség, 2006. 01. 01 (1000 fő)	A 60 évesnél idősebbek aránya, 2006. 01. 01 (%)	Átlagos gyermekszám 1000 nőre, 2001–2005 (STFR)	Születéskor várható átlagos élettartam, 2001–2005	Vándorlási különbözet 1000 lakosra, 2001–2005	Felsőfokú végzettségűek aránya a 20–64 évesek között, 2001/2002 (%)	A 15–64 évesek aktívítási rátája, 2001/2002 (%)	Munkanélküliségi ráta, 2001/2002 (%)	Egy főre jutó GDP, 2005 (euró)
Muravidék	1337	91	122,1	29,2	1119	74,6	0,4	8,7	69,4	19,3	9432
Pozsonyi kerület	2053	294	603,7	24,8	1053	74,7	2,6	24,9	74,0	10,1	17408
Nagyszombati kerület	4147	134	554,8	24,1	1095	73,9	2,7	9,5	73,1	17,6	7676
Nyitrai kerület	6343	112	708,3	24,1	1056	72,4	1,4	10,2	72,1	23,6	6347
Besztercebányai kerület	9455	69	656,4	22,2	1197	72,0	-0,2	11,4	72,7	24,2	5136
Kassai kerület	6752	114	771,4	20,0	1462	72,4	-0,7	12,7	74,4	27,0	6014
Kapronca-Körös	1748	69	120,4	22,0	1401	71,6	-2,1	8,8	67,3	15,6	6530
Muraköz	729	160	116,9	22,0	1497	73,9	-2,6	7,0	68,6	11,7	5392
Verőce-Drávaköz	2024	44	89,3	25,3	1473	71,9	-4,8	7,7	64,3	20,6	4875
Észék-Baranya	4155	77	321,3	25,8	1384	73,1	-2,9	10,6	61,1	25,4	5395
Várasd	1262	144	181,6	24,9	1364	73,4	-0,4	9,7	62,9	15,5	5941
Belovár-Bilogora	2640	49	128,3	25,5	1395	71,8	-1,1	8,1	70,2	15,4	5173
Pozsega-Szlavónia	1823	46	84,2	25,6	1518	74,4	-1,5	8,3	58,3	18,3	4840
Vukovár-Szerémség	2454	82	200,5	25,6	1529	75,3	-2,6	8,1	28,3	28,3	4028
Észak-Bánát	2328	68	157,2	26,3	1431	69,5	-2,3	9,2	62,2	20,0	1978
Közép-Bánát	3256	61	197,6	26,2	1392	69,6	-2,5	11,1	63,2	23,5	1547
Dél-Bánát	4245	72	306,1	24,1	1491	70,4	0,5	10,3	63,4	24,4	1940
Észak-Bácska	1784	109	194,6	25,1	1373	70,3	1,1	11,5	62,5	22,1	1904
Nyugat-Bácska	2419	83	201,0	27,7	1344	70,4	-4,9	10,3	60,8	27,1	1824
Dél-Bácska	4015	150	603,2	22,5	1470	71,1	6,1	16,4	62,4	23,3	2738
Kárpátalja	12800	97	1242,9	17,9	1630	68,4	-1,6	7,9	53,4	9,6	780
Belső határ menti megyék	74367	93	6935,0	24,7	1342	72,4	2,3	10,2	56,9	11,4	6812
Külső határ menti megyék	110148	90	9912,1	22,7	1303	71,8	-1,9	11,3	63,8	17,0	5439
Határ menti megyék mind	184515	91	16847,1	23,5	1319	72,1	-0,2	10,8	61,0	14,9	5993

IRODALOM

- Ács Zoltán (szerk.) (1994): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest.
- Bulla Béla – Mendöl Tibor (1947): *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest.
- Dövényi Zoltán (2005): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa. *Kisebbségkutatás*, 3., 338–344.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1988): *Magyarok a Kárpát-medencében*. – Budapest.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter – Veres Valér (2005): *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási Jelentések 78. 158. KSH NKI, Budapest.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter (2000): A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43/1. 11–46.
- Kamarás Ferenc (2001): Családalapítás és gyermekvállalás az 1900-as években és az ezredfordulón. *Demográfia*, 44/1–2. 44–73.
- Klinger András (1992): Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. *Statisztikai Szemle*, 4–5. 325–348.
- Kocsis Károly (1996): Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza.
- Pongrácz Tiborné (2002): Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai. *Demográfia*, 45/4. 438–448.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre (2000): *Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Kutatási jelentések, 62. KSH NKI, Budapest.
- Puskás Júlianna (1985): *Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége. Tanulmányok a magyar népi demokrácia 40 évéből*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Tamás Pál – Inotai András (szerk.) (1993): *Új exodus. A nemzetközi munkaerő-áramlás új irányai*. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja és az MTA Világgazdasági Kutató Intézete, Budapest.
- Tóth Pál Péter (1997a): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest.
- Tóth Pál Péter (1999): *Szórványban*. Püski Könyvkiadó, Budapest.
- Tóth Pál Péter (2003): Nemzetközi vándorlás – magyar sajátosságok. *Demográfia*, 46/4. 332–341.
- Tóth Pál Péter (szerk.) (2005): *Vándorlás és népességfogyás*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest.
- Tóth Pál Péter (szerk.) (2006): *Bevándorlás Magyarországra*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Tóth Pál Péter. (Kisebbségkutatás könyvek), Lucidus Kiadó, Budapest, 324.
- Tóth Pál Péter (2007): *A nemzetközi vándorlás szerepe a Kárpát-medencei magyar népességfejlődésben*. Akadémiai doktori értekezés (kézirat).

Tárgyszavak:

Regionális demográfia
Területi összehasonlítás
Demográfiai és gazdasági összefüggések

**DEMOGRAPHIC POTENTIAL AND LABOUR MARKET SITUATION OF
THE COUNTIES LOCATED ALONG THE BORDERS
OF HUNGARY**

Abstract

The study discusses the demographic, educational, and economic activity of the counties, located along the borders of Hungary (regions based on NUTS-3 classification), with a focus on their economic performance (GDP per capita). The demographic features centre on population composition by sex, age, fertility, mortality and migration patterns in the period of 2001–2006. The authors characterise educational attainment by the proportion of people with university degree. In economic activity they differentiate employment and job seeking. The detailed description of similarities and differences of the regions is supplemented by correlation and regression analysis of the variables. It has been revealed that the regional variations are rooted in the differences between economic performance and educational attainment of the population.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

EGGEBEEN, D. – DEW, J.: The Role of Religion in Adolescence for Family Formation in Young Adulthood. (A serdülőkori vallásosság szerepe a kora felnőttkori családalapításban.) *Journal of Marriage and Family*, 2009/1. 108–121.

Tudjuk, hogy a szocializáció során nyert tapasztalatok is nagyban befolyásolják a párválasztást. Az Eggebeen–Dew szerzőpáros cikke arra keresi a választ, hogy a serdülőkori vallásos tapasztalatok befolyásolják-e, hogy ki milyen első párkapcsolati formát választ, valamint, hogy az együtt élők összeházasodnak-e vagy sem.

Napjainkban a fiatalok együttélési szokásaiban jelentős eltérés figyelhető meg szüleikéhez képest. A legjelentősebb változást az első házasságkötési kor későbbre tolódása, valamint a házasság intézményének az együttélés gyakorlatával való felváltása jelenti. Jelentős irodalom foglalkozik ezen téma szocio-ökonómiai okaival, a következő tanulmány azonban a serdülőkorúak vallásossága, vallásos neveltetése és későbbi házasságkötési, illetve együttélési szokásai közötti kapcsolatot vizsgálja.

A vallási élet három dimenzióját (felekezeti tagság, templomba, gyülekezetbe járás gyakorisága, valamint a vallás iránti személyes elkötelezettség) különítették el a vizsgálat során. Minden egyes vizsgált dimenzió házasságra, valamint együttélésre gyakorolt hatása mellett a tanulmány főként az egyes dimenziók kombinációjának hatására koncentrált, valamint ezt mutatja be részletesebben, az együttélés valószínűségére, annak hosszára, céljára, valamint a házassággal végződés esélyére összpontosítva.

A felekezeti hovatartozás tekintetében öt kategóriát különböztettek meg a szerzők, úgymint konzervatív protestáns, protestáns, katolikus, bármilyen más felekezethez tartozók és felekezeten kívüliek.

A kutatás során egy Egyesült Államokbeli nemzeti longitudinális, héttől tizenkettődik osztályos serdülőkre vonatkozó kérdőíves felmérés adatait használták fel (National Longitudinal Study of Adolescent Health, 1995–96, 2001). A reprezentatív mintavétel után 13 895 fő adatai képezték az elemzések tárgyát.

A kutatók három főbb hipotézist fogalmaztak meg: 1. a vallásosságnak nincs szerepe a serdülőkor után kialakuló együttélési mintákban; 2. bármilyen serdülőkori vallásos tapasztalat rövidebb együttélési időtartammal jár együtt, és ez házassággal végződik, vagy legalábbis azt az álláspontot eredményezi, hogy a kapcsolatnak házassággal kellene végződnie; 3. az elkötelezett konzervatív protestánsok és a katolikusok körében is nagyobb a valószínűsége a rövidebb együttélési szakasznak, melyet házasság követ, mint bármely más vallási identitású fiatal esetében.

Az előzetes feltevések szerint felekezetek szerint vizsgálva a konzervatív protestáns fiatalok körében a legnagyobb a valószínűsége a házasság vállalásának, míg az együttélés esélye náluk a legkisebb, ellentétben többi protestáns társukkal szemben, ahol ezek a valószínűségek éppen ellenkezően alakulnak. Katolikus társaik a feltételezések szerint kevésbé valószínű, hogy házasságra lépnek, viszont ők is ugyanúgy kerülnek az együttélést, akárcsak konzervatív protestáns társaik. Azok a serdülők házasodnak a legkevésbé, akik egyáltalán nem mondhatók vallásosnak, valamint ők választják a legnagyobb valószínűséggel az együttélést is.

A templomba járás, illetve a gyülekezetbe járás is pozitívan korrelál a házasság intézménye melletti döntéssel a feltevések szerint, valamint a személyes elköteleződés is pozitívan hathat a házasságba lépésre. Összességében feltételezhető azonban, hogy ez a három vallási tényező nemcsak egyenként, hanem együttesen is különböző hatással bír az együttélési szokásokra, valamint a családalapításra.

Az eredményeket illetően néhány előzetes feltevésnek megfelelően megfigyelhető, hogy a vallásyakorlás intenzitása, valamint az erős vallási elköteleződés növeli a házasság esélyét, ezzel egyidejűleg pedig csökkenti az együttélés valószínűségét. Ezzel ellentétben a felekezeti hovatartozás tekintetében nem várt eredmények születtek. Azok körében ugyanis, akik katolikus neveltetésben részesültek, konzervatív protestáns társaikhoz képest kisebb mind a kora felnőttkori házasság, mind pedig az együttélés valószínűsége.

A konzervatív protestáns csoporton belül is adódnak eltérések a családalapítás, együttélés tekintetében. Azok a protestánsok ugyanis, akikre intenzív vallásyakorlat és erős vallási elköteleződés jellemző, kevésbé jellemző az együttélés, mint a házasságkötés.

Meglepő azonban, hogy a bármilyen vallásossággal jellemezhető fiatalok jelentős része, közel egyharmada választotta az együttélést, mint az első, a szülői családon kívüli együttélési formát.

Az eredmények továbbá azt mutatják, hogy a vallásosnak tekinthetők körében jelentősen nagyobb a valószínűsége annak, hogy az együttélés házassággal végződik, mint azoknál a diákoknál, akik semmilyen formában nem tekintik magukat vallásosnak.

Az együttélés hosszának tekintetében is vannak különbségek a különböző felekezetek között. Míg a protestáns serdülők nem vallásos társaikhoz képest nagyobb valószínűséggel kötöttek házasságot egy viszonylag rövidebb első együttélési időszak után, addig ez a valószínűség jelentős mértékben kisebb volt katolikus társaik körében.

Összességében tehát megállapítható, hogy nemcsak a szocio-ökonómiai tényezők hatnak az egyes párkapcsolati formák kialakulására, hanem a serdülőkori vallásos tapasztalatok is jelentősen befolyásolják a fiatalok későbbi együttélési szokásait. Legfőképp az erős vallásossággal jellemezhető konzervatív protestáns háttérű fiatalokra jellemző ez a megállapítás, akik között erős az a meggyőződés, hogy az együttélésnek házassággal kell végződnie. Ez igazolja továbbá azt a feltevést is, mely szerint az együttéléssel nem tűnik el teljesen a serdülőkori vallásosság hatása, hanem az továbbra is befolyásolja a felnőttkori együttélési szokásokat.

Berta Katalin

GOLDSTEIN, J. R. – SOBOTKA, T. – JASILIONIENE, A.: The End of „Lowest-Low” Fertility? (A „szuperalacsony” termékenység (lowest-low fertility) vége?) *Population and Development Review*, 2009/4. 663–700.

Az elmúlt évek erőteljes – hazánkra sajnos nem jellemző – európai termékenységnövekedése miatt szükségesnek tűnik átgondolni a fejlett országok gyermekvállalási kedvének hosszú távú alakulásáról alkotott elképzeléseket. A neves demográfusokból

álló szerzőhármassal erre tesz kísérletet cikkében, illetve a cikknél lényeges pontokon bővebb és részletesebb műhelytanulmányában.¹

Az ezredfordulót követő években Európa lakosságának többsége abban a 16 államban élt, amely államokban a teljes termékenységi arányszám nem érte el az 1,3-at. (Ezt az értéket szokták a „szuperalacsony” termékenység határának tekinteni.) A hasonló helyzetű ázsiai országokkal együtt ekkor a világ lakosságából több mint 450 millió ember élt ilyen „szuperalacsony” termékenységű országban.

Ezzel szemben 2008-ban az európai kontinensen már csak egyetlen államban – Moldovában – volt ilyen alacsony a termékenység, és Ázsiában is négyre csökkent az érintett országok száma (Hongkong, Tajvan, Szingapúr, Dél-Korea). A szuperalacsony termékenységet valamikor is megtapasztalt európai államok 2008-as termékenységi arányszáma jellemzően 1,4–1,45 volt. Tehát a növekedés egyértelmű, mértéke a mélyponthoz viszonyítva többnyire meghaladja a 0,2-t. Noha az európai termékenységnövekedés nemcsak az igen alacsony termékenységgel jellemezhető országokban volt megfigyelhető, sőt, a növekedés az eredetileg is magasabb termékenységű országokban több esetben még nagyobb mértékű volt, a szerzők elemzésükben mégis elsősorban ezekre a „szuperalacsony termékenység” által – egykor – érintett államokra koncentrálnak.

Az elmúlt években bekövetkezett növekedésnek a szerzők által feltételezett elsődleges oka „technikai” jellegű. A gyermekvállalási életkor gyors tempójú kitolódása (a posztponálás), a naptári éves termékenység gyors csökkentését eredményezi. Ez nem feltétlenül jelent kohorsz-szinten megnyilvánuló termékenységsökkenést, hiszen az adott évben elhalasztott születeket az anyák később pótolhatják. Amennyiben tehát az alacsony termékenységhez gyors tempójú posztponálás társul, feltehető, hogy a gyermekvállalási életkor kitolódásának a megszűnésével a naptári éves termékenység (és az azt mérő teljes termékenységi arányszám) gyors tempóban emelkedni kezd. Könnyen lehet, hogy ez a növekedés magyarázata. Mint a szerzők részletes számításokkal bemutatják, az elmúlt évek termékenységnövekedése néhány esetben valóban magyarázható a posztponálás tempójának csökkenésével. Azonban az adatokból az is egyértelműen kiderül, hogy a legjobb esetben is részleges magyarázatról van szó. Míg a fentebb leírtak igazak például Lengyelországra vagy Bulgáriára, addig több más országban a keresztmetszeti termékenység úgy nőtt, hogy a posztponálás tempója érezhetően nem csökkent (Csehország; Szlovénia stb.), és alapvetően az összkép azt mutatja, hogy a termékenység-növekedés mellett tovább folytatódik a gyermekvállalás életkorának emelkedése. Ha tehát hiszünk az elhalasztott születek bepótlásában, akkor azt kell feltéteznünk, hogy a keresztmetszeti termékenység (és így a teljes termékenységi arányszám) növekedése a jövőben – amikor valóban leáll a halasztás – még erőteljesebb lesz, annak értéke jellemzően 1,6–1,8 között lesz.

A cikkben felvetett és ismertetett további három magyarázat-kísérlet alapvetően más jellegű külső hatásokat tételez fel.

Elsősorban ezek közé tartozik a bevándorlás. A korábban szuperalacsony termékenységgel rendelkező mediterrán államokba (Görögország, Olaszország, Spanyolország) az elmúlt évtizedben igen jelentős mértékű, az „öslakosokhoz” képest magas termékenységgel jellemezhető bevándorlótömeg érkezett. 2005–2007-ben ezekben az

¹ Goldstein, J. R. – Sobotka, T. – Jasilioniene, A.: The End of „Lowest-Low” Fertility? (A „szuperalacsony” termékenység (lowest-low fertility) vége?) MPIDR Working Paper 2009–029. 59.

államokban a gyermekek 15–17%-a külföldi anyától született. A szerzők részletes számításokkal igazolják, hogy az adott államok termékenység-növekedése, részben de nem egészen valóban visszavezethető a bevándorlók által jelentett termékenység-növekedésre.

A második magyarázat kísérlet a termékenységemelkedést a gazdasági növekedéssel és a foglalkoztatottság növekedésével magyarázza. Míg maga a GDP, vagy a foglalkoztatottság mértéke, mint a gazdasági helyzet mérőszámai önmagukban nemigen mutatnak összefüggést a termékenység szintjével, addig ezek változása jellemzően igen. A szerzők OECD-adatokon lefuttatott regressziós modellek segítségével igazolják, hogy összefüggés mutatható ki az ezredfordulót követő évek Dél és Kelet-Közép-Európai gazdasági fellendülése és a gyermekvállalási kedv között. A modell eredményei szerint Magyarország még relatív mértékben felülteljesített. Páratlanul rossz gazdasági mutatóihoz viszonyítva a stagnáló termékenység még jobb eredmény a vártnál...

Végül a szerzők a népességpolitikai intézkedések esetleges hatását tekintik át. Egyértelműen megfigyelhető ugyanis, hogy a szuperalacsony termékenységű államok jelentős része erőteljes pronatalista intézkedések bevezetésével próbálta növelni a termékenységet. A szerzők hat államot áttekintő – inkább benyomásszerű és nem szisztematikus feldolgozáson alapuló – vélekedése szerint a kép vegyes. Néhány államban a bevezetett intézkedések egyértelműen hatékonyak tűnnek (Észtország 2004, Oroszország 2007, Spanyolország 2007). Más államokban (pl. Csehországban, Oroszországban 2004 előtt) a termékenység-növekedés a bevezetett intézkedésektől függetlenül, akár azokat megelőzve következett be. Végül vannak olyan államok, amelyek intézkedései hatástalannak bizonyultak (Szingapúr, Japán).

Kapitány Balázs

HEADEY, D. D. – HODGE, A.: The Effect of Population Growth on Economic Growth: A Meta-Regression Analysis of the Macroeconomic Literature. (A népességnövekedés hatása a gazdasági növekedésre: a makro-ökonómiai irodalom meta-regressziós elemzése.) *Population and Development Review*, 35. 2009/2. 221–239.

A makro-ökonómia területén az 1960-as évek óta vita folyik annak kérdésében, hogy a népesség növekedése miként befolyásolja a gazdaság fejlődését. A diskurzus különösképpen a 80-as években kezdett kiteljesedni, mikor az OECD-országok népességnövekedésének lassulása egybe esett azok gazdasági növekedésének mérséklődésével. A témában folytatott empirikus kutatások eredményei azonban – az alkalmazott módszertan függvényében – igen széles skálán mozogtak, egyértelmű következtetéseket tehát nem lehetett levonni. Jelen tanulmány célja az említett kutatásokban alkalmazott eltérő módszerek okozta „hibák” kiküszöbölése meta-regressziós elemzés alkalmazása segítségével.

A meta-regressziós elemzések kiindulópontja a témába vágó korábbi empirikus kutatások konklúziói alapján a vizsgálandó hipotézisek megfogalmazása. Ezek a népességnövekedés és a gazdasági fejlődés viszonyának tárgyában a következők:

1. A fiatal (0–14 éves) generáció létszámbeli megnövekedésének gazdasági hatása ellentétes a már munkaképes generáció létszámnövekedésének hatásával.

2. A népességnövekedés hatása a gazdasági növekedésre a termőföldek szükségessége esetén negatív.
3. A népességnövekedés és a gazdasági növekedés közötti parciális hatás a beruházásokra kontrollálva pozitív.
4. A népességnövekedés és a gazdasági növekedés közötti parciális hatás az oktatási kiadásokra kontrollálva pozitív.
5. Mivel az oktatás és az egészségi állapot egyidejűleg hatással van a termékenységre és a gazdasági fejlődésre, e tényezők hatása a fellépő multikollinearitási probléma okán negatív.
6. A népességnövekedés és a gazdasági növekedés közötti parciális hatás a közpolitikai döntések és intézmények színvonalára kontrollálva pozitív.
7. A népességnövekedés hatása a gazdaság teljesítményére a 80-as évek óta negatív.
8. A fejlődő országokban a két tényező közötti hatás szintén negatív.
9. A különböző kutatások eredményei közötti eltérések oka az eltérő ökonometriai módszerek alkalmazásában rejlik.
10. A meta-regressziós elemzés ezt követő lépése az említett empirikus tanulmányok összesen 471 hipotézisének egyenkénti vizsgálata t-próba alkalmazásával. A tanulmány következtetései gyakorlatilag e t-próbák eredményeinek eloszlásából vonhatóak le.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a népességnövekedésnek nincsen szignifikáns hatása a gazdasági növekedésre. Emellett a fent felsorolt 9 hipotézis közül az egyes generációk létszámnövekedésére vonatkozó első, a beruházási és az oktatási kiadásokra kontrollált harmadik, illetve negyedik, valamint a 80-as évek óta tartó tendenciákra vonatkozó hetedik hipotézis bizonyult teljesen alátámasztottnak. Részlegesen igaznak bizonyult a termőföld szükségességére vonatkozó második, az oktatási és egészségi színvonal multikollinearitási hatására vonatkozó ötödik és a közpolitikai döntések és intézmények színvonalára kontrollált hatodik hipotézis. Az utolsó két, a fejlődő országokra és a módszertani eltérések hatására vonatkozó hipotézist nem erősítette meg az alkalmazott meta-regressziós vizsgálat.

Harkányi Ádám Máté

MATYSIAK, A. – VIGNOLI, D.: Fertility and Women's Employment: A Meta-analysis. (Termékenység és női munkavállalás: egy meta-analízis.) *European Journal of Population*, 24. 2008/4. 363–384.

A szerzők tanulmányukban szisztematikusan vizsgálják a termékenység és női munkavállalás témakörében 1990 és 2006 között nagy presztízsű folyóiratokban publikált angol, német, lengyel és olasz nyelvű tanulmányokat. Két problémára összpontosítják figyelmüket: arra, hogy hogyan hat a nők munkavállalása a gyermekvállalásra, illetve, hogy a fiatal gyermek vagy gyermekek jelenléte (0–6-éves) hogyan hat a nők munkába állására.

Hangsúlyozottan nem irodalmi áttekintésről van szó, hanem meta-analízisről, azaz az ebben a témában publikált tanulmányokból készíttek egy aggregált elemzést. Erre azért is volt szükség, mert a témában megjelent empirikus kutatások egymásnak ellent-

mondó eredményekkel zárultak. Nemcsak országonként kapunk eltérő eredményeket, hanem egy-egy országon belül is az empirikus kutatások más-más összefüggéseket emelnek ki. Általában negatív korrelációt feltételeznek a nők foglalkoztatottsága és a gyermekvállalás között, azonban számos kivételt ismerünk. Például Svédországban és Olaszországban a két változó között nem találtak összefüggést, és még ennél is meglepőbb, hogy Kelet-Németországban és Magyarországon ez a kapcsolat pozitív volt. Hasonlóan ellentmondásos eredmények születtek, amikor a kisgyermekes nők munkába állását vizsgálták. Az USA-ban készített empirikus kutatások nem mutatnak összefüggést a gyermekvállalás és a nők munkavállalása között. Dániában és egy gyermek esetén Franciaországban is pozitív összefüggés tapasztalható, azaz azok a nők, akiknek 6 év alatti gyermekük van, nagyobb valószínűséggel dolgoznak, mint társaik.

Az egymásnak ellentmondó kutatási eredményeken kívül azért is nehéz átfogó következtetést levonni, mivel ezek az empirikus munkák különböző módszertani eljárásokat alkalmaztak a vizsgálódás során. Sőt, még ha hasonló módszertannal készültek is kutatások, akkor is nehéz ezek eredményeit összehasonlítani, mivel különböző kontrollváltozókat használtak a modellekben. Ezenfelül az is akadálya lehet az összevetésnek, hogy a szerzők kutatási céljaiknak megfelelően különböző almintákat tanulmányoztak. Matsiyak és Vignoli mindezek ellenére vállalták az empirikus kutatások meta-analizisét, vagyis a kutatási eredmények összehangolását. A vizsgált tanulmányokat három forrásból gyűjtötték össze. Először egy egyetemi kutatói adatbázis, a Current Contents and EconLit anyagából választották ki a meghatározott témájú cikkeket, majd ezen cikkek irodalomjegyzékét nézték át, és végül a téma szakértőinek ajánlásait kérték. 150 potenciális írás került kiválasztásra ily módon. A tanulmányok gyűjtése akkor zárult le, amikor elérték a szaturációs pontot, azaz egy idő után ugyanazok a publikációk ismétlődtek a keresés során. A kiválasztási folyamat végén 30 olyan tanulmány maradt, amely a női munkavállalás és gyermekvállalás kérdésével foglalkozott, valamint 29 olyan, amely a kisgyermekes anyák munkába állását tárgyalta. Azért csökkent a kiválasztott tanulmányok száma, mert ki kellett hagyni mindazokat, melyekből valamilyen információ (pl. a felhasznált módszerről) hiányzott.

Az elemzés szerint minden eddigi kutatás közös kiindulópontja az volt, hogy minden fejlett országban csökkent és a reprodukciós szint alá süllyedt a termékenység. Sokan ezt a jelenséget a nők tömeges munkába állásával magyarázzák. Becker új háztartás-gazdaságtan elmélete az alternatív költségeket helyezi a középpontban, míg a második demográfiai átmenet elmélete szerint a nők autonómia iránti igénye és önmegvalósítási vágya áll a termékenység csökkenése mögött. Ha makro szinten figyeljük meg a trendeket, akkor a fenti elméletek ellentmondanak a gyakorlatnak: éppen azokban az országokban magasabb a fertilitási ráta, ahol a nők munkavállalása is szélesebb körű. E mögött valószínűleg az intézményes és kulturális különbsége állnak. Ezt bizonyítja Kögel (2004) vizsgálata, aki kimutatta, hogy az ország-specifikus tényezők kontrollálása mellett negatív kapcsolat található a gyermekvállalás és a nők munkaerő-piaci részvétele között.² A szerzők a már klasszikusnak tekinthető Esping-Andersen-féle jólétiállam-csoportosítást használták. A skandináv államok átfogó szociális szolgáltatásokat nyújtanak a dolgozó szülők részére, ezzel elősegítik a nők számára a munka és a magánélet összehangolását. A liberális államok szintén a kétkeresős családmoddellnek

² Kögel, T. (2004): Did the association between fertility and female employment within OECD countries really change its sign? *Journal of Population Economics*, 17/1, 45–65.

kedveznek. Ellenben a konzervatív jóléti államok a nők jövedelmét csak kiegészítő forrásnak tekintik, így továbbra sem elterjedtek azok az intézkedések, melyek a nők munkavégzését és magánéletét hangolják össze. Ugyanez jellemző a mediterrán országokra, ahol a nők elsődleges feladata továbbra is a családról való gondoskodás. A kelet-európai országokban a szocialista rendszer időszakában ezzel szemben a kétkeresős családmódel dominált, a nők teljes foglalkoztatottsága volt jellemző. A nők kettős terhét nagyvonalú szociálpolitika, valamint a munkahely biztonsága és a munkaerőpiacon a verseny hiánya könnyítette. A rendszerváltást követően leépítették a szociális ellátó szférát, és nehezebbé vált a családi élet és a munkavégzés összehangolása, amely a dolgozó nők létszámának és a termékenységnek csökkenését eredményezte.

A meta-analízis azzal az eredménnyel zárult, hogy család és munka közötti konfliktus a szociáldemokrata jóléti államokban, valamint az 1990 előtti szocialista államokban volt a legkisebb. A szocialista államokban egyrészt az ideológia is bátorította a gyermekvállalást, másrészt pedig a munkahely biztonsága és a munkaerőpiacon tapasztalt kis mértékű verseny eredményezte a két szféra összehangolását. A rendszerváltás után csökkent a gyermekszám, azonban a nők munkavállalása továbbra is pozitívan hat a gyermekvállalásra. A szerzők feltételezik, hogy ez a jövedelmi hatás eredménye. Ugyanis a régebbi EU tagországokhoz viszonyítva relatíve alacsony jövedelmek megakadályozzák azt, hogy az egykeresős párok családot alapítsanak. Másrészt a szerzők egyet értenek Kreyenfeld azon megállapításával, miszerint a poszt-szocialista országokban a nők foglalkoztatottságának pozitív hatása gyermekvállalásukra annak is köszönhető, hogy a szocialista rendszerben annyira elterjedt volt az anyák munkavállalása, hogy ezt a társadalom internalizálta és ezt tekinti normának.³ A család és a munka közötti konfliktus inkább a konzervatív és a mediterrán országokra jellemző, ami a merev munkaerőpiacon és a tradicionális attitűdnek köszönhető. Az időbeli változást illetően a szerzőpáros azt találta, hogy napjainkban csökken a nők munkavállalásának negatív hatása a gyermekvállalásra, miközben a kisgyermekes anyák munkába állása egyre inkább nehezedik. E mögött a szerzők a munkaerőpiacon megfigyelhető erős versenyt vélik felfedezni, valamint hogy a munkáltatók egyre inkább rugalmasságot és mobilitást várnak a munkavállalótól, ami megnehezíti a kisgyermekes nők munkába állását vagy éppen visszatérésüket a munkaerőpiacra.

Szalma Ivett

SZOLTYSEK, M.: Rethinking Eastern Europe: household-formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems. (Kelet-Európa újragondolása: háztartáskialakítási minták a Lengyel-Litván Unióban és az európai családrendszerek.) *Continuity and Change*, 23. 2008/3. 389–427.

A szerző tanulmányában az egyik legnagyobb méretű európai történelmi család- és háztartásszerkezeti adattár felhasználásával elemzi a preindusztriális vidéki családrendszerek térbeli különbségeit. Adatainak segítségével nemcsak a 18. század végi lengyel

³ Kreyenfeld, M. (2004): Fertility decisions in the FRG and GDR: An analysis with data from the German fertility and family survey, *Demographic Research special collection*, 3, 275–318.

állam területére érvényes következtetéseket próbál levonni, hanem bizonyos értelemben Kelet-Európa „újragondolására” vállalkozik: a háztartáskialakítás terén mutatkozó „nyugat” és „kelet” közötti különbségek szisztematikus vizsgálatára és értelmezésére, a mostanáig uralkodó diskurzusok érvényességének tesztelésére és átformálására.

A család- és háztartásformák terén mutatkozó európai sokféleség már Le Play óta az érdeklődés középpontjában áll. Szoltysek először rövid, de alapos áttekintést ad a legfontosabb értelmezési kísérletekről. Kelet-Európa bizonyos vonatkozásban mostanáig a „nyugat” ellentettjét jelenti, ahol az összetett háztartásformák, a nagycsaládok gyakorisága a keleti társadalmak „kollektívizmusának” jele. Ebben az értelmezési keretben a hangsúly a nyugati fejlődés, társadalmi viszonyok, kultúra egyediségére kerül, a „kelet” eltérő vonásainak bemutatása, kiemelése ezt a célt szolgálja. A keleti kollektívizmust egyfelől gyakran tulajdonítják kulturális tényezők hatásának, a szlávság jellemzőjének tekintve azt, másfelől magyarázzák gazdasági-társadalmi tényezőkkel is. Ez utóbbi értelmezés szerint a háztartások feltételezett komplexitása a második jobbágyság viszonyai között élő parasztság túlélési stratégiájának a része lehetett. A kollektívizmus és a feudális rendszer már túlhaladott formáinak feleledése és fennmaradása összekapcsolódhat más demográfiai jelenségek értelmezésével: a kelet-európai (a nyugatinál összetettebb) háztartásszerkezet és a korai házasságkötés szokása, a magas termékenység és halandóság mind egy „magas nyomású” demográfiai rendszer egymással szerves egészet alkotó elemei voltak. A demográfiai viszonyok közvetlen következménye a szegénység, elmaradottság, a nagy társadalmi különbségek (bennük a nők fokozott kiszolgáltatottsága), a kapitalizmussal és annak individualisztikus értékrendjével szembeni ellenállás, a fejlődésképtelenség voltak. Világos, hogy Kelet-Európát ezekben az értelmezési keretekben egységként kezelik, néhány, főleg az orosz parasztságra jellemző vonást általánosítva, másrészt az is nyilvánvaló, hogy a történet inkább a „nyugatról” szól, annak kivételességét, racionális voltát, modernségét, nyitottságát látjuk „bizonyítottak” ennek az oly különböző világnak a tanulmányozásán keresztül. Ennek az értelmezésnek a lényegére sokan rámutattak, miként a nem „nyugati” Európa sokféleségére is. Felmerült annak a lehetősége is, hogy Nyugat- és Kelet-Európa között egy átmeneti régió is elhelyezkedik, sajátos család- és háztartáskialakítási mintákkal, rokonsági és öröklési viszonyokkal. Ezeket a sajátos mintákat részben a gazdasági viszonyok, részben az intézményi struktúra formálták ki, de mindezek mélyen beágyazódtak az értékek rendszerébe is.

Az elemzés sajátossága részben az, hogy a 18. századi „Nagy Lengyelország”, a hajdani lengyel-litván államszövetség teljes területéről választ mintát, részben pedig az, hogy a minta nagysága valóban érvényes konklúziók levonását teszi lehetővé. A vizsgálat alapjában véve három forrástípusra épül: az egyházi lélekösszeírásokra (római katolikus Libri Status Animarum és protestáns Seelenregisters – a minta 15%-a), 1790 és 1792 közötti összeírásokra (a minta 60%-a) és az 1795-ös orosz összeírásra (22%). A maradékot helyi birtokösszeírások és más források alkották. Ezekből a forrásokból vált lehetővé 18 440 parasztháztartás rekonstrukciója (159 egyházközség, 693 község, 103 780 ember). Az adatok nagy része az 1766 és 1799 közötti periódusból származott, és teljes egészében a jobbágyság eltörlését megelőző időkre vonatkozott. A vizsgált egyházközségek területileg három nagy földrajzi régióba kerültek („nyugat”, „kelet” és „közép-kelet”), amelyek az elemzés során lehetővé tették a földrajzi összehasonlítást. A három vizsgált régió etnikai, felekezeti, gazdasági és társadalmi téren is különbözött egymástól.

Az elemzést részben néhány alapvető mutató összehasonlítása jelentette (átlagos háztartásméret, házaspárok száma háztartásonként, gyermekek száma háztartásonként, rokonok, szolgák, lakók száma háztartásonként), részben a három nagy régió háztartásait a némileg módosított Laslett-féle tipológiába sorolva kapunk képet az alapvető háztartásszerkezeti differenciákról, részben pedig Lutz Berkner módszere szerint a háztartásfők és háztartástagok életkor szerinti vizsgálatával tárul fel előttünk a háztartásszerkezet-változás és a háztartásban elfoglalt státus változása a háztartásfők és háztartástagok életciklusa folyamán.

Az elemzés eredménye szerint a három nagy földrajzi egység valóban három különböző háztartáskialakítási mintát is jelentett egyben. A „nyugati” mintára a nukleáris családos háztartások magas előfordulási valószínűsége volt jellemző, ún. neolokális háztartáskialakítási szabályokkal, ahol a házasság és egy új család kialakítása teljesen világosan összekapcsolódott a háztartásfővé válással a férfiak életciklusában. Itt a háztartások mérete kisebb, ritkán élnek rokonok együtt a magcsaláddal, de gyakori a szolgák és a nem rokon „lakók” jelenléte. A „közép-keleti” régióban is az egyszerű családos háztartások jelentették a többséget, de itt érezhetően gyakoribbak az összetettebb háztartásformák, aminek következtében az átlagos háztartásméret is nagyobb volt. A házasság korábbi volt, mint a nyugati zónában, és nem mindig vezetett külön háztartás kialakításához, jóllehet a férfiak esélye a háztartásfővé válásra érezhetően nőtt az életkor növekedésével. A „keleti” mintában (nagy részben a mai Fehéroroszország területén) mindezek a vonások még fokozottabban észlelhetők. Egyedül itt volt jellemző az, hogy az atyai autoritás alatt házas testvérek éltek együtt, szemben a nyugatabbi mintákkal, ahol inkább az a fajta többgenerációs együttélés volt jellemző, ahol a fiatalabb generáció veszi át a háztartás irányítását.

A történeti lengyel területeken tehát jól kivehető egy nyugat-kelet irányú változás a háztartáskialakítás terén. Mindez alapvetően megkérdőjelezi a kelet-európai házassági és együttélési viszonyok egységességének dogmáját, illetve azt is, hogy a szláv népességet össze lehet kapcsolni az összetett háztartásformák elterjedtségével. A család- és háztartásformákra irányuló vizsgálatok többsége túlságosan rugalmatlan modelleket alkotott, amelyek alkalmatlanok a kelet-európai jobbágyság család- és háztartásviszonyainak leírására. A szerző ugyanakkor rámutat arra, hogy ettől függetlenül léteztek jókora területekre jellemző együttélési formák, amelyeken belül azonban jelentős regionális differenciák is kimutathatóak. Véleménye szerint az is világos, hogy pl. a második jobbágyság rendszere befolyásolta a jobbágyság együttélési szokásait, de a hatás részint nem volt egységes, nem írható le egyetlen modell szerint, másrészt az elemzés tanulsága szerint éppen ellentétes a korábbi közkeletű hiedelemmel. Éppen nem a robotmunkára épülő majorsági rendszer klasszikus formája (amely egyébként Nyugat-Lengyelországra volt jellemző) kedvezett az összetettebb háztartásformák kialakulásának, hanem annak „lazább”, fehéroroszországi változata. Ugyanakkor az elemzés eredményei valószínűvé teszik egy átmeneti zóna jelenlétét is a kelet-európai házassági és háztartáskialakítási szokások terén. A tapasztalt különbségek nyugat-keleti tengely szerinti rendeződése arra mutat, hogy létezhetett egy olyan köztes terület (Litvániában, Fehéroroszországban, Nyugat-Ukrajnában, de valószínűleg Magyarországon is), amely világosan elkülöníthető mind Oroszországtól, mind a nyugati lengyel területektől. Ugyanakkor a szerző felveti azt is, hogy bizonyos kutatási eredmények inkább cáfolják ennek a modellnek az érvényességét. Ezek egyrészt a kelet-európai család- és háztartásviszonyok történeti fejlődésére hívják fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy a 16. századig nem lehet éles

különbséget felfedezni a nyugati és a keleti viszonyok között, mivel mindkét régióra a nukleáris családos háztartások túlsúlya volt jellemző. Másrészt egyre több kutatási eredmény mutatja az orosz háztartásszerkezeti minta heterogenitását, amely így nehezen tekinthető az európai család- és háztartásformák egyik lehetséges alaptípusának, amelyhez képest a fenti átmeneti kulturális modell megfogalmazható. Szoltysek véleménye szerint ez esetben a kelet-európai családrendszerek másfajta geográfiáját kell majd felrajzolnunk.

Óri Péter

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2009. No. 2.

- STRULLY, K. W.: Job Loss and Health in the U.S. Labor Market.
 SINKEWICZ, M. – GARFINKEL, I.: Unwed Fathers' Ability to Pay Child Support: New Estimates Accounting for Multipartner Fertility.
 WILDEMAN, C.: Parental Imprisonment, the Prison Boom, and the Concentration of Childhood Disadvantage.
 JOHNSTON, D. W. – NICHOLLS, M. R. E. – SHAH, M. – SHIELDS, M. A.: Nature's Experiment?: Handedness and Early Childhood Development.
 CAMERON, L. – WILLIAMS, J.: Is the Relationship Between Socioeconomic Status and Health Stronger for Older Children in Developing Countries?
 OSTER, E.: Proximate Sources of Population Sex Imbalance in India.
 GANGL, M. – ZIEFLE, A.: Motherhood, Labor Force Behavior, and Women's Careers: An Empirical Assessment of the Wage Penalty for Motherhood in Britain, Germany, and the United States.
 WOLF, D. A. – GILL, T. M.: Modeling Transition Rates Using Panel Current-Status Data: How Serious is the Bias?
 SMITH, J. P.: Reconstructing Childhood Health Histories.
 CHI, G.: Can Knowledge Improve Population Forecasts at Subcounty Levels?

2009. No. 3.

- CHEVAN, A. – SUTHERLAND, M.: Revisiting Das Gupta: Refinement and Extension of Standardization and Decomposition.
 SCHELLEKENS, J.: Family Allowances and Fertility: Socioeconomic Differences.
 PETTIT, B. – EWERT, S.: Employment Gains and Wage Declines: The Erosion of Black Women's Relative Wages Since 1980.
 BOZICK, R.: Job Opportunities, Economic Resources, and the Postsecondary Destinations of American Youth.

- THOMAS, K. J. A.: Parental Characteristics and the Schooling Progress of the Children of Immigrant and U.S.-Born Blacks.
- ORRENIUS, P. M. – ZAVODNY, M.: Do Immigrants Work in Riskier Jobs?
- STEELE, F. – SIGLE-RUSHTON, W. – KRAVDAL, Ø.: Consequences of Family Disruption on Children's Educational Outcomes in Norway.
- SAARELA, J. – FINNÄS, F.: Forced Migration and Mortality in the Very Long Term: Did *Perestroika* Affect Death Rates Also in Finland?
- DAVERN, M. – RUGGLES, S. – SWENSON, T. – ALEXANDER, J. T. – OAKES, J. M.: Drawing Statistical Inferences from Historical Census Data, 1850–1950.
- JIN, L. – CHRISATAKIS, N. A.: Investigating the Mechanism of Marital Mortality Reduction: The Transition to Widowhood and Quality of Health Care.
- CRIMMINS, E. M. – HAYWARD, M. D. – HAGEDORN, A. – SAITO, Y. – BROUARD, N.: Change in Disability-Free Life Expectancy for Americans 70 Years Old and Older.

2009. No. 4.

- BOZZOLI, C. – DEATON, A. – QUINTANA-DOMEQUE, C.: Adult Height and Childhood Disease.
- JACKSON, M. I.: Understanding Links Between Adolescent Health and Educational Attainment.
- SABIA, J. J. – REES, D. I.: The Effect of Sexual Abstinence on Females' Educational Attainment.
- SANDOVAL, D. A. – RANK, M. R. – HIRSCHL, T. A.: The Increasing Risk of Poverty Across the American Life Course.
- MOEHLING, C. – MORRISON PIEHL, A.: Immigration, Crime, and Incarceration in Early Twentieth-Century America.
- HAYFORD, S. R.: The Evolution of Fertility Expectations Over the Life Course.
- RAYMO, J. M. – IWASAWA, M. – BUMPASS, L.: Cohabitation and Family Formation in Japan.
- HILDEBRAND, V. – VAN KERM, P.: Income Inequality and Self-Rated Health Status: Evidence From the European Community Household Panel.
- VAN DE POEL, E. – O'DONNELL, O. – VAN DOORSLAER, E.: What Explains the Rural-Urban Gap in Infant Mortality: Household or Community Characteristics?
- MEHTA, N. K. – CHANG, V. W.: Mortality Attributable to Obesity Among Middle-Aged Adults in the United States.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2009. No. 4.

- PHILIPPOV, D.: Fertility Intentions and Outcomes: The Role of Policies to Close the Gap.
- LIEFBROER, A. C.: Changes in Family Size Intentions Across Young Adulthood: A Life-Course Perspective.

- SOBOTKA, T.: Sub-Replacement Fertility Intentions in Austria.
- VITALI, A. – BILLARI, F. C. – PRSKAWETZ, A. – TESTA, M. R.: Preference Theory and Low Fertility: A Comparative Perspective.
- BILLARI, F. C. – PHILIPOV, D. – TESTA, M. R.: Attitudes, Norms and Perceived Behavioural Control: Explaining Fertility Intentions in Bulgaria.
- ROSSIER, C. – BERNARDI, L.: Social Interaction Effects on Fertility: Intentions and Behaviors.
- ROSINA, A. – TESTA, M. R.: Couples' First Child Intentions and Disagreement: An Analysis of the Italian Case.
- SPÉDER, Z. – KAPITÁNY, B.: How are Time-Dependent Childbearing Intentions Realized? Realization, Postponement, Abandonment, Bringing Forward.
- PHILIPOV, D.: The Effect of Competing Intentions and Behaviour on Short-Term Childbearing Intentions and Subsequent Childbearing.

2010. No. 1.

- KULU, H.: Editorial.
- GERBER, T. P. – BERMAN, D.: Entry to Marriage and Cohabitation in Russia, 1985–2000: Trends, Correlates, and Implications for the Second Demographic Transition.
- GABRIELLI, G. – HOEM, J. M.: Italy's Non-Negligible Cohabitational Unions.
- KEILMAN, N. – CHRISTIANSEN, S.: Norwegian Elderly Less Likely to Live Alone in the Future.
- REBHUN, U.: Immigration, Gender, and Earnings in Israel.
- LAPPEGÅRD, T.: Family Policies and Fertility in Norway.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2009. No. 4.

- SCOTTHAM, K. M. – SMALLS, C. P.: Unpacking Racial Socialization: Considering Female African American Primary Caregivers' Racial Identity.
- SOLIZ, J. – THORSON, A. J. – RITTENOUR, C. E.: Communicative Correlates of Satisfaction, Family Identity, and Group Salience in Multiracial/Ethnic Families.
- LEIDY, M. S. – PARKE, R. D. – CLADIS, M. – COLTRANE, S. – DUFFY, S.: Positive Marital Quality, Acculturative Stress, and Child Outcomes Among Mexican Americans.
- FOTHERGILL, K. E. – ENSMINGER, M. E. – GREEN, K. E. – THORPE, R. J. – ROBERTSON, J. – KASPER, J. D. – JUON, H. S.: Living Arrangements During Childrearing Years and Later Health of African American Mothers.
- BENNER, A. D. – KIM, S. Y.: Intergenerational Experiences of Discrimination in Chinese American Families: Influences of Socialization and Stress.
- TEITLER, J. O. – REICHMAN, N. E. – NEPOMNYASCHY, L. – GARFINKEL, I.: Effects of Welfare Participation on Marriage.
- DOOHAN, E-A. M. – CARRÈRE, S. – SILER, C. – BEARDSLEE, C.: The Link Between the Marital Bond and Future Triadic Family Interactions.

- EMERY, C. R. Emery: Stay for the Children? Husband Violence, Marital Stability, and Children's Behavior Problems.
- VAALER, M. L. – G. ELLISON, C. G. – POWERS, D. A.: Powers Religious Influences on the Risk of Marital Dissolution.
- RYAN, S. – FRANZETTA, K. – SCHELAR, E. – MANLOVE, J.: Family Structure History: Links to Relationship Formation Behaviors in Young Adulthood.
- KING, V.: Stepfamily Formation: Implications for Adolescent Ties to Mothers, Non-resident Fathers, and Stepfathers.
- LONGMORE, M. A. – ENG, A. L. – GIORDANO P. C. – MANNING, W. D.: Parenting and Adolescents' Sexual Initiation.
- YABIKU, S. T. – GAGER, C. T.: Sexual Frequency and the Stability of Marital and Cohabiting Unions.
- BRONTE-TINKEW, J. – SCOTT, M. E. – HOROWITZ, A.: Male Pregnancy Intendness and Children's Mental Proficiency and Attachment Security During Toddlerhood.
- SUITOR, J. J. – SECHRIST, J. – PLIKUHN, M. – PARDO, S. T. – GILLIGAN, M. – PILLEMER, K.: The Role of Perceived Maternal Favoritism in Sibling Relations in Midlife.
- GREENSTEIN, T. N.: National Context, Family Satisfaction, and Fairness in the Division of Household Labor.
- EICHELSCHEIM, V. I. – DEKOVIĆ, M. – BUIST, K. L. – COOK, W. L.: The Social Relations Model in Family Studies: A Systematic Review.
- ABREGO, L.: Economic Well-Being in Salvadoran Transnational Families: How Gender Affects Remittance Practices.
- ZIMMER, Z.: Household Composition Among Elders in Sub-Saharan Africa in the Context of HIV/AIDS.

POPULATION⁴

a Francia Nemzeti Népszégtudományi Intézet folyóirata
2009. No. 2.

- THÉVENON, O.: Increased Women's Labour Force Participation in Europe: Progress in the Work-Life Balance or Polarization of Behaviours?
- BRUNET, G. – LESCA, G. – GÉNIN, E. – DUPUIS-GIROD, S. – BIDEAU, A. – PLAUCHU, H.: Thirty Years of Research into Rendu-Osler-Weber Disease in France: Historical Demography, Population Genetics and Molecular Biology.
- ALTER, G. – DEVOS, I. – KVETKO, A.: Completing Life Histories with Imputed Exit Dates: A Method for Historical Data from Passive Registration Systems.
- VÉRON, J.: The French Response to the Demographic Works of Alfred Lotka.
- VAN BAVEL, J. – KOK, J.: Social Control and the Intergenerational Transmission of Age at Marriage, Rural Holland 1850–1940.
- RÓDENAS CALATAYUD, C. – MARTÍ SEMPERE, M.: Estimating False Migrations in Spain.

⁴ A Population összes száma teljes terjedelemben megjelenik francia és angol nyelven is.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2009. No. 4.

- GOLDSTEIN, J. R. – SOBOTKA, T. – JASILIONIENE, A.: The End of "Lowest-Low" Fertility?
- AYSAN, M. F. – BEAUJOT, R.: Welfare Regimes for Aging Populations: No Single Path for Reform.
- BRECEDA, K. – RIGOLINI, J. – SAAVEDRA, J.: Latin America and the Social Contract: Patterns of Social Spending and Taxation.
- COLE, J. H. – MARROQUÍN GRAMAJO, A.: Homicide Rates in a Cross-Section of Countries: Evidence and Interpretations.
- MCNICOLL, G.: Legacy, Policy, and Circumstance in Fertility Transition.
- ENGLAND, P. – AURA MCCLINTOCK, E.: The Gendered Double Standard of Aging in US Marriage Markets.
- Frank P. Sargent on Problems of Immigration in the Early Twentieth Century.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2009. No. 2.

- PULLUM, T. W.: Preface from the New Editor-in-Chief.
- ALBA, R. – ISLAM, T.: The Case of the Disappearing Mexican Americans: An Ethnic-Identity Mystery.
- HAMILTON, E. – VILLAREAL, A. – HUMMER, R. A.: Mother's, Household, and Community U.S. Migration Experience and Infant Mortality in Rural and Urban Mexico.
- REBHUN, U. – GOLDSTEIN, S.: Dynamics of Internal Migration Determinants for American Jews, 1985–1990 and 1995–2000.
- SAARELA, J. – FINNÄS, F.: Geographic Ancestry and Cause-specific Mortality in a National Population.
- TIMBERLAKE, J. M.: "Scratchin' and Surviving" or "Movin' on Up?" Two Sources of Change in Children's Neighborhood SES.
- EBERLEY, T. – BETH POHL, M. – DAVIS, S.: Undercounting Medicaid Enrollment in Maryland: Testing the Accuracy of the Current Population Survey.
- BASS, L. E. – WAREHIME, M. N.: Do Health Insurance and Residence Pattern the Likelihood of Tubal Sterilization among American Women?

2009. No. 3.

- ZABEL, C.: Eligibility for Maternity Leave and First Birth Timing in Great Britain.
- ALBUQUERQUE, P. C.: The Elderly and the Extended Household in Portugal: An Age-Period-Cohort Analysis.

- FLAVIO BARBIERI, A. – CARR, D. E. – BILSBORROW, R. E.: Migration Within the Frontier: The Second Generation Colonization in the Ecuadorian Amazon.
- PAIS, J. F. – SOUTH, S. J. – CROWDER, K.: White Flight Revisited: A Multiethnic Perspective on Neighborhood Out-Migration.
- HARKNETT, K.: Why are Children with Married Parents Healthier? The Case of Pediatric Asthma.
- FAN, L.: Measuring Interprovincial Flows of Human Capital in China: 1995–2000.

2009. No. 4.

- BRADATAN, C.: Large, But Adaptable? A Successful Population Policy and Its Long Term Effects.
- WILSON, B. A. – BERRY, E. H. – TONEY, M. B. – KIM, Y. – CROMARTIE, J. B.: A Panel Based Analysis of the Effects of Race/Ethnicity and Other Individual Level Characteristics at Leaving on Returning.
- WEINREB, A. A. – SANA, M.: The Effects of Questionnaire Translation on Demographic Data and Analysis.
- OBENG GYIMAH, S.: Cohort Differences in Women's Educational Attainment and the Transition to First Marriage in Ghana.
- KUPERBERG, A.: Motherhood and Graduate Education: 1970–2000.
- LEE, H. – MULLAN HARRIS, K. – GORDON-LARSEN, P.: Life Course Perspectives on the Links between Poverty and Obesity during the Transition to Young Adulthood.
- YABIKU, S. T. – SCHLABACH, S.: Social Change and the Relationships Between Education and Employment.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2008. No. 1.

- LLOYD, C. D. – MENSCH, B. S.: Marriage and Childbirth as Factors in Dropping out from School: An Analysis of DHS Data from Sub-Saharan Africa.
- LERIDON, H.: A New Estimate of Permanent Sterility by Age: Sterility Defined as the Inability to Conceive.
- SULLIVAN ROBINSON, R. – LEE, R. D. – KRAMER, K. L.: Counting Women's Labour: A Reanalysis of Children's Net production Using Cain's Data from a Bangladeshi Village.
- TOULEMON, L. – BARBIERI, M.: The Mortality Impact of the August 2003 Heat Wave in France: Investigating the 'Harvesting' Effect and Other Long-term Consequences.
- LUSYNE, P. – PAGE, H.: The Impact of Children on a Parent's Risk of Suicide Following Death of a Spouse, Belgium 1991–96.
- STEENHOF, L. – LIEFBROUER, A. C.: Intergenerational Transmission of Age at First Birth in the Netherlands for Birth cohorts Born between 1935 and 1984: Evidence from Municipal Registers.

- VANDRESSE, M.: Estimation of a Structural Model of the Determinants of Neonatal Mortality in Hungary, 1984–88 and 1994–98.
 COLEMAN, D. A.: New Europe, New Diversity.

2008. No. 2.

- DAVNAZO, J. – HALE, L. – RAZZAQUE, A. – RAHMAN, M.: The Effects of Pregnancy Spacing on Infant and Child Mortality in Matlab, Bangladesh: How They Vary by the Type of Pregnancy Outcome that Began the Interval.
 HILL, K. – SELTZER, W. – LEANING, J. – MALIK, S. J. – RUSSEL, S. S.: The Demographic Impact of Partition in the Punjab in 1947.
 ARULAMPALAM, W. – BHALOTRA, S.: The Linked Survival Prospects of Siblings: Evidence for the Indian States.
 LIU, L. – BECKER, S. – TSUI, A. – SAIFUDDIN, A.: Three Methods of Estimating Births Averted Nationally by Contraception.
 AGADJANIAN, V. – DOMMARAJU, P. – GLICK, J. E.: Reproduction in Upheaval: Ethnic-Specific fertility Responses to Societal Turbulence in Kazakhstan.
 VERE, J. P.: The Perils of Father-reported Fertility Data for Household Labour Supply Models.
 OLSHANSKY, S. J.: Longevity in the Twenty-first Century.

2008. No. 3.

- HOEM, J. M. – KOSTOVA, D.: Early Traces of the Second Demographic Transition in Bulgaria: A Joint Analysis of Marital and Non-Marital Union Formation, 1960–2004.
 DRONKERS, J. – HÄRKÖNEN, J.: The Intergenerational Transmission of Divorce in Cross-National Perspective: Results from the Fertility and Family Survey.
 MCKINON, S. – POTTER, J. E. – GARRARD-BURNETT, V.: Adolescent Fertility and Religion in Rio de Janeiro, Brazil in the Year 2000: The Role of Protestantism.
 SONG, S. – BURGARD, S. A.: Does Son Preference Influence Children's Growth in Height? A comparative Study of Chinese and Filipino Children.
 HALLIDAY, T. J. – KIMMITT, M. C.: Selective Migration and Health in the USA, 1984–93.
 WILLIAMS, C. M. – MCCLOSKEY, L. A. – LARSEN, U.: Sexual Violence at First Intercourse against Women in Moshi, Northern Tanzania: Prevalence, Risk Factors, and Consequences.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata

2009. No. 138.

- MATHESON, J.: National Statistician's Annual Article on the Population: a Demographic Review.

- CALDER, A.: Building the Address Register for the 2011 Census.
 BERRINGTON, A. – STONE, J. – FALKINGHAM, J.: The Changing Living Arrangements of Young Adults in the UK.
 COCKINGS, S. – HARFOOT, A. – HORNBY, D.: Towards 2011 Output Geographies: Exploring the Need for, and Challenges Involved in, Maintenance of the 2001 Output Geographies.
 WOODHEAD, C. ET AL.: An Estimate of the Veteran Population in England: Based on Data from the 2007 Adult Psychiatric Morbidity Survey.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT
 a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
2008. No. 3-4.

- SUTTON, M.: Der Zweite Demographische Übergang: Gibt es eine gängige Meinung?
 KUREK, S.: Räumliche Disparitäten des Wandels der Altersstruktur der Bevölkerung in Polen im Kontext des Zweiten Demographischen Übergangs.
 KEMPER, F. J.: Wohnmobilität in Ost- und Westdeutschland: Mobilitätsraten, Mobilitätsgründe, Reurbanisierung.
 DITTRICH-WESBUER, A. – FÖBKER, S. – OSTERHAGE, F.: Demographischer Wandel und Wanderungen in Stadtregionen: Ergebnisse aus zwei deutschen Fallstudien.
 MÜNTER, A.: Wer kann in der Stadt gehalten werden? Identifizierung „beeinflussbarer“ Stadt-Umland-Wanderer in vier deutschen Stadtregionen.
 WEST, C. – GANS, P. – SCHMITZ-VELTIN, A.: Cities in space und city as place – Reurbanisierung neu gedacht: urbane, semiurbane und suburbane Orientierungen und ihr Einfluss auf die Wohnstandortwahl.
 ETTE, A. – UNGER, R. – GRAZE, P. – SAUER, L.: Die Erfassung räumlicher Mobilität im Mikrozensus: Das Beispiel deutscher Rückkehrer aus dem Ausland.
 NADERI, R.: Ehen und nichteheliche Lebensgemeinschaften im Lebensverlauf von Deutschen und türkischen Staatsbürgern in Deutschland.
 SWIACZNY, F.: Urbanisierung und Entwicklung 2008.